

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Bc. Alena Navrátilová

Politická kultura v postkomunistické střední Evropě

(Vývoj a charakteristika politické kultury postkomunistické společnosti)

Diplomová práce

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

OLOMOUC 2016

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury. Prohlašuji také, že jsem v této diplomové práci převzala část vlastní bakalářské diplomové práce, konkrétně kapitoly jedna a dvě.

V Olomouci dne 28. dubna 2016.

.....

Podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. Mgr. Pavlu Šaradínovi, Ph.D. za odborné vedení práce, za jeho cenné rady a připomínky.

Obsah

Úvod.....	5
1. Vymezení pojmu politická kultura	17
1.1 Faktory ovlivňující politickou kulturu	20
2. Mezinárodní výzkum politické kultury.....	24
2.1 Dílo Gabriela A. Almonda a Sidneyho Verby	26
2.1.1 Gabriel A. Almond – Comparative Political Systems.....	27
2.1.2 Gabriel A. Almond a Sidney Verba – The Civic Culture	29
2.1.3 Kritika studie The Civic Culture	34
2.2 Renesance ve výzkumu politické kultury.....	36
3. Politická kultura v prostoru střední Evropy.....	39
3.1 Výzkum politické kultury v komunistických zemích	40
3.1.1 Kritika communist studies.....	46
3.2 Politická kultura a postkomunismus	47
3.2.1 Myšlenka kulturního zpoždění, totalitní a posttotalitní syndrom.....	54
4. Analýza politické kultury v postkomunistické střední Evropě.....	57
4.1 Analýza politické kultury na základě vybraných indikátorů.....	57
4.1.1 Důvěra ve vybrané politické instituce a politické aktéry	58
4.1.2 Vybrané ekonomické ukazatele.....	64
4.1.3 Vnímání korupce	69
4.2 Shrnutí výsledků.....	73
Závěr	77
Prameny a literatura	85
Abstrakt.....	93
Abstract.....	94

Úvod

Politická kultura je pojem, který slýcháme v posledních dvou desetiletích poměrně často. Je to pojem, který se často objevuje v médiích a v posledních letech se stal velmi populárním, zvláště v souvislosti s hodnocením politické reality a vztahu občanů k politice, včetně jejích institucí a aktérů. Nejsou to však pouze novináři a publicisté, kdo se k politické kultuře národa nějakým způsobem vyjadřují, tento pojem využívají často také samotní politici a dokonce ho slýcháme i od běžných občanů. Ve všech uvedených případech je však koncept politické kultury těmito lidmi ve velké míře nepochopen či je dokonce chápán špatně. Tito lidé si totiž ve skutečnosti zdaleka nejsou vědomi toho, co všechno v sobě pojem politická kultura zahrnuje a čím je utvářen. Dochází pak k situacím, kdy je s politickou kulturou zacházeno a nakládáno spíše jako s abstraktním pojmem, na základě něhož můžeme sice hodnotit politickou realitu jako takovou, ale vlastně poté nevíme, co přesně s pomocí politické kultury skutečně hodnotíme. Nakonec tak politickou kulturu společnosti či národa ve většině případů hodnotíme na základě srovnávání s určitými, obecně přijímanými ideály – jako například s očekáváním, že v demokratickém systému s legitimními institucemi by měly mít tyto instituce odpovídající důvěru občanů. Politická kultura je pak používána pro vysvětlení současných vztahů mezi občany a politikou, kdy nízká důvěra v demokratické instituce je prezentována jako jedna z příčin takzvané nízké politické kultury národa. Nabízí se však otázka, zda je nízká důvěra v demokratické instituce skutečně indikátorem nízké politické kultury nebo nikoli a jestli je vůbec dostačujícím faktorem pro označení politické kultury jako nízké? A nejsou taková zobecnění pouze velmi zúženým pohledem na problematiku politické kultury jako takové? A jakou roli hraje v tomto konceptu ona tolik zdůrazňovaná kulturní složka?

Zmatenost a neúplnost v chápání pojmu politické kultury ovšem není výsadou pouze neodborné veřejnosti či novinářů a politiků, jak by se na první pohled mohlo zdát. Ani samotní odborníci zabývající se touto problematikou nám příliš nepomáhají s pochopením toho, co přesně se míní označením politická kultura společnosti. Vztahem mezi občany a politikou, vlivem kulturních faktorů na politickou realitu i politický systém se zabývali nejrůznější autoři již od dob antiky, kdy se politika a veřejný život staly neodmyslitelnou součástí života v antické obci. To, co dnes obecně nazýváme politickou kulturou, tedy není v rámci politologického či sociologického zkoumání novým

předmětem zájmu. Přesto dosud neexistuje pouze jedna ucelená teorie politické kultury, pokud vůbec můžeme hovořit o tom, že nějaká teorie politické kultury existuje.

Jako samostatná subdisciplína politické vědy se výzkum politické kultury etabluje teprve až v 50. a 60. letech 20. století ve Spojených státech amerických v souvislosti s takzvanou behavioralistickou revolucí. První ucelenou definici a konceptualizaci politické kultury nastínil Gabriel Almond v roce 1956 ve svém článku *Comparative Political Systems* a tento koncept poté podrobně rozpracoval se Sidneym Verbou v rozsáhlé studii politické kultury pěti zemí *The Civic Culture*, která vyšla v roce 1963. Politickou kulturu národa charakterizovali jako „*specifické rozložení vzorců orientací k politickým objektům u příslušníků tohoto národa.*“ (Almond, Verba 1989: 13) Od vydání této přelomové studie pak přináší většina autorů věnujících se této problematice vlastní definice a konceptualizace politické kultury, jež vycházejí z Almondova a Verbova původního vymezení a které se od již existujících definic často liší v pouhých detailech. Výsledkem nepřehledného množství takových definic je v konečném důsledku ještě větší zmatenost a nepřehlednost v chápání toho, co může politická kultura vlastně znamenat a jaké prvky může obsahovat. Německý politolog Max Kaase, který svým výzkumem také navázal na práci Almonda a Verby, přirovnal bádání o politické kultuře k „*pokusy přibít hřebíkem na zed' pudink.*“ (Kaase in Skovajsa 2006: 21) Tímto výrokem reagoval právě na pluralizující se bádání o politické kultuře, které přineslo nové definice, teorie i metody výzkumu a způsobilo tak nejasnost a tápání o obsahu tohoto pojmu, jež se s každým novým poznatkem či názorem stále více prohlubuje. Marek Skovajsa však i přesto došel v roce 2006 při svém rozsáhlém zkoumání a komparaci existujících konceptualizací politické kultury k důležitému závěru. Všechny se shodují na tom, že „*politická kultura zahrnuje subjektivní stránku politického jednání.*“ (Skovajsa 2006: 189) Toto zjištění je také základním předpokladem pro využití konceptu politické kultury v této práci.

Dosavadní výzkum politické kultury se ve většině případů soustředil pouze na politickou kulturu Západu, tedy zejména Spojených států amerických a západní Evropu. S odkazem na západní demokratické společnosti také vznikala většina známých konceptualizací politické kultury. V postkomunistické střední Evropě se však politická kultura vyznačuje odlišnými charakteristikami, a to zejména v důsledku odlišného historického vývoje. Mimo klasické koncepce politické kultury, vycházející právě ze západní tradice, se tak práce z velké části věnuje politické kultuře takzvané post-transformační společnosti. Tato společnost, u níž se ve velké míře vyskytují

charakteristické rysy takzvaného posttotalitního syndromu, i nadále přetrvává v mnoha bývalých komunistických zemích a projevuje se v subjektivních postojích a názorech občanů na politickou realitu. Hlavním cílem této práce je tedy v první řadě charakterizovat politickou kulturu postkomunistické střední Evropy, s odkazem na výzkum politické kultury v rámci takzvaných communist studies a zejména snahu o násilnou přeměnu kulturních vzorců společnosti v době komunismu, jež jsou stěžejní pro pochopení základních problémů, kterými se postkomunistické země z hlediska politické kultury vyznačují.

V současnosti existuje již velmi mnoho teoretických konceptualizací politické kultury, které jsou rozpracovány nejen z různých úhlů pohledu na základě sociálně-vědních disciplín (nejčastěji politologie a sociologie), ale také na základě různé míry důležitosti přiřazené určitým faktorům utvářejícím politickou kulturu národa. Politická kultura je tak konceptualizována za pomoci ekonomických indikátorů, historie či psychologických a osobnostních charakteristik. Z teoretického hlediska tak máme mnoho možností, jak můžeme na politickou kulturu jakožto proměnnou vysvětlující politickou realitu nahlížet. Obtíže však přicházejí ve chvíli, kdy se snažíme za pomoci politické kultury onu politickou realitu skutečně vysvětlit na základě konkrétních příkladů, tedy konkrétních národů či států. Teoretické koncepty politické kultury jsou pro taková vysvětlení většinou příliš obsáhlé a je třeba je zúžit pouze na určitou oblast. Z této skutečnosti vycházím i v této práci a pro analýzu politické kultury postkomunistických zemí střední Evropy proto vybírám pouze dílčí indikátory – konkrétně důvěru v politické instituce a aktéry, vybrané ekonomické indikátory (hrubý domácí produkt, inflace a nezaměstnanost) a míru korupce. Na základě uvedených indikátorů jsou poté hledány společné rysy středoevropských postkomunistických společností. Přitom je poukazováno na projevující se rysy posttotalitního syndromu, které přetrvávají v jednotlivých zemích až do současnosti. Pro analýzu byly zvoleny následující země – Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko, Bulharsko a Rumunsko.

Z uvedených cílů práce poté vycházejí i dílčí výzkumné otázky: *Jak se liší výzkum politické kultury v postkomunistických zemích od výzkumu v západních demokraciích? S jakými metodologickými problémy se odborníci v případě výzkumu politické kultury v postkomunistických zemích setkávají? Lze teoretická východiska o politické kultuře, jež vycházejí z výzkumné tradice Západu, použít pro výzkum v postkomunistických společnostech? Přetrvává ve střední Evropě stále vliv komunistické minulosti, jenž utváří*

charakteristiku současné politické kultury v této oblasti? Lze zkoumat politickou kulturu postkomunistické střední Evropy jakožto jednoho geografického prostoru nebo můžeme mezi jednotlivými zeměmi pozorovat výrazné rozdíly? Ovlivnil vstup do Evropské unie politickou kulturu v jednotlivých zemích?

V práci pak budou ověřovány následující hypotézy:

H1: Teoretické konceptualizace politické kultury a výzkumné metody využívané v západních společnostech lze použít také pro charakteristiku a výzkum politické kultury v postkomunistických zemích.

H2: Ekonomicky vyspělejší země se vyznačují vyšším stupněm demokratické politické kultury, pro kterou je charakteristická mimo jiné vysoká důvěra občanů v politické instituce i aktéry a vysoká míra politické participace.

H3: Vliv komunismu je v postkomunistických zemích střední Evropy patrný i 25 let po pádu komunistických režimů. Tento vliv se projevuje jako posttotalitní syndrom a je překážkou pro plnohodnotný rozvoj demokratické politické kultury v těchto zemích.

H4: Mezi zeměmi, které vstoupily do Evropské unie dříve (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko) a zeměmi, které vstoupily do Evropské unie později (Bulharsko a Rumunsko), existují na základě zkoumaných indikátorů významné rozdíly v politické kultuře.

Časový rámeček celé práce je poměrně rozsáhlý. V teoretické rovině, tedy v případě přehledu utváření teoretického rámečku politické kultury, se časové rozmezí pohybuje od dob antiky až do současnosti. Hlavní důraz je však kladem na teoretické konceptualizace z druhé poloviny 20. století, a to jak v rámci mezinárodního výzkumu, tak v rámci výzkumu komunistické i postkomunistické politické kultury ve střední Evropě. V analytické rovině, tedy v případě analýzy postkomunistických společností vybraných střeoevropských zemí, je časové rozmezí zúženo na období po roce 1989 (pády komunistických režimů v jednotlivých zemích) do současnosti. Konkrétní indikátory využívané pro charakteristiku politické kultury v těchto zemích jsou poté ve většině

případů zkoumány až od roku 2004, tedy od vstupu České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska do Evropské unie.

Z geografického hlediska se teoretická část zaměřuje především na západní demokratické země (zvláště Spojené státy americké) a následně na prostor střední Evropy, který je pro tuto práci vymezen těmito státy – Českou republikou, Maďarskem, Polskem, Slovenskem, Bulharskem a Rumunskem. U některých teoretických konceptů je zmiňován také Sovětský svaz. Analytická část se poté soustředí výhradně na oblast střední Evropy.

Celá práce je rozdělena na dvě hlavní části – teoretickou a analytickou. Teoretická část zahrnuje první, druhou a třetí kapitolu a vychází převážně z dostupné literatury k tématu politické kultury od počátku jejího výzkumu. První a druhá kapitola jsou přitom převzaty z vlastní bakalářské diplomové práce, která se rovněž věnovala tématu politické kultury.¹ Analytická část je pak tvořena čtvrtou kapitolou, jež vychází z dostupných výzkumů veřejného mínění a různých názorových šetření a do problematiky vnáší také podněty autorky této práce.

První kapitola je pro celou práci zcela stěžejní, jelikož se zabývá vymezením pojmu a obsahu politické kultury tak, jak ho chápe politická věda a jak je využíván pro politologický výzkum. Nejprve je vysvětlena role kulturních vzorců a jejich důležitost ve zkoumání politické reality, poté je na základě několika vybraných definic představen pojem politické kultury a jeho obsah tak, jak jsou chápány a využívány dále v této práci. Samotné vymezení politické kultury vychází z jednoduché prvotní definice Gabriela Almonda a Sidneyho Verby akcentující jednosměrný vztah mezi občany a politiky. Tato definice je však pro současný výzkum nedostačující, proto je za pomoci dalších vybraných definic politická kultura doplněna o další dimenze vzájemných vztahů ve společnosti a také k politickému systému a jeho institucím. Mimo jiné je upozorněno také na multidimenzionální charakter konceptu politické kultury, jenž stojí na pomezí několika vědních disciplín, což je také příčinou rozmanitosti v chápání a obsahu politické kultury jako takové. Zmíněna je dále proměnlivost politické kultury v čase a také skutečnost, že politická kultura národa se zpravidla skládá z několika dílčích subkultur. Nakonec jsou uvedeny faktory ovlivňující zásadním způsobem podobu politické kultury, jako například náboženství, ekonomická aktivita, sociální struktura společnosti či historie.

¹ Navrátilová, Alena. 2014. *Současná politická kultura v České republice. Bakalářská diplomová práce.* Olomouc: Univerzita Palackého. Strany 13–30.

Druhá kapitola se následně věnuje mezinárodnímu výzkumu politické kultury. Nejdříve je ve stručnosti popsán vývoj ve výzkumu politické kultury. Na souvislost mezi strukturou společnosti a charakteristickými hodnotami, postoji, ale také politickou socializací či výkonností státu upozorňovali myslitelé již od dob antiky a tyto myšlenky byly dále hlouběji rozvíjeny v době osvícenství. Největší vliv na pozdější výzkum však měla sociologie rozvíjející se od 19. století, jež významně ovlivnila Gabriela Almonda, který v roce 1956 představil první ucelenou definici a konceptualizaci politické kultury, kterou dále rozpracoval o několik let později se Sidneym Verbou ve studii *The Civic Culture*. Tato studie se stala v oblasti výzkumu politické kultury zcela přelomovou nejen pro definování a konceptualizaci politické kultury, ale také pro svůj novátorský přístup ve výzkumu a díky rozsáhlé komparaci politických kultur pěti zemí. Přestože je dnes tato studie a pojetí politické kultury v ní dávno překonané a mnohé závěry se v pozdějším vývoji zkoumaných zemí nepotvrdily, kniha *The Civic Culture* je i nadále styčným bodem pro většinu odborníků věnujících se této problematice. Proto je tomuto dílu věnována značná část této kapitoly. Na závěr jsou pak uvedeni autoři, kteří se zasadili o takzvanou renesanci ve výzkumu politické kultury v 80. a 90. letech 20. století – Aron Wildavsky, Ronald Inglehart a Robert Putnam.

Třetí kapitola této práce je zaměřena na výzkum a vývoj politické kultury v prostoru postkomunistické střední Evropy. Nejprve jsou na tomto místě představeny formy výzkumu v komunistických zemích a také zčásti odlišné pojetí politické kultury, které mimo jiné podléhalo ideologické indoktrinaci. Upozorňováno je pak zejména na problémy, se kterými se museli odborníci při zkoumání komunistické politické kultury potýkat, jako například nedostupnost dat o skutečných subjektivních názorech a postojích veřejnosti a s tím spojené metodologické problémy, v důsledku kterých se pak mnozí autoři uchýlovali k různým vysvětlením za pomoci historické tradice. Druhá část této kapitoly se pak věnuje politické kultuře v postkomunistických společnostech střední Evropy. Vyzdvihovány jsou zde určité kulturní vzorce, které přežily téměř půl století snahy o jejich násilnou přeměnu a jež pomohly snadnějšímu přechodu k demokracii. Důraz je poté kladen zejména na důsledky, které zanechal komunismus na podobě politické kultury v těchto zemích a jež se v mnoha ohledech projevují i v současnosti. Představeny jsou na tomto místě také myšlenka kulturního zpoždění a dále totalitní a posttotalitní syndrom – právě ten je důsledkem komunismu a vysvětluje mnohé jevy současné politické reality v postkomunistických zemích, jako například nedůvěru k demokratickým politickým institucím a aktérům či nízkou míru politické participace.

Čtvrtá kapitola se věnuje analýze vybraných postkomunistických zemí střední Evropy a jejich politické kultuře. Na základě několika vybraných indikátorů (zejména důvěra v politické instituce a aktéry, ekonomické indikátory, míra korupce a další) jsou poté hledány společné rysy politických kultur jednotlivých zemí, stejně jako rozdíly mezi těmito zeměmi – konkrétně Českou republikou, Maďarskem, Polskem, Slovenskem, Bulharskem a Rumunskem. Pro analýzu jsou využívána data z výzkumů veřejného mínění, která jsou za sledované období dostupná vždy pro všechny vybrané země (například data z pravidelných výzkumů Evropské komise – Standard Eurobarometer), dále jsou využívána data z veřejně dostupných internetových databází (například ekonomické indikátory z databáze Světové banky). Zkoumán je mimo jiné také případný vliv vstupu do Evropské unie, kdy se Bulharsko a Rumunsko staly členy později než ostatní zkoumané země.

Tématu politické kultury se od počátku výzkumu v této oblasti věnuje řada odborných prací, z nichž mnohé jsou využívány také v této práci. Je potřeba ovšem zdůraznit, že většina dostupné literatury pochází od zahraničních autorů, nejčastěji pak ze Spojených států amerických. Nepochybně nejvýznamnějším a rovněž prvním dílem věnujícím se konceptualizaci a systematickému výzkumu politické kultury je studie z roku 1963 *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* od autorů Gabriela A. Almonda a Sidneyho Verby. Tato studie přinesla mimo první ucelenou definici a konceptualizaci politické kultury také rozsáhlou komparaci politických kultur pěti zemí, které se vyznačovaly odlišnou historickou tradicí, kulturou i politickým systémem – Spojených států amerických, Velké Británie, Německa, Itálie a Mexika. Mimo již uvedené pak tato studie přinesla nový směr v politologickém výzkumu, který je založen na datech získaných za pomoci metody dotazníkového šetření, jenž do výzkumu politické reality přináší proměnnou subjektivních orientací jednotlivců. Pro svůj novátorský přístup si tato studie ihned po svém vydání vysloužila mnoho pozornosti na mezinárodním poli, ale také velmi rozsáhlou kritiku. Kritizovány byly především nedostatky v teorii, nejasný vztah mezi kulturou národa a strukturou politického systému a dále předpoklady ohledně budoucího vývoje zkoumaných zemí, které se ve velké míře nepotvrdily. Navíc definice politické kultury představená v tomto díle tvoří pouze zlomek skutečného obsahu tohoto pojmu. Přesto je studie *The Civic Culture* i v současnosti stěžejním dílem v oblasti politické kultury a tvoří základ většiny teoretických konceptualizací, proto by se s ní měl seznámit každý, kdo se tématu politické kultury věnuje.

Velmi brzy po vydání studie *The Civic Culture* se někteří autoři začali zabývat otázkou, zda existuje vztah mezi politickou kulturou a politickým vývojem. V tomto ohledu se politickou kulturou zabývají například Lucian W. Pye a Sidney Verba v knize *Political Culture and Political Development* z roku 1965. Politickou kulturu zde vnímají jako produkt kolektivní historie politického systému a současně životní historie jednotlivců, která se předává z generace na generaci a tím určuje budoucí směr vývoje dané společnosti. Současně se však v této objevuje rozsáhlá kritika studie *The Civic Culture*. Carole Pateman v článku *Political Culture, Political Structure and Political Change* z roku 1971 kritizovala zejména Amondovo a Verbovo přeceňování rané socializace. Edward Lehman v článku *On the Concept of Political Culture: A Theoretical Reassessment* a Lowell Dittmer v článku *Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis* zase kritizovali takzvaný psychologický redukcionismus, kdy se politická kultura pohybuje pouze v individuální psychologické rovině tím, že klade důraz pouze na subjektivní orientace jednotlivců.

V 80. letech 20. století nastává období renesance ve výzkumu politické kultury, které je charakteristické obnovením zájmu o výzkum politické kultury a snahou o překonání dosavadních nedostatků v tomto výzkumu. Na tomto místě uveďme zejména Ronalda Ingleharta a jeho článek z roku 1988 *The Renaissance of Political Culture*, v němž přináší do výzkumu důležitost postmateriálních hodnot. Upozorňuje rovněž na dlouhodobé přetrvávání kulturních faktorů společnosti, které odolávají krátkodobým politickým a ekonomickým změnám. Dále bych na tomto místě ráda zmínila dílo, které se politické kultuře věnuje spíše okrajově, ale jenž by mohlo být pro následující výzkum velkou inspirací. Jedná se o studii italských regionů z roku 1993 *Making Democracy Work* od Roberta Putnama. Při zkoumání efektivity jihoitalských regionů sleduje mimo jiné proměnné také politickou kulturu, která ve výsledku vykazovala nejsilnější korelaci se stupněm efektivity regionálních institucí. Stěžejní je v této práci ovšem koncept sociálního kapitálu, který je utvořen na základě několika vybraných měřitelných indikátorů. Dosavadní výzkumy politické kultury jsou často zaměřeny pouze na subjektivní hodnoty, postoje a názory občanů, které jsou získávány z výzkumů veřejného mínění a na jejichž základě jsou poté utvářeny domněnky o politické kultuře společnosti. Politická kultura je však stále pojmem velmi abstraktním a rozsáhlým, proto by bylo vhodné nejdříve dopracovat k tomuto konceptu teorii a teprve poté se věnovat rozsáhlému výzkumu politické kultury napříč zeměmi. Po vzoru sociálního kapitálu by tak bylo vhodné pokusit se podobným způsobem za pomoci vybraných indikátorů vytvořit také

teoretický koncept politické kultury, který by byl snadno měřitelný a byl by také vhodným nástrojem pro mezinárodní srovnání.

Mnoho odborných článků ze zahraniční produkce se věnuje také shrnutí dosavadního výzkumu a existujících konceptualizací politické kultury, přičemž téměř žádná z těchto prací neopomíjí ani stručné představení studie *The Civic Culture*. Z přehledových statí věnujících se historii pojmu politické kultury jsou v této práci použity například články *The Concept of Political Culture* od Ronalda P. Formisana z roku 2001, který sleduje různé konceptualizace a teorie politické kultury z perspektivy historiků, nebo článek *The Concept of Political Culture in Comparative Politics* od Younga C. Kima z roku 1964.

Z českých politologů se tématu politické kultury věnuje dlouhodobě Marek Skovajsa. Ve své knize *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky* z roku 2006 podává ucelený přehled existujících konceptualizací politické kultury, a to již od počátku výzkumu v polovině 20. století až do současnosti. Mimo klasickou koncepci Almonda a Verby se věnuje také pozdějším konceptualizacím, které nahlíží na politickou kulturu nejen z pohledu politologie, ale také historie či psychologie. Neopomíjí také výzkum politické kultury v komunistických zemích v 70. a 80. letech 20. století. V českém prostředí je tato kniha jedinou svého druhu a pro výzkum politické kultury je z teoretického hlediska velmi nápomocná, a to právě díky rozsáhlému přehledu nejrůznějších teorií a konceptualizací politické kultury. Do samotného výzkumu však nepřináší žádné nové poznatky, ale zůstává pouze v deskriptivní a komparativní teoretické rovině, stejně jako mnoho jiných prací věnujících se historii výzkumu politické kultury.

Od 70. let 20. století se autoři začali zabývat také politickou kulturou v komunistických zemích. V důsledku nedostupnosti dat o subjektivních postojích a názorech obyvatel komunistických zemí se však museli uchýlit k jiným metodám výzkumu, než těm používaným na Západě. Často pak byla v rámci *communist studies* využívána historická tradice, za jejíž pomoci byla vysvětlována soudobá politická kultura. Tento přístup využíval například i přední odborník na sovětskou politiku Archie Brown. Společně s Jackem Grayem editovali v roce 1979 sborník *Political culture and political change in communist states*, kde se věnovali několika případovým studiím komunistických zemí. Výsledné studie ovšem představovaly nakonec pouhý popis historické tradice těchto zemí. Podobný způsob využíval například také Stephen White, který se za pomoci historické tradice předrevolučního Ruska pokusil charakterizovat

některé rysy politické kultury Sovětského svazu. Stejně jako dílo Browna a Graye však jeho práce zůstala ve velké míře pouhým popisem historických událostí. Využívání historie bylo ve výzkumu politické kultury komunistických zemí později velmi kritizováno. Kritika se týkala zejména takzvané retrospektivní interpretace, kdy si autoři vybírali určité prvky historie, které se hodily pro vysvětlení aktuálních politických jevů. Sami autoři, kteří se politickou kulturou komunistických zemí zabývali, ji pak mnohokrát i kritizovali. Typicky například Stephen White v roce 1984 v článku *Political Culture in Communist States: Some Problems of Theory and Method* nebo Stephen Welch v roce 1987 v článku *Issues in the Study of Political Culture – the Example of Communist Party States*.

Komunistické režimy se rovněž staly jakousi laboratoří pro Gabriela Almonda a potvrzení jeho teorie o politické kultuře. V článku *Communism and Political Culture Theory* z roku 1983 nakonec dochází k závěru, že komunistickým režimům se ve skutečnosti nepovedlo zcela změnit kulturní vzorce celé společnosti, což je pro něj potvrzením jeho teorie o vysvětlující roli politické kultury. K tomuto závěru ovšem dospěl na základě analýzy několika typů politických kultur, kterými komunistické režimy disponují – zejména oficiální a reálné politické kultury. Zkoumání právě té reálné kultury, která se měla vyznačovat uchováním kulturních vzorců z předkomunistické éry, bylo ovšem značně zavádějící, jelikož v této oblasti nebyla zveřejňována žádná veřejná data. Závěry tak byly utvářeny na základě různého pozorování (například volebního chování) a mnoha domněnek. Závěr o komunistických režimech jakožto potvrzení vysvětlující role politické kultury je tak v nejmenším případě sporný.

K tématu politické kultury v postkomunistických zemích střední a východní Evropy existuje v současné době rovněž množství publikací. Většina z nich se však zaměřuje pouze na dílčí aspekty politické kultury nebo zůstává pouze v teoretické deskriptivní rovině. Velmi nápomocné jsou sborníky *Developments in Central and East European Politics*, které obsahují mnoho podnětných příspěvků. Jako příklady uveďme kapitolu *Civil Society*, kterou napsal Cas Mudde a v níž se věnuje hodnocení síly občanské společnosti ve střední Evropě (v této souvislosti kritizuje například využívání Freedom House Indexu pro měření občanské společnosti zemí). Dále uveďme důležitý příspěvek George Schöpflina *Culture and Identity in Post-Communist Europe*, ve kterém se zabývá roztržitostí postkomunistických společností, jejichž politická kultura se vyznačuje prolínáním několika různých subkultur vyznačujících se odlišnými hodnotovými a názorovými vzorci. S tímto poznatkem přichází již v roce 1993, ovšem

stále rozpolcenost postkomunistických společností můžeme pozorovat i v současnosti. Nejčastěji se střetávají hodnotové a názorové systémy generace narozené v době komunismu a generace narozené po roce 1989.

Mnoho prací o politické kultuře postkomunistických společností se také věnuje pouze dílčím aspektům politické kultury. Igor Nosál v článku *Zrození nové politické třídy a její politické kultury: mezi otevřenou společností a dědictvím leninismu* a Zdeněk Strmiska v článku *Socio-politické kultury a postoje v podmínkách ekonomické přeměny ve střední a východní Evropě* zkoumají například sociální přeměnu společnosti a zejména pak politických elit v prvních letech po pádu komunistických režimů. Upozorňují v této souvislosti mimo jiné na důležitost technokratů v politické i ekonomické transformaci. Velmi názorně tak ukazují skutečnost, že politická elita se po pádu komunismu obměnila pouze částečně. Dělo se tak v důsledku toho, že sociální a občanská hnutí, která byla vůdčími aktéry revolucí, nebyla schopná plně převzít politickou moc. Důležité jsou pak také dílčí příspěvky věnující se vztahu mezi politickou kulturou a ekonomickým vývojem v postkomunistických zemích. Této problematice se věnuje například Kristin Broderick v knize *The Economy and Political Culture in New Democracies: An analysis of democratic support in Central and Eastern Europe* z roku 2000. Rozvoj ekonomiky považuje za jednu z klíčových podmínek důvěry občanů v politické instituce a aktéry i podpory demokracie. S tímto předpokladem pracuji i já v této práci a na základě ekonomického rozvoje a vyspělosti jednotlivých zemí zkoumám například důvěru v politické instituce a aktéry.

Na závěr bych ráda uvedla dvě knihy pocházející z české produkce. Markéta Sedláčková vydala v roce 2012 knihu *Důvěra a demokracie. Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevillya po transformaci v postkomunistických zemích*. Mimo rozsáhlý přehled teorií důvěry se v této knize zabývá rovněž problematikou důvěry v postkomunistických společnostech, a to jak na úrovni interpersonální, tak na úrovni systémové. Zdůrazňuje pak především skutečnost, že postkomunistické společnosti se obecně vyznačují vysokou mírou nedůvěry na všech úrovních, což je další předpoklad, ze kterého vycházím v této práci.

Poslední knihou, kterou na tomto místě zmíním, je kniha z roku 2007 *Demokratická kultura v České republice. Občanská kultura, étos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu* od Martiny Klicperové-Baker a kolektivu autorů, jež zkoumá politickou kulturu z psychologického hlediska, přičemž se soustředí na Českou republiku. Hlavním přínosem autorů je zejména představení konceptu totalitního a posttotalitního

syndromu, který se vyskytuje napříč postkomunistickými zeměmi i v současnosti, tedy 25 let po přechodu k demokracii. V souvislosti s politickou kulturou se tento syndrom v praxi projevuje například odcizeným postojem k režimu, pasivitou, nostalgií po komunistických pořádcích, paternalistickou závislostí na státu, nedůvěrou v politické instituce a podobně. Posttotalitní syndrom tak v podstatě zabraňuje plnohodnotnému rozvoji demokratické politické kultury. V této práci je posttotalitní syndrom využíván pro vysvětlení současného odcizení od politiky a některých charakteristických rysů postkomunistických společností.

1. Vymezení pojmu politická kultura

Politická kultura je pojem velmi obsáhlý a rozmanitý. Tato šířka záběru je dána zejména faktem, že se nachází na pomezí několika společenskovedních disciplín a jeho záběr je tudíž multidisciplinární. V důsledku toho musíme při výzkumu politické kultury často využívat také poznatky z jiných vědních oborů – nejčastěji sociologie, psychologie, antropologie nebo historie. Velmi pak také záleží na úhlu, z jakého na problematiku politické kultury nahlížíme, zda jde o perspektivu politologie, sociologie a podobně. V této perspektivě se pak odlišují také definice různých autorů, kteří se politickou kulturou zabývají.² Těchto definic v současné době existuje již obrovské množství a často se liší v pouhých detailech, přesto z nich nemůžeme vybrat pouze jednu platnou a všemi uznávanou.³ Politická kultura je taktéž v důsledku svého multidisciplinárního charakteru využívána jako proměnná v celé řadě teorií.⁴ Pro další práci bude tedy důležité si nejprve vymežit nejen samotný pojem politická kultura, ale především také jeho obsah. K tomu využijí několik již existujících definic a vymezení politické kultury.

Nejprve se však zmíním o samotném pojmu kultura. Co znamená spojení dvou slov politika a kultura? Jaký význam má kultura v oblasti politologie a jak ji můžeme využít ve výzkumu? Lze použít kulturu jako alternativní faktor pro vysvětlení politických jevů? Obecně se v řadách antropologů o kultuře hovoří jako o důležitém faktoru, který určuje, ovlivňuje a zároveň směřuje lidské chování. (Kim 1964: 316) Ve svém nejširším pojetí „*vyjadřuje kultura specifický lidský způsob organizace, realizace a rozvoje činností, objektivovaný ve výsledcích fyzické a duševní práce... Kultura vystupuje v podobě výtvorů lidské práce (artefaktů), sociokulturních regulativů (norem, hodnot, kulturních vzorů), idejí (kognitivních systémů) a institucí organizujících lidské chování.*“ (Maříková et al. 1996: 547, 549) V souvislosti s politologickým výzkumem však nepracujeme s konceptem kultury v jeho nejširším významu, protože ne všechny oblasti

² Marek Skovajsa připodobnil bádání o politické kultuře jakési mlhovině, v jejímž středu se nachází koncepce politické kultury podle Almonda a Verby. „*Vnější hranice mlhoviny je však rozmazaná a závisí do značné míry na úhlu pohledu, které konceptualizace do ní budou ještě zahrnuty a které už nikoli.*“ (Skovajsa 2006: 18) Tímto upozornil na nejasné hranice a problematiku určení obsahu politické kultury, která vždy závisí na úhlu pohledu, který si sám autor při jejím zkoumání zvolí.

³ Zdena Šilerová například uvádí, že v současnosti existuje již přes 600 definic politické kultury. (Šilerová 2005: 145)

⁴ Koncept politické kultury se stal od svého zavedení velmi populárním, a to zejména pro svou nejasnost a neohrazenost. S tím, jak se vymezení politické kultury rozšiřuje do mnoha různých oblastí, které může teoreticky vysvětlit, se tento pojem stává jakýmsi „únikovým vysvětlením pro všechno.“ (Formisano 2001: 394–395)

kultury mohou ovlivňovat politický systém a jednání lidí v tomto systému (například tanec, zpěv nebo malířství se do politického jednání nijak nepromítají). Ve spojení s politickou vědou proto pracujeme s poměrně užším vymezením pojmu kultura, který charakterizujeme nejčastěji jako „*souhrn všech názorů, postojů a hodnot, se kterými se lze setkat v dané společnosti v danou dobu.*“ (Berg-Schlosser, Stammen 2000: 181) Kultura v tomto pojetí poté působí nejen na jednání lidí v rámci politického systému, ale také na samotnou strukturu a instituce tohoto systému. Na základě znalosti kultury dané společnosti tak můžeme charakterizovat specifika politického systému – například stabilitu demokracie, podobu formálních politických institucí, soubor norem a hodnot nebo efektivitu byrokracie. (Skovajsa 2006: 44–46)

Pojem politická kultura použil poprvé Gabriel Almond v roce 1956 a o několik let později ho blíže konceptualizoval se svým kolegou Sidney Verbou ve společném díle *The Civic Culture*. Tito autoři definovali politickou kulturu národa jako „*specifické rozložení vzorců orientací k politickým objektům u příslušníků tohoto národa.*“ (Almond, Verba 1989: 13) Politickou kulturu tedy podle nich tvoří orientace k politickému systému a vnímání vlastního postavení v tomto systému. Mezi tyto orientace patří zejména názory, postoje, pocity a hodnocení politického systému. Jedná se tedy o jakýsi duševní vztah jedince k politice. Vzorec orientací typický pro danou společnost poté ovlivňuje jednání jejích členů právě způsobem, který je pro tuto společnost typický. (Tamtéž: 13–14) Koncepte Almonda a Verby stojí v samém středu bádání o politické kultuře. Je vztažným bodem pro ostatní konceptualizace a definice politické kultury, které se k ní více nebo méně přibližují. Některé se jí snaží následovat, jiné naopak překonat. (Skovajsa 2006: 18) Zmíňme pouze některé z těchto definic.

Lucian Pye, který navazuje právě na výše zmíněnou koncepci Almonda a Verby, se politickou kulturou zabývá v souvislosti s politickým vývojem jednotlivých zemí a tento pojem chápe jako „*psychologickou a subjektivní dimenzi politiky.*“ (Pye in Skovajsa 2006: 19) Říká, že „*každá společnost má svoji specifickou kulturu, která dává význam, předvídatelnost a formu politickému procesu... V souvislosti s emocemi, racionálním uvažováním a etickými hodnotami utváří politická kultura lidská očekávání ohledně politiky a vštěpuje jim společné ideály toho, jak by měl vypadat veřejný život.*“ (Pye 1965: 7, 9) Zde můžeme vidět přímou spojitost mezi kulturou a politikou, dále pak důraz na subjektivní stránku lidského jednání. Určitý typ kultury předpokládá také určitou formu politického procesu a představu o veřejném životě. Je však zapotřebí si na tomto místě povšimnout, že v obou uvedených případech je význam politické kultury zúžen pouze na

občany a jejich vnímání politiky, případně na vliv kultury, která určuje, jak by měla politika fungovat. Tyto prvotní definice tedy akcentují pouze tu nezákladnější dimenzi politické kultury, a tedy jednosměrný vztah mezi politiky a občany. Proto je potřeba toto vnímání rozšířit o další dimenze.

Jiří Pehe charakterizuje politickou kulturu jako „určitou typologii způsobu, kterým funguje politický systém jako celek. To znamená, jak na obsahové úrovni, tak na znakové úrovni. Politickým systémem se však nemíní jen politické instituce a politici, ale i jakým způsobem fungují občané v politice, jakým způsobem se chovají, obecně politicky.“ (Pehe 1997) Vladimír Prorok politickou kulturou označuje „specifický způsob organizace a rozvoje politické činnosti, rámec a zároveň prostředek realizace zájmů příslušné sociální skupiny při daných sociálně politických vztazích.“ (Prorok in Pecka et al. 2000: 112) Tímto reagují na nedostatečné chápání politické kultury, které se často vztahuje pouze na chování a jednání politiků a opomíjí skutečnost, že politická kultura je již v tom nejužším chápání tvořena oboustranným vztahem mezi občany a veřejnými představiteli. Tento problém v chápání pojmu politické kultury však není přítomný pouze u prvotního zkoumání, ale můžeme se s ním setkávat opakovaně i v současnosti. V případě definice uváděné Vladimírem Prorokem pak v sobě zahrnuje politická kultura nejen subjektivní stránku (city, emoce, hodnoty, normy, stereotypy chování, znalosti), ale také objektivní stránku (institucionalizované formy jako vztahy, ideologie a programy, typ stranictví, typ mocenských a vlivových institucí), kterou některé definice vůbec neakcentují. (Prorok in Pecka et al. 2000: 112)

Jako poslední zmíním poměrně vyčerpávající definici politické kultury, kterou podává na základě předchozího zkoumání tohoto pojmu politolog Jan Škaloud. Syntézou mnoha již existujících conceptualizací dochází k tomuto závěru: „Politická kultura je kvalitou politického chování občanů a jejich politických představitelů a zástupců v řízení státních záležitostí, v překonávání těžkostí a konfliktních situací, v uspokojování zájmů a potřeb občanů, ve vytváření vzájemných vztahů mezi nimi, ve fungování politického systému a návaznosti jednotlivých prvků tohoto systému. Je něčím, co nelze považovat za trvale utvořené a ideálně fungující, ale za něco, co je třeba neustále rozvíjet, podporovat, vychovávat a kultivovat. Je odlišná v různých zemích, je odlišná v různých skupinách obyvatel a odlišná také individuálně.“ (Škaloud in Pecka et al. 2000: 42) Takové vymezení upozorňuje mimo jiné na dva důležité rysy politické kultury. Za prvé, že politická kultura je proměnlivá v čase a mění se v reakci na stávající společenské a politické podmínky. Za druhé si musíme uvědomit, že politická kultura určité země se

skládá z několika dílčích politických kultur různých sociálních skupin, které nemusí být vždy ve vzájemném souladu. Jako příklad zmiňme typicky existenci dvou politických kultur – kultury politicky vládnoucích vrstev a kultury politicky nevládnoucích vrstev společnosti. Dále pak například kultury menšin, které mohou mít velký vliv na podobu politické kultury státu. (Pecka et al. 2000: 115; Pye 1965: 15) Prorok a Lisa v souvislosti dílčích kultur například uvádí, že politickou kulturu národa tvoří identické reakce, hodnoty a emoce přibližně 60–70 % obyvatelstva daného národního celku. (Prorok, Lisa 2003: 204) Je tedy zřejmé, že politická kultura národa nebude nikdy charakteristická pro celý tento národ, respektive každého jeho příslušníka.

Politická kultura tedy tvoří jakýsi „*subjektivní vnitřek politiky*.“ (Skovajsa 2006: 29) Nemůžeme ji pozorovat zvnějšku jako například politické chování nebo politické instituce. Může nám však pomoci tento vnějšek pochopit. Stává se tak jedním z mnoha úhlů pohledu, jakými lze nahlížet na politickou realitu. (Tamtéž: 29–30) Role politické kultury je v tomto případě explanační neboli vysvětlující, což je také předpoklad, ze kterého v této práci vycházím. Výše uvedené definice pak utvářejí vymezení i obsah pojmu politické kultury tak, jak ho vnímá politická věda, a jak je současně využíván dále pro účely zkoumání v této práci.

1.1 Faktory ovlivňující politickou kulturu

Politická kultura určité země není neměnná a zpravidla ani stálá po velmi dlouhé období. Právě naopak, politická kultura se v důsledku působení mnoha krátkodobých i dlouhodobých faktorů v průběhu času neustále proměňuje. V této souvislosti tak můžeme nabývat dojmu, že je politická kultura prvkem velmi nestabilním. Stabilita politické kultury jako takové však nespočívá v její neměnnosti, ale v tom, že v podobných situacích se opakují podobné reakce a tyto reakce jsou stabilní. (Pecka et al. 2000: 119) Právě kvůli působení mnoha různých vlivů je obtížné charakterizovat politickou kulturu určité země v dlouhodobém měřítku. Musíme vždy zohlednit aktuální společenskou, politickou či ekonomickou situaci a další faktory, které její podobu v danou dobu utvářejí. Co je tedy příčinou oné stability reakcí? Jedná se o výše zmíněné kulturní hodnoty a orientace, které jsou dlouhodobé a přetrvávají ve společnosti bez ohledu na vlivy krátkodobého

charakteru (to znamená sociální, ekonomické či politické). (Tamtéž: 7) Podívejme se tedy nyní blíže na nejdůležitější faktory, které politickou kulturu určité země ovlivňují.

Jedním z nejdůležitějších faktorů jsou bezesporu geopolitické vlivy. Chování jednotlivých národů je determinováno geografickou polohou a velikostí státního území, dále počtem obyvatel, morfologií terénu a podobně. Jiným způsobem se pro své přežití musí chovat malý národ a jiným způsobem se chová velký národ. Postavení národa závisí také ve velké míře na jeho poloze, kdy odlišná kultura je vytvářena u národů žijících například v odlehlých horských oblastech a u národů vyskytujících se na strategicky významném území.

Dalším významným faktorem, který se zejména v minulosti podílel na formování politické kultury, je náboženství. Náboženství se mimo jiné totiž zabývá i politickými otázkami, jako je vztah jedince k politickému systému nebo vztah mezi církví a světskou mocí. Náboženství v sobě dále obnáší také specifické hodnoty či morální zásady, které jsou pro jeho příznivce závazné a mohou ovlivňovat jejich postoje k politickým otázkám. V dnešní době však náboženství ve většině případů svůj původní vliv ztratilo, přesto mohou přetrvávat určité stereotypy chování, které mají svůj původ právě v náboženství. Příkladem toho, kdy náboženství svůj vliv neztratilo a v současnosti velmi významným způsobem ovlivňuje chování jedince a jeho vztah k politice, je islám.

Určité hodnotové orientace promítající se do politiky mají svůj původ také v převládající ekonomické aktivitě v dané zemi. Vladimír Prorok a Aleš Lisa v této souvislosti hovoří o politické kultuře agrární a industriální, jež se projevují v odlišných hodnotových orientacích nebo například v rozdílných volebních preferencích.⁵ Velmi důležitým faktorem je pak také aktuální ekonomická situace. Nepříznivá ekonomická situace aktivizuje i takové vrstvy společnosti, které se většinou politického života neúčastní. Jsou to ty vrstvy, kterých se ekonomická situace nejvíce dotýká a má přímý dopad na jejich život – zpravidla méně vzdělaná a chudší vrstvy společnosti. Ekonomické faktory jsou tak jedny z nejdůležitějších při zkoumání politické kultury. Musíme však mít na paměti, že tyto faktory nejsou trvalé, ale mění se rychle, dynamicky a poměrně často. Proto je můžeme ve výzkumu využít zejména k mapování proměnlivosti názorů, postojů a orientací jedinců k politickému systému a jeho aktérům. V konkrétních případech tyto

⁵ Agrární politická kultura je charakteristická orientací na kolektivismus, autoritarismus, nižší sociální mobilitou a paternalismem. Pro industriální politickou kulturu je naopak typický individualismus, demokratismus, vysoká sociální mobilita a kult spotřeby. Ve výběru svého vůdce preferuje agrární kultura fyzicky zdatného člověka, bojovníka a industriální kultura preferuje spíše schopného intelektuála. (Prorok, Lisa 2003: 203)

faktory můžeme využít například ve sledování spokojenosti či nespokojenosti občanů s politickými aktéry nebo v měnících se voličských preferencích.

Podstatným faktorem je také sociální struktura a její proměny. Jednotlivé sociální vrstvy mají rozdílné potřeby a zájmy a společenské postavení jednotlivce ovlivňuje jeho emoce, hodnoty, způsob myšlení i vztah k politice. Například nižší, méně vzdělané vrstvy zpravidla vyžadují spíše razantní, ideologicky orientovanou politiku a jsou spíše politicky pasivní než vzdělanější střední a vyšší vrstvy. Změny politické kultury zde mohou souviset i s migrací obyvatel a výskytem menšin v dané zemi. Chování národa je tedy syntézou chování dílčích sociálních skupin, které sdílejí odlišné hodnoty, názory a postoje. O vlivu jednotlivých sociálních skupin na formování politické kultury daného národa však můžeme hovořit až v souvislosti s tím, jak se jejich chování promítne do politické aktivity a jakou měrou v tomto ohledu ovlivní politické chování národa jako celku. Sociální struktura je však podobně jako ekonomická situace velmi dynamickým faktorem a mění se v závislosti na aktuálních podmínkách. (Prorok, Lisa 2003: 202–205; Pecka et al. 2000: 7, 117–118)

Posledním faktorem, o kterém se zmíním, je historie. Minulost a historické zkušenosti národa považuje mnoho odborníků za velmi významný faktor, jenž ovlivňuje podobu politické kultury tohoto národa. Důležitou roli hrála historie už v nejrůznějších studiích národního charakteru, z nichž také částečně vychází pozdější výzkum politické kultury. Zdůrazňován je vliv nejrůznějších historických událostí, zejména radikálních společenských, hospodářských a politických změn, v jejichž důsledku národ nabyl určitých vlastností a charakteristických rysů. Tyto se pak promítají i ve způsobu jejich politického jednání a smýšlení a jsou předávány z generace na generaci. Politická kultura je pak viděna také jako produkt kolektivní historie národa, jež v sobě nese vlivy z minulosti promítající se do současného stavu a podoby politické kultury. Je však otázkou, nakolik je vhodné přenášet tyto tradice například při změně politického režimu, kdy mohou brzdit vývoj politické kultury i politického systému v nových podmínkách. (Pye 1965: 8, 20–21) Typickým příkladem, kdy může minulost národa doslova brzdit rozvoj demokratické politické kultury ve stylu západních demokracií, jsou postkomunistické země střední a východní Evropy, kde vliv komunismu stále přetrvává i mnoho let po přechodu jednotlivých zemí k demokracii.

Výše uvedené faktory formují společně s mnoha dalšími vlivy u jednotlivých národů pro ně specifické politické kultury. Tyto národy poté nabývají různých vlastností, které se promítají i do jejich vztahu k politické realitě a do jednání v politickém procesu.

Jestliže zkoumáme politickou kulturu nějaké země, musíme brát v úvahu její specifika, kterých tato kultura nabyla v důsledku různé míry působení uvedených faktorů. Dále musíme také vždy zohlednit aktuální situaci v dané zemi, protože jak už bylo řečeno výše, politická kultura není stálá a mění se v závislosti na aktuální situaci. Některé z uvedených faktorů jsou také důležité pro tuto práci a bude na ně upozorňováno v dalších kapitolách, zvláště při zkoumání politické kultury postkomunistických zemí střední Evropy.

2. Mezinárodní výzkum politické kultury

Obsahové vymezení a výzkum politické kultury tak, jak ho chápeme v současnosti, pochází z druhé poloviny 20. století. To však neznamená, že by předtím byla politická kultura jako součást politické vědy faktorem zcela neznámým. Určité ponětí o politické kultuře a jejím významu se zde vyskytuje již od dob, kdy lidé začali přemýšlet a psát o politice. Přestože měl výzkum politické kultury jinou formu, než jak ho chápeme dnes, jeho kořeny můžeme najít již v antických dílech. Zde však prozatím nelze hovořit přímo o výzkumu tohoto fenoménu, ale spíše o jakémsi uvědomění, že postoje, hodnoty či politická socializace mohou ovlivňovat politické chování jedince a tím působit na podobu a stav politiky určité komunity. Gabriel Almond dokonce uvádí, že téma politické kultury bylo jedním z nejsilnějších témat klasické literatury v antickém Řecku a starověkém Římě. Souvislost mezi strukturou společnosti a charakteristickými hodnotami, postoji, ale také politickou socializací nebo výkonností dané společnosti tak ve svých dílech zmiňovali například už Platón či Aristoteles. Těmto proměnným věnovali dále pozornost myslitelé jako Niccoló Machiavelli, Charles Louis de Montesquieu, Jean Jacques Rousseau či Alexis de Tocqueville, kteří upozorňovali na vliv politické kultury na podobu soudobého politického systému i politiky. Osvícenství a liberální teorie politického vývoje zemí v 17. až 19. století poté byly v zásadě teoriemi politické kultury a politické socializace. Zde zmiňme například ideologii marxismu, o níž bude podrobněji pojednáno ve třetí části této práce, nebo teorie elit Gaetana Moscy, Vilfreda Pareta a Roberta Michelse. (Almond 1980: 2–8; Vajdová 1996: 339)

Velký vliv na výzkum politické kultury měla sociologie, která se začala rozvíjet v 19. století. Sociologové této doby uznávali důležitost subjektivních proměnných ve vysvětlování sociálních i politických jevů. Uvést zde můžeme autory jako Henri de Saint-Simon, Auguste Comte či Emile Durkheim. Nejvýznamněji však výzkum politické kultury ovlivnil německý sociolog Max Weber.⁶ Subjektivní proměnné lze spatřovat v tom, že Weberovy typy politické autority jsou subjektivními kategoriemi. Z těchto subjektivních kategorií poté vycházejí také strukturální rozdíly mezi jednotlivými

⁶ Na tomto místě zmiňme zejména jeho dílo *Protestantská etika a duch kapitalismu* z roku 1905, v němž se zabývá přímým vztahem mezi protestantismem a ekonomickým růstem, respektive rozvojem kapitalismu v Evropě. Právě tato studie započala zkoumání různých typů politického i ekonomického života v důsledku kulturních rozdílností jednotlivých zemí. (Jackman, Miller 1996: 632–634) Na práci Webera později navazuje například Ronald Inglehart, který uvádí politickou kulturu jako jeden ze zásadních faktorů, který určuje ekonomický vývoj země.

politickými systémy či typologie politických stran založená na subjektivních důvodech členství a podpory jednotlivých stran. Pokračovatelem Maxe Webera byl Talcott Parsons, který ve svém konceptu orientací k sociálnímu jednání hovoří o kognitivních, afektivních a hodnotících typech orientací.⁷ O kulturních vzorech hovoří zároveň jako o předmětu, ale i součásti těchto orientací. Jestliže lidé přijmou určité kulturní vzorce chování, tyto vzorce se stanou jedním ze základních ustavujících prvků dané společnosti. Práce Talcotta Parsonse významně ovlivnila právě Gabriela Almonda a Sidneyho Verbu při výzkumu politické kultury v *The Civic Culture*.⁸ Dalšími proudy, které ovlivnily výzkum a konceptualizace politické kultury byly například sociální psychologie či psychoantropologie.⁹ (Almond 1980: 10–15; Kim 1964: 317; Vajdová 1996: 339–340) Koncept politické kultury byl také využíván v rámci nejrůznějších studií národního charakteru, pomocí nichž se jejich autoři snažili vysvětlit jednání národů či jejich budoucnost. Tyto studie a zejména jejich výsledky ovšem byly z vědeckého hlediska často velmi problematické, většinou také opomíjely snahu blíže specifikovat a vysvětlit povahu vzájemných vztahů uvnitř národa. (Kim 1964: 316; Skovajsa 2006: 74)¹⁰

Na počátku 20. století je proto ve Spojených státech amerických národní charakter odsunut do pozadí a přistupuje se k empirickému výzkumu politické kultury. (Pecka et al. 2000: 12)¹¹ Po druhé světové válce se objevuje zájem o poznání specifik mezinárodněpoliticky významných států a zejména jejich kultury, jež začala být vnímána jako významný faktor ovlivňující politický vývoj zemí. (Skovajsa 2006: 73–74) Od druhé poloviny 20. století se poté bádání o politické kultuře etabluje jako samostatná subdisciplína politické vědy. Za katalyzátor pro konceptualizace a výzkum politické kultury v 60. letech 20. století pak považuje Gabriel Almond vynález nové výzkumné technologie dotazníkového šetření a rozvoj statistické analýzy dat. Tento pokrok

⁷ Takzvaná strukturálně-funkcionalistická teorie. (Lehman 1972: 361)

⁸ Parsonovská sociologie byla pro odborníky zkoumající politickou kulturu pokroková v tom smyslu, že přinesla nové možnosti výzkumu a snadnější sběr dat. Zkoumanou jednotkou zde totiž nebyli jednotliví aktéři ani jejich vzájemné vztahy, ale takzvané „sdílené abstraktní symboly spojené se sociálním systémem,“ jako například zmíněné orientace. (Lehman 1972: 361–362)

⁹ Z oblasti sociální psychologie uvádí Almond například význam studií *Autoritářská osobnost* (Adorno et al.) a *Americký voják* (Stouffer et al.). Z oblasti psychoantropologie pak uvádí například vliv Freuda a snahu vysvětlit rysy politické kultury na základě socializace v dětství, nevědomých motivací a psychologických mechanismů. (Almond 1980: 12–14; Vajdová 1996: 340)

¹⁰ Analýzy národního charakteru vedly k ukvapeným generalizacím, což provázely excesy, které tyto analýzy zdiskreditovaly. Výmluvným a zároveň absurdním příkladem může být teorie z práce o *Lidu velkého Ruska* (Gorer, Rickman 1949), která předpokládaný sklon ruského obyvatelstva pasivně přijímat útlak absolutistických vládců vysvětlovala praxí těsného utahování plenek u kojenců. (Skovajsa 2006: 74)

¹¹ Národní stát je však základní organizační jednotkou lidí a proto se i nadále přistupovalo ke zkoumání politické kultury zejména na úrovni jednotlivých národů. Národ byl tedy i nadále považován za nejhodnější celek pro analýzu politické kultury. (Pecka et al. 2000: 116–117)

v sociálně-vědním výzkumu totiž umožnil autorům *The Civic Culture* provést rozsáhlou komparaci a analýzu politických kultur několika zemí, a to nikoli pouze na základě obecných hodnotových soudů, tvrzení a předpokladů, ale rovněž na základě statisticky sesbíraných dat. (Almond 1980: 15–16; Vajdová 1996: 340) *The Civic Culture* se stalo v oblasti výzkumu politické kultury dílem zcela přelomovým. Tato studie vycházející z behaviorálního přístupu, který se stal v 50. a 60. letech 20. století velmi populárním, přinesla mnoho nových poznatků a také první ucelenou konceptualizaci politické kultury.¹² Proto bude tomuto dílu věnována následující část této kapitoly.

Výše popsaný vývoj ve výzkumu politické kultury je pouze stručným přehledem v tomto směru. Jeho cílem však nebylo obsáhnout veškeré intelektuální proudy, vědní obory nebo autory, kteří měli na výzkum a vývoj politické kultury nějaký vliv. Cílem tohoto krátkého přehledu bylo podat ucelený obraz autorů a výzkumných proudů, které předcházely dílu *The Civic Culture* a pomohly tak formovat jeho konečnou podobu, včetně první ucelené teorie a konceptualizace politické kultury.

2.1 Dílo Gabriela A. Almonda a Sidneyho Verby

Gabriel Almond a Sidney Verba se stali průkopníky ve výzkumu politické kultury a svou prací se zasloužili o to, že se z politické kultury stala samostatná subdisciplína politické vědy. Již dříve jevíli různí autoři o něco, co bychom z dnešního pohledu nazvali politickou kulturou, velký zájem v souvislosti s chápáním politického systému, jeho institucí i aktérů. Avšak teprve průlomové práce Gabriela Almonda publikované v 50. až 70. letech 20. století vnesly do sociálně-vědního výzkumu politickou kulturu jako samostatnou vysvětlující proměnnou. Kulturní faktor se tak stal novým alternativním vysvětlením rozdílů v politických režimech, demokratické stabilitě či ekonomickém vývoji. Přestože je práce Almonda a Verby v současné době již překonaná a teorie politické kultury v ní obsažená ve své čisté podobě pro výzkum nevhodná, konceptualizace politické kultury v díle *The Civic Culture* je již od svého vydání stále styčným bodem pro drtivou většinu autorů věnujících se této problematice.

¹² Behavioralismus znamenal v politické vědě skutečnou revoluci. Dosud se politologické výzkumy soustředily výhradně spíše na formální instituce a na stát, ale behavioralistický přístup přinesl do výzkumu zcela novou dimenzi. Metodologicky byl tento přístup ve své době inovativní, a to i přes rozsáhlé výhrady mnoha odborníků. (Dittmer 1997: 553)

2.1.1 Gabriel A. Almond – *Comparative Political Systems*

V roce 1956 publikuje Gabriel Almond článek s názvem *Comparative Political Systems*, v němž poprvé představuje pojem politická kultura a rovněž uvádí její první ucelenou konceptualizaci. Proto se budu nejprve v krátkosti věnovat tomuto článku a teprve poté představím studii *The Civic Culture*, v níž koncept politické kultury podrobněji rozpracoval společně se Sidneym Verbou. V tomto článku reaguje Almond na různé existující klasifikace politických systémů například na základě strukturálních, funkčních či politických odlišností. V této souvislosti poté uvádí, že takové klasifikace považuje za nedostatečné, jelikož v sobě nezahrnují behaviorální prvky a sociologické poznatky. (Almond 1956: 392) Při snaze o rozlišení tehdejších politických systémů a jejich komparaci proto přináší do tohoto výzkumu nový aspekt, kterým jsou subjektivní orientace k politickému jednání. Tyto orientace považuje za jeden ze základních faktorů, který bychom měli zohlednit při komparaci jednotlivých politických systémů a určení základních rozdílů mezi nimi. (Skovajsa 2006: 75)

Orientace poté rozlišuje na tři typy: kognitivní neboli poznávací, afektivní neboli emotivní a hodnotící.¹³ Do uvedených orientací je podle Almonda zasazen každý politický systém. Soubor všech orientací vyskytujících se v dané společnosti poté utváří specifický vzorec, který určitým způsobem ovlivňuje politický systém. Právě tento vzorec představuje politickou kulturu daného politického systému neboli „*typický vzorec orientací k politickému jednání, které určují rovněž pro něj typická jednání a role.*“ (Skovajsa 2006: 75) V tomto článku Almond uvádí také první ucelenou konceptualizaci politické kultury. Rozlišuje čtyři politické kultury, které odpovídají čtyřem typům politického systému. Ve své prvotní typologii ovšem nepoužívá čistě kulturní vlastnosti, ale sleduje spíše strukturální faktory – konkrétně rozdělení rolí v politických systémech. Politická kultura pak představuje v podstatě nový pojem pro veřejné mínění. (Almond 1956: 392–393, 396–397; Kim 1964: 321; Skovajsa 2006: 74–75) Sám autor však uvádí, že tato konceptualizace není schopna obsáhnout všechny existující politické systémy 50. let 20. století.

¹³ Zde vychází z prací sociologa Talcotta Parsonse. Vědomé jsou orientace na znalosti politických cílů a přesvědčení, citové orientace představují citění sounáležitosti a přání dosahovat určitých politických cílů, hodnotícími orientacemi jsou soudy a názory o politických cílech a výsledcích politického procesu. Politická kultura je zde nejen modelem zaměřeným na postoje jednotlivců, ale také jejich zaměření na konkrétní politiku členů daného politického systému. (Pecka 2010: 33)

Prvním typem je *angloamerická politická kultura*.¹⁴ Politické systémy vyznačující se podle Almonda tímto typem politické kultury jsou homogenní a pragmatické, jejich příslušníci se ve většině případů shodují na politických cílech, hodnotách i prostředcích. Pro tuto kulturu je charakteristická atmosféra trhu, kdy voliči proměňují své hlasy ve volbách za přísliby určitých politik, dále pragmatické hry mezi jednotlivými aktéry a atmosféra experimentu. (Almond 1956: 398–399; Skovajsa 2006: 75) Dalším typem je *kontinentální politická kultura*,¹⁵ která je více fragmentovaná než první zmíněný typ. Historický vývoj těchto politických systémů způsobil, že zde přežívají starší kultury. Tyto pak získávají v politickém systému podobu politických subkultur a způsobují silná štěpení ve společnosti. Almond uvádí tři základní subkultury vyskytující se v evropských kontinentálních společnostech: *preindustriální subkultura* (zpravidla katolická subkultura: například royalisté a křesťanští lidovci), *subkultura starších středních tříd* (konzervativci, liberálové) a *industriální subkultura* (socialisté, komunisté). Tyto subkultury pak mají tendence vytvářet své vlastní subsystémy rolí (například katolická subkultura zakládá katolické školy, katolický tisk či katolické politické strany). Politická kultura v tomto systému není přizpůsobena politické struktuře, pojetí politiky jako trhu a hry není v takto vnitřně rozdělené politické kultuře atraktivní. Kontinentální politické systémy jsou v důsledku toho více nestabilní než angloamerické politické systémy a jsou náchylné k převratům, kdy moc převezme charismatický vůdce. (Almond 1956: 405–408; Skovajsa 2006: 75–76)

Třetím typem je *totalitní politická kultura*.¹⁶ Totalitní politická kultura vykazuje stejně jako ta angloamerická určitou homogenitu, avšak té je v totalitní kultuře dosahováno mocenským nátlakem. V tomto ohledu je tato politická kultura nekonsensuální, jelikož podpory systému je v ní dosahováno pomocí tlaku a donucování. Politický systém, stejně jako celá společnost a veškeré organizace, jsou kontrolovány z mocenského centra. Společnost v totalitním politickém systému se vyznačuje vysokou mírou konformity a apatie. Mocenské elity jako jsou byrokracie, strana, armáda či tajná policie jsou funkčně nestabilní. (Almond 1956: 403, 405; Skovajsa 2006: 76) Jako

¹⁴ Zahrnuje mimo Spojené státy americké a Velkou Británii také některé země Commonwealthu. (Almond 1956: 392)

¹⁵ Zde odkazuje primárně na Francii, Německo a Itálii. Z teorie naopak vyřazuje skandinávské země a takzvané low countries. (Almond 1956: 405)

¹⁶ V tomto případě Almond sledoval zvláště rozvoj nacistického Německa a ze současnosti Sovětský svaz. (Almond 1956: 403–405)

poslední typ uvádí Almond *preindustriální politickou kulturu*,¹⁷ kterou se vyznačují politické systémy procházející rozvojem a modernizací s různými politickými kulturami. Tato kultura je charakteristická prolínáním prvků z ostatních kultur, které do jejího vývoje zasahují. Jedná se o vnější kulturu západní (proces takzvané westernizace), tradiční politickou kulturu a charismatickou politickou kulturu, která vzniká v případě, že moc v dané zemi převezme charismatický vůdce. Děje se tak zpravidla po konfliktech způsobených napětím mezi tradiční a implementovanou západní kulturou. (Almond 1956: 400–401; Skovajsa 2006: 76)

Článek *Comparative Political Systems* byl v oblasti výzkumu politické kultury přelomovým v několika ohledech. Především přinesl první ucelenou konceptualizaci politické kultury a vnesl jasnost do obsahového vymezení tohoto pojmu. Výše zmíněná klasifikace se stala vodítkem pro rozlišení politických systémů 50. let 20. století. Almondova první klasifikace politických kultur však byla vystavena také kritice, a to především za její zaměření na strukturní rysy politických systémů, nikoli kulturní. Tato skutečnost totiž podle kritiků neumožňuje analyzovat podrobněji kulturu a její jednotlivé prvky, což brání efektivní komparaci politických kultur jednotlivých zemí. (Skovajsa 2006: 74–77) Na tuto kritiku reagoval Almond vydáním rozsáhlé studie *The Civic Culture*, v níž společně se Sidneym Verbou rozpracovali myšlenky nastíněné již v tomto článku a provedli podrobnou komparaci pěti zemí, respektive pěti odlišných politických kultur.

2.1.2 Gabriel A. Almond a Sidney Verba – *The Civic Culture*

Kniha *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* se stala v oblasti výzkumu politické kultury přelomovou ihned po svém vydání v roce 1963. Důvodů tohoto fenomenálního úspěchu je hned několik. Jedná se zejména o podrobnější analýzu a rozpracování novátorské teorie politické kultury, kterou nastínil Almond již ve svém článku *Comparative Political Systems*, a dále provedení rozsáhlé mezinárodní komparace politických kultur pěti zemí na základě sběru dat. (Skovajsa 2005: 6–7) Nové výzkumné metody dotazníkového šetření a statistiky umožnily autorům provést podrobnou analýzu politických kultur Spojených států amerických, Velké Británie,

¹⁷ Do této kategorie spadají různé země nacházející se mimo oblast Evropy a Spojených států amerických. (Almond 1956: 393)

Německa, Itálie a Mexika včetně následné podrobné komparace. Koncepti politické kultury uvedenou v tomto díle můžeme dnes považovat již za klasickou.

Studie *The Civic Culture* byla původně zamýšlena jako příspěvek k empirické teorii demokracie, konkrétně k poznání podmínek stability demokracie. K tomuto rozhodnutí vedly autory nedávné politické události ve světě – kolaps demokracie v řadě evropských zemí v meziválečném období a překotná politická modernizace v nezávislých zemích Třetího světa. Tyto politické změny vyvolávaly řadu otázek týkajících se zavedení stabilní demokracie v zemích s různou politickou minulostí.¹⁸ Různá vysvětlení například ohledně selhání demokracie v evropských zemích se objevovaly i ve studiích národního charakteru, které byly populární před zavedením konceptu politické kultury do politické vědy. Avšak tyto přístupy byly v mnoha ohledech velmi omezené a problematické. Proto se Almond a Verba snažili vysvětlit stabilitu a proměnlivost politických režimů na mnohem vyšší metodologické i teoretické úrovni s využitím kulturních faktorů. (Skovajsa 2005: 7) Autoři přitom vycházeli z díla Talcotta Parsonse a behaviorismu, který byl v té době populární ve Spojených státech amerických.

Almond a Verba vycházeli z behaviorálního směru i při novém vymezení politické kultury, kterou definovali jako „*specifické rozdělení vzorců orientací k politickým objektům u příslušníků národa.*“ (Almond, Verba 1989: 13) Politické orientace jsou stejně jako v Almondově předchozím článku založeny na Parsonovské teorii – tedy *kognitivní* (znalosti a názory o politickém systému, jeho aktérech, politických vstupech a výstupech), *afektivní* (emotivní postoje a mínění o politickém systému, jeho aktérech a výkonnosti) a *hodnotící* (úsudky a názory o politických objektech). (Tamtéž: 13–14) Určení orientací tedy zůstává stejné. Mění se však skutečnost, že nyní nejsou orientace vztaženy k politickému jednání, ale k politickým objektům.

Politické objekty jsou celkem čtyři. Prvním je *politický systém jako celek*, tedy stát a národ. Naprostým opakem je poté *jedinec* jako politický aktér. Další dva typy politických objektů se vydělují podle toho, zda je jejich funkcí přijímat od společnosti požadavky na provedení politických rozhodnutí a předávat je politickému systému, nebo politická rozhodnutí přijatá systémem ve společnosti uskutečňovat. Jedná se tedy o

¹⁸ Studie *The Civic Culture* patří v tomto ohledu do takzvaného developmentalistického proudu v politické vědě, který byl rozvíjen ve Spojených státech amerických v 50. letech 20. století. Mezi největší průkopníky tohoto proudu patřili právě Gabriel Almond a Sidney Verba, ale také například Lucian W. Pye. (Skovajsa 2005: 7)

vstupové (*input*) nebo výstupové (*output*) objekty.¹⁹ Příkladem vstupových objektů mohou být politické strany, zájmové skupiny a masová média, mezi výstupové objekty pak řadíme například byrokracii, soudy nebo státní politiky. (Almond, Verba 1989: 14–15; Skovajsa 2005: 8) Pro klasifikaci politických kultur je poté důležité, jaké zaujímá jedinec orientace k jednotlivým typům těchto politických objektů.²⁰ Na základě odlišných typů a existence či neexistence orientací můžeme dle Almonda a Verby rozlišit tři základní typy politické kultury.²¹

Parochiální politická kultura se vyznačuje absencí jasných orientací k politickým objektům. Vyskytuje se ve společnostech, kde se dosud nevytvořil politický systém, tudíž zde chybí specializované politické role a tedy i politické objekty. Politická organizace je pouze minimální, politické orientace pak nejsou odděleny od náboženských či sociálních orientací. Lidé od politického systému neočekávají jakékoliv změny a necítí vůči němu žádné závazky, nepociťují k politickému systému ani žádný citový nebo hodnotící vztah. Svými orientacemi jsou jedinci zaměřeni spíše na své blízké okolí a nepolitické objekty. Parochiální kultura je charakteristická pro společnosti nacházející se na nízkém stupni sociálního i politického vývoje. Příkladem výskytu parochiální politické kultury mohou být například africké kmenové společnosti nebo lokální komunity.

Poddanská politická kultura (neboli subjektivní) je charakteristická orientací na politický systém jako celek a jeho výstupovou složku. Lidé disponují kognitivními, citovými i hodnotícími orientacemi směrem k politickému systému. Mají tedy o politickém systému a jeho aktérech určité povědomí, názory a postoje. Nicméně jejich celkový postoj k systému je v podstatě pasivní, protože se nesnaží ho nijak změnit a naopak ho přijímají takový, jaký je. To je důsledkem chybějících orientací na vstupové politické objekty (tedy složku systému, skrze kterou můžeme působit na politický systém – například politické strany či zájmové skupiny) a také nevyvinutých orientací k sobě

¹⁹ Vstupové a výstupové objekty lze také rozlišit na základě jejich struktury a specifických rolí, dále na základě nositelů těchto rolí nebo samotné vládní politiky a rozhodování. (Vajdová 1996: 340)

²⁰ Příkladem kognitivní orientace jedince k systému jako celku může být znalost státních institucí, příkladem afektivní orientace pak vlastenectví a hodnotící orientace například přesvědčení o legitimitě systému. U vstupových objektů pak mohou kognitivní orientace znamenat například znalost politických stran, afektivní orientace emocionální identifikaci s politickou stranou a hodnotícím příkladem může být přesvědčení, že politické strany mají existovat. (Skovajsa 2005: 8) Takovým způsobem můžeme určit různé orientace u jednotlivých politických objektů.

²¹ Je potřeba na tomto místě zdůraznit, že politická kultura je ve skutečnosti souborem mnoha dílčích orientací na úrovni jednotlivců. Tyto orientace se poté shlukují do vzorců na úrovni skupin. Politická kultura se pak vztahuje k národu či národnímu státu a je agregátem právě oněch dílčích vzorců. (Skovajsa 2005: 8)

samému jako politicky aktivnímu jedinci. Poddanská politická kultura je tedy typická například pro absolutistické státy.

Participační politická kultura se vyznačuje orientací členů společnosti na systém jako celek, tedy na jeho vstupové i výstupové složky. Oproti poddanské politické kultuře se tedy lidé orientují také na ty politické objekty, skrze něž mohou politický systém ovlivňovat a ne pouze pasivně přijímat jeho výstupy. Role jedince je v rámci politického procesu aktivní, jeho vazba k politickému systému je jasně definovaná. Politická aktivita jedince je pak jedním ze základních rysů demokratického zřízení. (Almond, Verba 1989: 16–18; Skovajsa 2005: 9–10)²² Uvedené typy politických kultur jsou ovšem jakýmsi teoretickým ideálem a velmi zřídka se v jednom státě může vyskytovat pouze jeden typ. Politická kultura na vyšší úrovni (tedy participační) je podmíněna výskytem prvků z vývojově nižších typů kultur (tedy poddanské a parochiální). Prvky charakteristické pro jeden typ politické kultury se mísí s prvky ostatních kultur.

V praxi tak dochází k tomu, že vznikají takzvané *systémově smíšené politické kultury* a dále *politické subkultury*. U systémově smíšených politických kultur uvádí Almond a Verba tři kombinace. Jedná se o *parochiálně-poddanskou politickou kulturu*, kterou se vyznačovalo například otomanské Turecko nebo absolutistické Prusko a Británie v 18. století. Dále *poddansky-participační politickou kulturu* charakteristickou pro politické systémy Francie, Itálie a Německa v 19. až 20. století a *parochiálně-participační politickou kulturu*, jež je typická pro nové rychle se modernizující země Třetího světa. (Almond, Verba 1989: 21–26) Politické subkultury pak vznikají na základě štěpení ve společnosti. Prvním štěpením jsou rozdílné orientace jedinců či skupin ve společnosti ke vstupovým a výstupovým složkám politického systému, přičemž politický systém jako celek je přijímán pozitivně. Subkultury vzniklé tímto štěpením označili Almond a Verba jako *subkultury vzhledem k tvorbě politik*. Typickým příkladem tohoto štěpení byla americká politická kultura a tamní systém dvou politických stran, jež mají rozdílné názory a postoje k celé škále domácích i zahraničních politik, ale obě strany přitom akceptují politický systém s jeho strukturou a aktéry jako celek. Druhý typ štěpení

²² Tato klasifikace tří politických kultur Almonda a Verby je všeobecně přijímaná. Přesto se někteří odborníci domnívali, že nereflektuje určité jevy moderního života jako je odcizenost, respektive znechucení, rozčarování a únava z politiky. Proto autoři Martina Klicperová-Baker, Ivo Feierabend a kolektiv rozšířili tuto klasifikaci o čtvrtý typ – *alienační neboli odcizenou politickou kulturu*. Alienační politická kultura se vyskytuje u těch členů společnosti, kteří jsou zklamaní a unavení politikou. Zejména kvůli negativním událostem a praktikám (jako je korupce a podobně) zavrhuji politický systém jako celek nebo alespoň jeho části, kdy jsou podezíraví například vůči vládě. Tato kultura se může objevit v průběhu procesu transformace politického systému, typickým příkladem jsou země střední a východní Evropy při přechodu k demokracii po pádu komunismu. (Klicperová-Baker et al. 2007: 21)

se vyskytuje ve výše uvedených *systémově smíšených politických kulturách*. Ve společnosti vznikají hlubší rozdíly, příslušníci jednotlivých subkultur nesdílejí základní orientace k systému jako celku. Jako příklad uvedli autoři některé státy kontinentální Evropy, například Francii. (Tamtéž: 26–28) Rozlišení politických subkultur na základě těchto štěpení je tak de facto rozlišením mezi angloamerickou a kontinentální evropskou politickou kulturou.

Jako poslední specifický typ uvedli Almond a Verba *občanskou kulturu*, která je podle nich jedním ze základních prvků stabilní demokracie. Občanská kultura se vyznačuje „*vyváženou přítomností všech tří kulturních typů, tj. parochiální, poddanské i participační politické kultury*.“ (Skovajsa 2005: 11) Občanská kultura tedy znamená „*kulturu plus něco navíc*.“ (Almond, Verba 1989: 29) To znamená, že mimo vyvinuté participační politické orientace tato kultura v určité míře zahrnuje také parochiální i subjektivní politické orientace. Sami autoři jsou přesvědčeni, že přehnaný občanský aktivismus by mohl vést k destabilizaci politického systému. Míšením tradičních orientací s těmi participačními se však občanská kultura stává vyváženou a stabilní. Lidé se aktivně účastní politického života, ale zároveň respektují rozhodnutí státních institucí, mají důvěru v druhé lidi a v určitých oblastech jsou pasivní. (Tamtéž: 29–30)

V politickém systému s občanskou kulturou jsou kulturní i strukturní složka v souladu, vzájemně si neodporují. V souvislosti s proměnami politických systémů však stále častěji docházelo k situaci, kdy nově ustavená strukturní složka nebyla v souladu s kulturní složkou daného systému. (Tamtéž: 20–22)²³ Tomuto problému se budu podrobněji věnovat ve třetí části této práce, která pojednává o politické kultuře v postkomunistické střední Evropě. Dále je třeba na tomto místě upozornit, že pojmy politická kultura a občanská kultura jsou často chybně zaměňovány. Ve skutečnosti je však občanská kultura součástí politické kultury národa, nikoli jakousi alternativou.

Do výzkumu bylo zařazeno celkem pět zemí: Spojené státy americké, Velká Británie, Německo, Itálie a Mexiko. Pro tento vzorek zemí se autoři rozhodli z toho

²³ Soulad nebo nesoulad mezi kulturou a strukturou může nabývat určitého stupně v závislosti na tom, jestli jednotlivé typy orientací podporují politickou strukturu systému či nikoli. V tomto ohledu uvádí Almond a Verba tři stupně – loajální, apatickou a odcizenou politickou kulturu. Loajální politická kultura se vyznačuje kognitivními, afektivními a hodnotícími orientacemi, jež všechny podporují politickou strukturu. Apatická politická kultura se rovněž vyznačuje kognitivními orientacemi podporujícími strukturu, ale v případě afektivních i hodnotících orientací k politické struktuře už převládá lhostejnost. Odcizenou se politická kultura stává v případě, že stále převládají poměrně pozitivní kognitivní orientace vzhledem ke struktuře, ale afektivní i hodnotící orientace už jsou negativní. (Almond, Verba 1989: 20–22; Skovajsa 2005: 12–13) Loajalita, apatie a odcizenost jsou však pouze stupni shody mezi kulturou a strukturou politického systému, nejedná se o další samostatné typy politické kultury.

důvodu, že podle nich představoval širokou politickou i historickou zkušenost.²⁴ Během let 1959 až 1960 bylo v každé zemi osloveno 1000 respondentů, u nichž se zjišťovaly orientace na jednotlivé aspekty a složky politického systému. (Pecka et al. 2000: 12) Studie následně přinesla pět odlišných portrétů různých politických kultur. Ideálnímu typu občanské politické kultury se nejvíce blížila americká politická kultura, která vykazovala vysoké hodnoty v hrdosti na vlastní politický systém, toleranci k příznivcům jiných politických stran, důvěry ve spoluobčany a přesvědčení, že respondent je schopen ovlivnit rozhodování politických aktérů a veřejných institucí. Na vysoké úrovni byly také politické znalosti Američanů či aktivní politická participace. Americké politické kultuře se velmi podobala také britská politická kultura, která dosahovala téměř stejných hodnot u výše zmíněných aspektů. Hlavním rozdílem však byl výskyt poddanských orientací ve větší míře u Britů. Německou politickou kulturu považovali autoři studie za odcizenou. Znalosti o politickém systému byly relativně vysoké, ale emocionální loajalita byla nízká. Němci vykazovali vysokou úroveň poddanských orientací a naopak nízkou úroveň orientací participačních, například nízkou intenzitu dobrovolného sdružování nebo snahu ovlivnit politický systém a jeho aktéry. Italská politická kultura dosahovala ještě většího stupně odcizení než kultura německá. Italové vykazovali nejnižší hodnoty v hrdosti na vlastní zemi a politický systém, dále nízkou úroveň politických znalostí či mezistranickou netoleranci a přesvědčení, že jedinec může jen stěží ovlivnit politické rozhodování. Mexická kultura byla označena za aspirující, protože se vyznačovala paradoxním spojením nepřiměřeně vysoké hrdosti na vlastní politický systém a přesvědčením, že občané mohou ovlivnit veřejné rozhodování a politické aktéry společně s velmi málo rozvinutými občanskými orientacemi. (Skovajsa 2005: 15–16) Podrobná analýza výsledků studie *The Civic Culture* ovšem není předmětem této práce, proto zde bylo uvedeno pouze stručné shrnutí výsledků, jenž velmi dobře ilustruje rozdíly v politické kultuře mezi zkoumanými zeměmi.

2.1.3 Kritika studie *The Civic Culture*

Studie *The Civic Culture* byla po svém vydání podrobena ostré a velmi rozsáhlé kritice nejrůznějších odborníků. Brian Barry vytýkal autorům především pojmovou

²⁴ Do výzkumu byly zařazeny dvě stabilní anglosaské demokracie, dvě nestabilní evropské demokracie a jedna rozvojová země na statut demokracie aspirující. (Skovajsa 2005: 15)

vágnost ve vymezení nejrůznějších pojmů a vztahů mezi nimi, včetně chybějící definice demokracie a její operacionalizace pro komparativní výzkum. Za nedostačující tak považoval například chybějící podíly orientací pro každý jednotlivý typ politické kultury. V jaké míře například musí být ve společnosti zastoupeny participační či poddanské orientace, aby mohla tato společnost disponovat participační, poddanskou nebo dokonce poddansky-participační politickou kulturou? Jaký podíl orientací musí být v souladu s politickou strukturou, abychom mohli říci, že kultura a struktura politického systému jsou ve vzájemném souladu? Dále byl kritizován vzájemný vztah mezi kulturou a strukturou. Autoři studie kladli důraz na vliv kulturních faktorů na strukturu, což vedlo některé kritiky k nepodloženému přesvědčení, že tento vztah považují za jednosměrný a nevnímají tak současně také opačný vliv struktury na kulturu.²⁵

Carole Pateman dále kritizovala Almondovo a Verbovo přeceňování rané socializace. Hlavní vzory orientací, včetně těch politických, jsou podle nich formovány již v dětství v rodinném kruhu, případně ve škole. V dětství člověk přijímá různé hodnoty a postoje a tyto už se v dospělosti podle nich mění jen velmi zřídka. Podle ní jsou některé rysy politické kultury, jako například postoj k vlastní participaci na politice, formovány až v průběhu života v závislosti na osobních zkušenostech jedince.²⁶

Kritika se týkala také idealizování anglosaské politické kultury, jelikož občanská kultura je v podstatě jakýmsi ideálem právě americké demokratické politické kultury. Není proto překvapením, že nejlépe vychází z komparace politických kultur právě ta americká a ostatní jsou poměřovány na základě toho, nakolik za americkou politickou kulturou zaostávají ve své občanskosti. Pokud je tedy participace na politickém životě specifikem spíše euroatlantických demokracií, avšak nikoli už specifikem jiných politických systémů ve světě (například v Latinské Americe či islámských zemích), nelze na základě poměřování míry participace provést kvalitní mezikulturní srovnání různých zemí.

²⁵ Tato domněnka je však zcela neopodstatněná, jelikož sami autoři označili vztah mezi kulturou a strukturou jako obousměrný. Pro jejich výzkum však bylo zcela přirozené, že konečný důraz kladli právě na kulturní faktory a jejich vliv na strukturu politických systémů.

²⁶ Jako příklad uvádí proces socializace na pracovišti – pokud někdo nevidí svou aktivitu v práci jako efektivní, může se to přenést i do politické participace, kdy nepůjde volit, protože to bude také považovat za neefektivní způsob své účasti na politice. Pateman v tomto ohledu navíc dodává, že pokud bychom chtěli změnit určité vzorce politické kultury, jako například zvýšit participaci občanů na politice, je potřeba změnit strukturu politického systému. Tím totiž pozměníme také proces socializace, jež má v psychologické rovině na politickou participaci a vnímání politiky jako takové velmi významný vliv. (Pateman 1971: 301–304)

V neposlední řadě je pak nutné zmínit, že mnohé závěry a předpoklady, ke kterým došli Almond a Verba, se v následujícím vývoji zkoumaných zemí nepotvrdily. Prediktivní síla politické kultury se tak, na rozdíl od její explanační funkce, ukázala jako velmi nízká. Ovšem i v případě vysvětlování se politická kultura v této studii podle mnoha autorů pohybuje pouze v individuální psychologické rovině tím, že klade důraz pouze na subjektivní orientace jednotlivců. Někteří autoři to nazývají psychologickým redukcionismem (například Edward Lehman či Lowell Dittmer). Právě takovému způsobu redukce ve vymezení politické kultury a jejím výzkumu v *The Civic Culture* se věnuje velká část kritiky. (Dittmer 1977: 553–557; Formisano 2001: 400–401; Lehman 1972: 361–362; Pateman 1971: 291, 296, 301–304; Skovajsa 2005: 19–21; Tucker 1973: 178–180)

Přesto je kniha *The Civic Culture* i nadále jakýmsi styčným bodem pro výzkum politické kultury. Za její největší přínos je považován především novátorský přístup ve výzkumu, upozornění na vliv kulturních a sociálních faktorů a teoretická konceptualizace politické kultury. I pro současné autory zabývající se politickou kulturou je proto nezbytností se s touto studií a jejími závěry alespoň seznámit.

2.2 Renesance ve výzkumu politické kultury

Politická kultura se od svého zavedení do politického výzkumu stala konceptem, pomocí kterého se nejrůznější autoři snažili vysvětlit politický vývoj, politické změny, stabilitu demokracie či rozdíly mezi jednotlivými národy. Politická kultura se zároveň stala jedním ze základních pilířů tvořících politický systém. (Macridis in Kim 1964: 331) Mezi pokračovatele Gabriela Almonda a Sidneyho Verby patří velké množství autorů věnujících se problematice politické kultury. Z přelomové studie *The Civic Culture* čerpá od jejího vydání ve druhé polovině 20. století stále velké množství prací zabývajících se tímto tématem. I přes úspěch *The Civic Culture* ovšem zaznamenal výzkum politické kultury v 70. letech 20. století spíše útlum. K jeho oživení neboli renesanci došlo opět až v 80. letech. (Formisano 2001: 401–403) Nyní se v krátkosti zmíním pouze o některých autorech, kteří se zasloužili právě o zmíněnou renesanci ve výzkumu politické kultury.

Nejdříve zmíním Aarona Wildavského, který byl v rámci oživení výzkumu mezi prvními. Wildavsky vnesl v roce 1987 do výzkumu politické kultury myšlenku, že kultura

může vysvětlit velký rozsah politických preferencí. (Formisano 2001: 405) Kulturu pak definoval jako „sdílené hodnoty, které legitimují sociální praxi lidí.“ (Pecka et al. 2000: 23) Politické preference pomáhají spoluvytvářet politickou kulturu velkých sociálních skupin. Jedinci se musí v rámci skupiny se silnými nebo slabými hranicemi řídit různou mírou určitých předpisů. Tyto faktory mají poté v různých kombinacích odlišné důsledky na podobu politické kultury ve společnosti. Wildavsky v důsledku různé míry předpisů a síly hranic jednotlivých skupin následně uvádí model čtyř kultur: *fatalistická* (slabé hranice skupin s mnoha silnými předpisy, kontrola ze strany těch, kteří stojí mimo předpisy), *individualistická* (slabé hranice skupin ve spojení s malým počtem předpisů, soutěživý individualismus), *kolektivistická* (silné hranice skupin s mnoha proměnlivými předpisy, hierarchický kolektivismus) a *egalitářská* (silné hranice skupin s málo předpisy, které jsou podobné, dobrovolný souhlas s násilím nebo nerovností). (Tamtéž: 23–24)²⁷

Dalším autorem je Ronald Inglehart, který navázal na Almonda a Verbu v tom, že využívá pojmy politická kultura a občanská kultura tak, jak byly představeny v *The Civic Culture*. Přitom se snaží překonat určité nedostatky dosavadního výzkumu, k čemuž jsou mu k dispozici vyspělejší statistiky a datové zdroje. Do výzkumu vnáší známou teorii o tzv. tiché revoluci neboli kulturním posunu, v jejímž jádru je „teze o proměně hodnotových orientací mladších kohort populací západních zemí pod vlivem změněných strukturálních podmínek.“ (Skovajsa 2006: 99) Po druhé světové válce začaly v západních společnostech nabývat na významu postmateriální hodnoty – větší důraz na osobní seberealizaci, volný čas, život ve společenství, ochranu životního prostředí a kvalitu života. V souvislosti s politickým vývojem jednotlivých zemí a stabilitou demokracie pak zkoumá vliv různých faktorů. Dochází k závěru, že různé společnosti jsou charakteristické rozdílnými dlouhodobými kulturními orientacemi, které mají rozdílné politické a ekonomické důsledky. Upozorňuje zde na kontinuitu kulturních faktorů, které ve společnosti přetrvávají dlouhodobě i přes působení krátkodobých vlivů (například ekonomických). Se stabilitou demokracie silně koreluje občanská kultura, která je charakteristická spokojeností s osobním životem, spokojeností s politikou, mezilidskou důvěrou, tolerancí a podporou existujícímu společenskému řádu. (Inglehart 1988: 1203,

²⁷ Aron Wildavsky představuje ve výzkumu politické kultury konfigurační přístup. Tento přístup tematizuje politickou kulturu holisticky a odvozuje její rysy z jejího zakotvení v celkovém životním způsobu společnosti. Kulturní vlivy jako například osobní postoje, jednání či sociální vztahy jsou zkoumány jako součást celku. (Skovajsa 2006: 35–36, 41)

1207–1208, 1215, 1224; Skovajsa 2006: 100–101) Hlavní myšlenkou je zde tedy dlouhodobé přetrvávání kulturních faktorů ve společnosti, které odolávají krátkodobým vlivům jako je například negativní ekonomická situace.

Posledním autorem, kterého zde zmíním, je Robert Putnam a jeho slavná studie italských regionů *Making Democracy Work* z roku 1993. Putnam se zabýval politickou kulturou zejména na úrovni elit. Pomocí behaviorálních a strukturních indikátorů (jako například volební účast nebo členství v odborech) zkoumal efektivitu politických institucí a rozdíly v jejich fungování v jihoitalských regionech. Jako nezávislé proměnné byly sledovány politická kultura, úroveň socioekonomického rozvoje a sociální stabilita, přičemž politická kultura vykazovala nejsilnější korelaci se stupněm efektivity regionálních institucí. Pro pozdější výzkumy však Putnam politickou kulturu odsunuje do pozadí a věnuje se více strukturním či socioekonomickým faktorům. Nicméně tvrdí, že charakteristické komunity v jednotlivých regionech vznikají působením existujících občanských tradic z minulosti, jež zahrnují i subjektivní stránky. (Formisano 2001: 406; Skovajsa 2006: 102–104) V tomto ohledu je práce Roberta Putnama považována za určitý přínos ve výzkumu politické kultury i přesto, že se mu prvotně přímo nevěnuje a naopak politickou kulturu záměrně odsouvá do pozadí.^{28 29}

V této kapitole byl nastíněn mezinárodní výzkum politické kultury. Jako stěžejní dílo zde byla uvedena průkopnická studie *The Civic Culture*. Dále byly zmíněny některé směry, jež této studii předcházely, a rovněž několik autorů, kteří na ni v pozdějším výzkumu navázali a pomohli tak obnovit zájem o tuto oblast politické vědy. Tento výčet proudů a autorů však není úplný, jelikož kvůli multidisciplinárnímu charakteru a širší záběru existuje v sociálně-vědním výzkumu velké množství směrů zabývajících se politickou kulturou.³⁰

²⁸ Gabriel Almond, Sidney Verba, Ronald Inglehart i Robert Putnam jsou ve zkoumání politické kultury představiteli objektivistického makropřístupu. Od vydání studie *The Civic Culture* představuje tento přístup hlavní proud ve výzkumu politické kultury. Oborově se vyskytuje v kvantitativní politické vědě a sociologii, zabývá se vzájemnými vztahy mezi kulturou a strukturou na úrovni kolektivity. Subjektivní stránka politiky je tedy zkoumána na úrovni skupin, nikoli na úrovni jednotlivců. (Skovajsa 2006: 35–37)

²⁹ Stejně jako v případě *The Civic Culture* i pozdější autoři byli vystaveni rozsáhlé kritice. V případě Wildavského se na ostrou kritiku zaměřil například David Laitin (Laitin, Wildavsky 1988: 589–593), Ingleharta a Putnama zasáhla například kritika ze strany Roberta Jackmana a Rosse Millera (Jackman, Miller 1996: 636–655).

³⁰ Rozsáhlý, avšak nikoli úplný, výčet teorií a konceptualizací politické kultury podává ve své knize z roku 2006 *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky* Marek Skovajsa. Zde se mimo ústřední teorii politické kultury v díle *The Civic Culture* věnuje také mnoha dalším přístupům a jejich přínosu, a to nikoli pouze z oblasti politologie, ale také například jejich využití v oblasti politické sociologie, antropologie či historie. Poměrně obsáhlé shrnutí nejvýznamnějších autorů a děl zabývajících se politickou kulturou můžeme najít také v článku od Ronalda Formisana *The Concept of Political Culture* z roku 2001.

3. Politická kultura v prostoru střední Evropy

Střední a východní Evropa (někteří autoři tento prostor geograficky nerozlišují a nazývají ho souhrnně označením východní Evropa) zahrnuje z hlediska historie, kultury i tradice mnoho rozdílných národů. Civilizaci takzvaného východního bloku lze tedy jen těžko považovat za jednotnou. I přes zmíněné rozdíly mají ovšem všechny země nacházející se v tomto geografickém prostoru jednu věc společnou – a to, že téměř po celou druhou polovinu 20. století spadaly pod nadvládu Sovětského svazu. Společné dědictví komunismu se tak nakonec stalo příčinou podobných problémů a výzev, kterým musely jednotlivé postkomunistické země v 90. letech 20. století čelit. (White 1993: 2–3) Největší z těchto výzev byla nutnost kompletní přeměny politického, ekonomického i sociálního systému směrem k demokracii západního stylu. V souvislosti s těmito změnami se v polovině 90. let 20. století objevila řada studií zabývajících se různými aspekty transformace, mezi nimi i politikou kulturou postkomunistických zemí. Mimo výše uvedenou společnou komunistickou minulost se však region střední a východní Evropy ukázal natolik rozdílným, že nepřicházelo v úvahu zkoumat politickou kulturu postkomunistické Evropy jako jednoho celku. Stejně tak se začaly projevovat mnohé potíže bránící rozsáhlému výzkumu politické kultury, jako například nedostatek kvantitativních dat a jejich historická nesouvislost. V důsledku toho tak zůstalo mnoho prací věnujících se tématu postkomunistické politické kultury pouhým popisem jednotlivých zemí a jejich základních politických, ekonomických a společenských charakteristik.³¹

Tato kapitola se proto zaměřuje zejména na problémy spojené s výzkumem politické kultury v postkomunistických zemích, které pramení ve velké míře z historické zkušenosti s komunismem. Geograficky je v této práci využíván název střední Evropa, který je vymezen následujícími státy – Českou republikou, Slovenskem, Polskem, Maďarskem, Bulharskem a Rumunskem. Upozorněno je tak například na diskontinuitu ve vývoji jednotlivých zemí, přetrvávání kulturních vzorců z éry komunismu nebo na metodologické nedostatky a celkovou problematiku uchopení konceptu politické kultury v postkomunistické společnosti. Cílem tedy není představit dílčí charakteristiku politických kultur jednotlivých zemí střední Evropy, stejně tak jako není cílem této

³¹ Jako příklad uvedme případové studie jednotlivých zemí ve sbornících *Developments in East European Politics* z let 1993 až 2007.

kapitoly představit charakteristiku politické kultury střední Evropy jako jednoho geografického prostoru. Záměrem této kapitoly je komplexně uchopit problematiku politické kultury v postkomunistických společnostech takovým způsobem, že budeme hledat společné rysy kultur jednotlivých zemí a společné problémy, se kterými se tyto země musejí potýkat. Pro snazší pochopení vlivu komunistické minulosti je pak nejprve uveden výzkum a snaha o násilnou přeměnu politické kultury v komunistických zemích – takzvané *communist studies*.

3.1 Výzkum politické kultury v komunistických zemích

Na základě předchozího vymezení politické kultury a teoretických konceptualizací by se mohlo na první pohled zdát, že jakýkoliv výzkum politické kultury v komunistických zemích bude zcela nemožný. Skutečné subjektivní dimenze politického života, ať už se jedná o názory a postoje veřejnosti či vztah občanů k politickému systému, politickým aktérům a jejich chování, byly od samého počátku v nezpochybnitelném rozporu s komunistickou ideologií. Archie Brown přichází v roce 1977 v této souvislosti s nutností rozlišovat dva typy politické kultury, které se v komunistických režimech vyskytují – jedná se o politickou kulturu oficiální a dominantní. *Oficiální politická kultura* zahrnuje politické postoje, hodnoty, normy a další prvky prosazované držiteli politické moci a artikulované v ideologickém systému komunismu. Naopak *dominantní politická kultura* v sobě zahrnuje takové politické postoje, které jsou ve společnosti nejsilněji zastoupeny, přičemž nese určité stopy kontinuity s politickou kulturou, jež ve společnosti dominovala před nástupem komunismu. (Brown, Gray 1979: 7–8; Skovajsa 2006: 132–133) V přirozeně ustavených komunistických režimech³² by mohly tyto dva odlišné typy politických kultur teoreticky splývat, ovšem v kontextu náhlého a násilného nastolení komunistických režimů ve střední Evropě k takovému splynutí ve velké míře vůbec nedošlo. Oficiální a dominantní politická kultura existovaly souběžně vedle sebe, což velmi znesnadnilo pozdější výzkum komunistické politické kultury jako takové.

³² Jednalo by se o takové komunistické režimy, které vznikly v důsledku postupného a přirozeného historického vývoje.

Výzkum politické kultury komunistických zemí se stal populárním od 70. let 20. století. Teprve v této době můžeme v některých pracích věnujících se sovětské politice najít prvky behaviorálního přístupu, tedy téměř dvě dekády po takzvané behavioralistické revoluci ve Spojených státech amerických. Zájem o tento výzkum vyvolala zejména totální politická i ekonomická transformace režimů, jež navíc zahrnovaly různé společnosti s rozdílnými historickými a kulturními tradicemi, které však sdílely institucionální konformitu takzvaného sovětského modelu. Prvotním zájmem akademiků bylo zjistit, jak vlastně komunistické režimy fungují, jaký je vztah mezi režimem a společností. V této době došlo také k obnovení zájmu o stabilitu politických režimů v důsledku selhání politických institucí západního stylu v nových nezávislých zemích v Africe i Asii. (Formisano 2001: 402; Tucker 1973: 184; Brown 1974: 9–10; White 1984: 351–352) Fenomén komunistické politické kultury ovšem nezajímal pouze nejrůznější odborníky pocházející ze západního bloku, kteří na tuto kulturu nahlíželi v podstatě pouze okem vnějšího pozorovatele. Politická kultura zaujímala významné místo už v marxistické a později leninistické ideologii a jako koncept byla využívána samotnými vůdci Sovětského svazu, například Vladimírem Leninem či Leonidem Brežněvem.³³ Není však pochyb o tom, že pojetí pojmu a obsahu politické kultury bylo ve východním bloku značně odlišné od pojetí západního. (Almond 1983: 128–129) Georgi Shaknazarov, prezident Sovětské asociace pro politické vědy, definoval v roce 1979 politickou kulturu jako „*zapojení různých společenských názorů v politice, politickou kulturu lidí a trénink politické kultury, regulaci společensko-politických postojů, názorů a stanovisek.*“ (Shaknazarov in Almond 1983: 129)³⁴ Tato definice na jedné straně akcentuje rozdílné společenské názory v politickém životě, ale na druhou stranu požaduje jakýsi trénink politické kultury (tedy naučení se určitým kulturním vzorcům) a současně regulaci subjektivních názorů a postojů ohledně politiky.

Podle Marka Skovajsi přinesla akademická větev věnující se politické kultuře v komunistických zemích velký přínos k pochopení toho, jak je potřeba politickou

³³ V marxismu je naznačen jednoznačný vztah mezi politickou kulturou a strukturou politického systému – změna politické kultury doprovází velké strukturální změny a je s těmito změnami v souladu. Z tohoto pohledu je marxismus strukturální teorií, jelikož ve vztahu k postojům, názorům a přesvědčením vnímá strukturu jako nadřazenou kulturním vzorcům. Leninismus si naopak uvědomuje obousměrnost ve vztahu mezi politickou kulturou a strukturou. Lenin věřil v možnost transformace politické kultury elit, ale už nevěřil, že by taková změna byla v socialismu možná také na úrovni mas. Teprve až nastolení komunismu doprovázené strukturálními změnami povede k postupně přeměně politické kultury mas. (Almond 1983: 129–130)

³⁴ Současně také Shaknazarov zdůraznil důležitost výzkumu politické kultury a tento výzkum postavil na stejnou úroveň jako například zkoumání politických systémů nebo zahraniční politiky. (Almond 1983: 129)

kulturu konceptualizovat, aby se stala takovým pojmem, který je schopen přispět k poznání politiky. (Skovajsa 2006: 124) Při výzkumu komunistických politických kultur se však odborníci museli od samého počátku vyrovnat s mnoha metodologickými i teoretickými překážkami. Na rozdíl od autorů věnujících se politické kultuře ve svobodných demokratických zemích, nebylo v případě komunistických států možné zkoumat politickou kulturu na základě subjektivních postojů a orientací obyvatel získaných za pomoci výzkumů veřejného mínění. Komunistické režimy totiž takové výzkumy či šetření buď vůbec neumožňovaly, a pokud ano, tak pouze určitým lidem a na určitá témata. Navíc odpovědi získané v oficiálních šetřeních byly většinou více než sporné a jen málo vypovídaly o skutečných subjektivních pocitech a názorech společnosti. Někteří odborníci v důsledku toho nabyli přesvědčení, že je nemožné seriózně zkoumat politickou kulturu komunistických zemí. (Brown 1974: 94; Skovajsa 2006: 125)³⁵ Autoři věnující se komunistickým zemím tak museli v důsledku nedostupnosti dat z výzkumů veřejného mínění opustit čistě behavioralistický přístup populární v demokratických zemích a konceptualizovat politickou kulturu za pomoci jiných proměnných. Nejčastěji se pak uchylovali například k historické tradici společnosti, kterou je nutné pro výzkum politické kultury pochopit, ale jenž odkazovala spíše na proměny politické kultury elit než mas. Vedle vztahu mezi subjektivními orientacemi a politickým procesem tedy akcentovali také vztah mezi společností a jejich historií. (Brown 1974: 89, 97; White 1984: 352) Historická podmíněnost politické kultury byla v případě komunistických režimů zdůrazňována mnohem více než v konceptualizacích demokratické politické kultury.

³⁵ Jako příklad může na tomto místě posloužit zkušenost socioložky Jiřiny Šiklové z doby normalizace v Československu. Veškeré výzkumy, které by mohly jen nepřímo naznačit politické postoje a názory obyvatel, byly v době komunismu nežádoucí. Ústřední výbor Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ) si však velmi dobře uvědomoval, že každá vláda by měla znát názory a postoje svých občanů, aby je mohla snadněji ovlivňovat. Také si však byl vědom toho, že v rámci zachování svého mocenského monopolu, nemohou být výzkumy veřejného mínění zcela nezávislé a otevřené. Základním požadavkem ÚV KSČ tedy bylo, aby „*zjištěné výsledky o veřejném mínění především znali jen oni sami, aby výsledky mohli předem zkontrolovat, případně upravit tak, aby odpovídaly linii KSČ a nemohly nahrát třídnímu nepříteli.*“ (Šiklová 2004: 674) Z tohoto důvodu spadal federální Ústav pro výzkum veřejného mínění pod přímé řízení odboru propagandy a agitace při ÚV KSČ, jehož šéf rozhodoval o tom, co se bude zkoumat, jaké výsledky budou nakonec publikovány a jaká data budou dána k dispozici odborníkům. Každý zadaný výzkum byl pak zpracováván ve dvou podobách – skutečná tajná výzkumná zpráva byla určena nejužšímu vedení ÚV KSČ, redukováná výzkumná zpráva byla předána zadavateli výzkumu. Ani v této chvíli však nebyly výsledky výzkumů veřejně dostupné. Všichni žadatelé o již redukované výsledky byli dlouze prověřováni, dokonce i takoví, kteří prošli po Pražském jaru bezpečnostními prověrkami KSČ. (Tamtéž: 674–675) Tento příklad velmi dobře ilustruje problematiku výzkumů veřejného mínění v komunistických zemích, ať už se jednalo o výzkumy a data nějak spojená s politickým životem či nikoliv.

Právě uvedené rozdíly však udělaly z komunistických společností „jedinečnou laboratoř pro téměř experimentální ověření smysluplnosti konceptu politické kultury jako takového.“ (Skovajsa 2006: 125) Toho si byl vědom i Gabriel Almond, který se zároveň rozhodl tento experiment sám provést. Ve svém článku *Communism and Political Culture Theory* z roku 1983 uvádí, že „úspěch nebo selhání komunistických režimů změnit postoje a chování obyvatelstva může být testem vysvětlující síly teorie politické kultury.“ (Almond 1983: 127)³⁶ Komunistické režimy tak můžeme vnímat jako jakési „přirozené experimenty změny postojů.“ (Tamtéž: 127) Zde je zcela zásadní přítomnost ideologické indoktrinace, kdy komunistické režimy jsou schopny úspěšně ustavit nejen nové politické instituce a ty následně kontrolovat, ale disponují také zcela explicitně vyjádřeným souborem postojů, názorů, přesvědčení a hodnot, které jsou násilně vštěpovány celé společnosti. Politická kultura komunismu tak byla v důsledku působení politické socializace utvářena seshora. (Almond 1983: 127; Brown 1974: 90) Při testování teorie politické kultury se v případě komunistických režimů opírá o takzvanou myšlenku kulturního zpoždění, která odkazuje na dlouhodobost a přetrvávání kulturních vzorců i přesto, že ve společnosti nastala nějaká překotná strukturní změna, jako například změna politického režimu. V náhle a násilně ustavených komunistických režimech tedy budou podle Almonda ještě po určitou dobu a v určité míře působit kulturní vzorce charakteristické pro předchozí politické režimy. Původní politická kultura tedy nezmizí ani pod tlakem nově nastolené oficiální propagandy, která je masově vštěpována celé společnosti, ale naopak bude ještě po určitou dobu v komunistických zemích působit proti směru této oficiální propagandy a ideologie. (Almond 1983: 127–128; Skovajsa 2006: 125)³⁷

V realitě komunistických zemí Evropy můžeme podle Almonda identifikovat tři různé formy politické kultury – oficiální, provozní a reálnou politickou kulturu. *Oficiální neboli ideologická politická kultura* je směsicí nabádání a imputace. Dalším typem je *provozní politická kultura* neboli to, co je režim ještě ochotný tolerovat anebo věří, že nad tím získá moc. Posledním typem je *reálná politická kultura*, která je založena na důkazech, jakými jsou například názorová šetření a jiné průzkumy, nebo vychází

³⁶ Tento předpoklad převzal Almond od Archieho Browna, předního odborníka na komunismus a komunistické režimy, z knihy *Political Culture and Political Change in Communist States* z roku 1977 zkoumající právě politickou kulturu v komunistických zemích a její historické kořeny. (Brown, Gray 1979: 12)

³⁷ Pokud by však komunistické režimy skutečně dokázaly záměrně změnit politickou kulturu a kulturní vzorce společnosti v přiměřeném časovém horizontu (Almond uvádí dobu obměny jedné generace), pak by se politická kultura stala velmi slabou vysvětlující proměnnou. (Almond 1983: 128)

z dedukcí vytvářených za pomoci mediálních a oficiálních prohlášení. (Almond 1983: 131) I v případě tohoto rozlišení pak můžeme vidět přímou návaznost na Archieho Browna. Při své analýze politických kultur několika zemí poté dochází k závěru, že ve vybraných komunistických režimech střední Evropy – konkrétně v Československu, Maďarsku a Polsku – nedošlo i přes úplnou přeměnu ekonomiky, institucionální přeměnu a dokonce ani přes důslednou ideologickou indoktrinaci ke změně fundamentálních kulturních vzorců společnosti. (Tamtéž: 136–137)³⁸ Právě skutečnost, že se Sovětskému svazu nepovedlo zcela přeměnit politickou kulturu a kulturní vzorce střeoevropských společností, následně napomohla i pádu komunistických režimů v této oblasti. Otázkou však zůstává, nakolik relevantní mohou být výsledky výzkumu, jenž analyzuje například onu reálnou politickou kulturu?

V 70. až 80. letech 20. století pak probíhal poměrně rozsáhlý výzkum politické kultury komunistických zemí, přičemž předmětem zájmu byl nejen samotný Sovětský svaz a Evropa, ale také například Čína nebo Kuba. Jednotlivé studie a konceptualizace politické kultury pro komunistické země se pak lišily zejména v tom, jak „*vysokou odolnost vůči působení oficiálních resocializačních činitelů přičítaly předkomunistické politické kultuře.*“ (Skovajsa 2006: 126) Richard Fagen se například zabýval proměnou kubánské politické kultury po Castrově revoluci v 50. letech 20. století. Politickou kulturu chápal jako „*sdílený naučený způsob (politického) života.*“ (Fagen in Skovajsa 2006: 126) Byl přesvědčen, že změny politické kultury kubánské společnosti je třeba sledovat jak na úrovni postojů a názorů obyvatel, tak na úrovni jejich jednání, čímž se odvrátil od čistě kulturalistického pojetí. Závěrem uvádí, že nakonec bude komunistická politická kultura na Kubě směsicí obtížně odhadnutelné kombinace starých a nových orientací jako důsledku násilné ideologické převýchovy obyvatel. (Skovajsa 2006: 126–127; Tucker 1973: 184)³⁹

Robert Tucker, odborník na sovětskou politiku, stál pak na samém počátku mezinárodního zájmu o komunistickou politickou kulturu v 70. letech 20. století. Ve svém článku *Communism and Political Culture* z roku 1971 doporučil chápat komunismus jako osobitý typ politické kultury a nikoli jako typ politického systému, jak

³⁸ Tato zjištění pak Almondovi slouží jako potvrzení jeho teorie politické kultury jako konceptu, který může objasnit či dokonce vysvětlit politickou realitu. Nejsilněji bylo toto očekávání o politické kultuře podpořeno v případě Československa. (Almond 1983: 137)

³⁹ Fagen tedy v podstatě předpokládal, že režimem požadované či dokonce vynucované jednání se časem odrazí ve změně subjektivních postojů. Toto očekávání však bylo přímo v rozporu s kulturalistickou teorií, za což si také vysloužil velkou kritiku. (Skovajsa 2006: 127)

bylo dosud běžné (jednalo se tedy ve skutečnosti o jakousi zpolitizovanou kulturu). Kulturní a strukturální složka politického systému se tedy mohou zkoumat odděleně. Politickou kulturu rovněž viděl jako dobrý nástroj, který je možný použít pro komparaci jednotlivých komunistických režimů. (Skovajsa 2006: 129; Tucker 1971: 5) Již o dva roky později ovšem přichází v článku *Culture, Political Culture and Communist Society* s myšlenkou, že politické jevy by měly být zkoumány v jejich vazbě na širší kulturu společnosti, do které jsou zasazeny. Místo toho, abychom vnímali politickou kulturu pouze jako jeden z atributů politického systému, doporučoval Tucker vnímat politický systém komunistických společností „*kulturálně, například jako komplex reálných a ideálních kulturních vzorců, včetně politických rolí a jejich vzájemných vztahů, politických struktur a podobně.*“ (Tucker 1973: 182) Přitom však Tucker všeobecně zamítal možnost, že by mohl koncept politické kultury vysvětlovat politické jevy.

Dalším odborníkem na sovětskou politiku, kterého zde zmíním, je Stephen White.⁴⁰ White uvedl vlastní koncepci politické kultury, kterou chápal jako „*matici postojů a chování, v níž je umístěn politický systém.*“ (White in Skovajsa 2006: 131) White se pokusil charakterizovat ruskou politickou kulturu, a to nikoli pouze během existence Sovětského svazu, ale charakterizoval také politickou kulturu předrevolučního Ruska.⁴¹ Důraz kladl také na politické vůdcovství a jeho pozici v rámci společnosti. Některé rysy politického chování v sovětské éře pak vykládal jak důsledek vzorců jednání a myšlení přetrvávajících právě z předrevolučního období, ale už se nezabýval otázkou, proč se některé takové vzorce uchovaly a jiné ne, nebo jak se tyto vzorce opakují v čase. V jeho práci tak naprosto chyběl nějaký rámeček pro zachycení mechanismů jakékoliv kulturní kauzality. Pro svůj výzkum navíc neměl k dispozici dostatek kvalitních dat, proto své závěry často odvozoval z pozorovaného chování, například volební účasti. (Skovajsa 2006: 131; White 1984: 358) Studie Tuckera a Whitea o sovětské politické kultuře tak zůstaly nakonec z velké části pouhým popisem historických událostí a pozorovaného chování.⁴²

⁴⁰ Richard Fagen, Robert Tucker i Stephen White jsou zastánci takzvaného kulturního holismu. Tento pojem v literatuře označuje takové konceptualizace politické kultury, které jsou svým vymezením širší, a kulturu pojímají jako subjektivní stránku sociálního jednání i jednání samotné včetně sociálních vztahů. Oproti tomu užší subjektivistické pojetí chápe kulturu pouze jako subjektivní stránku sociálního jednání. (Skovajsa 2006: 33, 129–130)

⁴¹ Zde zdůrazňoval především fakt, že Rusko bylo nejdéle trvající absolutní monarchií v Evropě. Historická zkušenost s absolutismem se poté promítla do politické kultury Sovětského svazu – například v nízkém povědomí občanů o politice, zvyku podléhat institucím majícím absolutní moc a podobně. (White 1984: 352–354)

⁴² Tucker i White jsou ve výzkumu politické kultury představiteli interpretativního mikropřístupu. Tento přístup klade důraz na historickou tradici a významovou stránku sociálního jednání, základní jednotkou

V této kapitole byli uvedeni pouze někteří odborníci, kteří se zabývali politickou kulturou v komunistických zemích. Cílem však nebylo podat ucelený přehled autorů a studií věnujících se této problematice, ale upozornit na skutečnost, že i v nedemokratických komunistických zemích ve střední a východní Evropě, a dokonce i v samotném Sovětském svazu, probíhal určitý výzkum v této oblasti. Politická kultura byla ovšem vnímána odlišně, než jak tomu bylo ve druhé polovině 20. století v demokratických zemích Západního bloku. Upozorněno bylo dále na problematiku z hlediska získávání dat a volby metodologie v souvislosti s nepřístupností komunistických režimů. Tento krátký přehled nám tak podává poměrně přesný obraz toho, jak se výzkum komunistické politické kultury odlišoval od výzkumu v demokratických zemích a s jakými problémy se musel potýkat.

3.1.1 Kritika communist studies

Mnoho odborníků se ovšem shoduje na tom, že komunistické země nebyly zcela vhodným prostředím pro testování konceptu politické kultury a jejího explanačního potenciálu. Důvodem pro takové přesvědčení je zejména výše uvedená násilná snaha o změnu subjektivních orientací, politických postojů, názorů a hodnot tehdejší společnosti a totální rozchod s institucemi a hodnotami takzvané předrevoluční éry, tedy éry předcházející období komunismu. Často byl kritizován rovněž příliš velký důraz na historii a konotace s minulostí, tedy jakási retrospektivní interpretace, kdy si autoři většinou vybírali pouze určité prvky historické tradice, které se hodily pro vysvětlení současných politických jevů. Stephen White na případu předrevolučního Ruska a Sovětského svazu demonstruje, že podobnosti v subjektivních názorech a postojích nemusí nutně vyjadřovat kontinuitu v politické kultuře, ale jsou spíše důsledkem systematického dohledu a omezování obyvatel pod vládou absolutního vládce. (White 1984: 351, 356, 359) Na rozdíl od institucionálních a systémových faktorů nemůže politická kultura takovým způsobem podat ucelené vysvětlení současné politiky, ale je spíše dílčím konceptem vysvětlujícím pouze určité politické jevy.

kultury jsou zde takzvané sociálně sdílené významy. Do tohoto přístupu spadá mnoho různých konceptualizací politické kultury. Právě tento interpretativní přístup k historické tradici přivedl Tuckera k přesvědčení, že politická kultura není konceptem použitelným pro vysvětlení politických jevů. White však Tuckerovi oponuje a říká, že i takto chápaná politická kultura může ony politické jevy vysvětlit. Historicko-kulturní faktory můžeme podle Whitea použít pro vysvětlení v případě, že přetrvávají prvky politické kultury minulého režimu i přesto, že se je režim snaží v různé míře systémově potlačit. (Skovajsa 2006: 36–40, 131; White 1984: 360)

Stephen Welch dále kritizuje využívání dat o subjektivních názorech a postojích a proměnné pozorovaného chování veřejnosti. V případě komunistických režimů totiž nemusí být výsledky na základě takového pozorování relevantní. Stejně jako v takových režimech existuje oficiální i neoficiální politická kultura, v případě chování veřejnosti také musíme rozlišovat mezi skutečným soukromým chováním a předstíraným veřejným chováním, které je v souladu s ideologií. Veřejně předstírané vystupování a chování odlišné od skutečných zájmů občanů bylo totiž v těchto režimech součástí každodenního života. (Welch 1987: 482) Obtížně rozlišitelná hranice mezi reálným a předstíraným chováním občanů však může činit velký problém pro nějaké závěry, vycházející z behavioralistických výzkumů komunistické politické kultury.

Mary McAuleyová zase kritizovala velmi zjednodušené chápání politické kultury předchozího režimu, z níž mnoho autorů vysvětlovalo současnou komunistickou politickou kulturu. Tito autoři „*cháпали minulou politickou kulturu velmi zjednodušeně jako něco, co bylo možné odvodit z institucí a politické struktury minulého režimu.*“ (McAuleyová in Skovajsa 2006: 133) Takové konstruování minulé politické kultury, které není založeno na přímých datových důkazech, ovšem může vést k určité manipulaci, jelikož umožňuje vytvářet různé podoby této kultury tak, aby poskytovaly vhodné vysvětlení pro podobu současné politické kultury. McAuleyová dále kritizovala například také skutečnost, že mnoho odborníků přijímá bez hlubšího vysvětlení předpoklad o přetrvávání kulturních vzorců v čase, ale už nevysvětlují, za jakých okolností některé tyto vzorce přetrvávají. Předpoklad o stálosti kultury tak není podložený. (Tamtéž: 133–134)

3.2 Politická kultura a postkomunismus

Jak už bylo zmíněno v samotném úvodu této práce, politická kultura se dostává do centra pozornosti vždy v období, kdy dochází k nějakým radikálním změnám ve společnosti. Takovou radikální změnou byl i pád komunistických režimů ve střední Evropě, který vedl k ustavení nových demokratických politických systémů. Přejít k demokracii nastolil také otázku týkající se přeměny komunistické politické kultury směrem ke kultuře demokratické, která bude s novou politickou strukturou v souladu. Seymour Martin Lipset se už v první polovině 90. let 20. století zabýval obtížemi, které provázejí přechod společnosti k demokracii. V této souvislosti připomíná, že

„demokracie vyžaduje existenci podpůrné politické kultury, v níž občané i elity akceptují principy demokratické společnosti.“ (Lipset in Vajdová 1996: 343) Současně vyjadřuje pochybnosti o budoucnosti a udržitelnosti demokracie v postkomunistických zemích. Dle jeho názoru totiž právě tato podpůrná politická kultura, respektive občanská kultura, v těchto zemích zcela chybí nebo je zastoupena pouze v malé míře. (Vajdová 1996: 344) K pochybnostem o udržitelnosti demokratického vývoje v postkomunistických zemích se přidává například i Robert Putnam, který říká, že *„mnoho postkomunistických zemí mělo chudé občanské tradice ještě před příchodem komunismu...“* (Putnam in Vajdová 1996: 345) Igor Nosál k tématu občanské kultury dodává, že *„v leninských ideologiích střední a východní Evropy byla občanská společnost systematicky destruována a atomizována až na úroveň sebeobranně uzavřených soukromých světů rodin a občanský veřejný prostor obsadila nedůvěra a sociální anomie...“* (Nosál 2000: 187)

Studiem občanské společnosti a vztahem k demokratizaci v postkomunistických zemích střední Evropy se zabývá například Cas Mudde. Občanská společnost je dle mnoha názorů v tomto regionu zaostalá a slabá. Někteří autoři dokonce po pádu komunismu přímo odmítali existenci občanské společnosti a odkazovali na jakousi formu *„iluzorní občanské společnosti.“* (Mokrzycki in Mudde 2007: 214) Pokud však odhlédneme od prvních demokratických let a budeme sledovat různé indexy věnující se hodnocení kvality občanské společnosti na přelomu 20. a 21. století, jako například Freedom House Index nebo index udržitelnosti,⁴³ zjistíme, že občanská společnost ve střední Evropě je ve většině zemí poměrně vysoce rozvinutá (na rozdíl od bývalých komunistických zemí východní Evropy nebo Balkánu). To je však dáno skutečností, že tyto indexy jsou založeny na sledování institucionálních a legálních indikátorů.⁴⁴ Tyto indikátory, zejména pak počet nevládních organizací, jsou však z hlediska síly občanské společnosti nedostačující. Slabost občanské společnosti v středoevropských zemích se totiž projevuje zvláště v extrémně nízkém počtu členů nejrůznějších organizací a velmi nízké participaci na fungování těchto organizací. Střední Evropa se tak oproti jiným světovým regionům vyznačuje velmi nízkým stupněm rozvoje aktivismu občanské

⁴³ Index využívaný Agenturou Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj (the United States Agency for International Development, USAID). (Mudde 2007: 216)

⁴⁴ Typicky Freedom House Index, kde je proměnná občanské společnosti sledována na základě následujících indikátorů – počet nevládních organizací a jejich organizační a finanční udržitelnost, legální a politické prostředí, rozvoj odborových organizací a zájmových skupin participujících na politickém procesu, zajištění služeb, infrastruktura a podobně. (Mudde 2007: 215–216)

společnosti. (Mudde 2007: 215–217) Ten je zapříčiněn právě komunistickou minulostí. Přesto však některé občanské prvky z doby pře zavedením komunismu přežily.

Země střední Evropy disponují z hlediska demokracie, a tedy i nějaké formy občanské společnosti, takzvaně smíšenou minulostí. Před nástupem komunistické éry po druhé světové válce se země střední Evropy vyvíjely zpravidla střídavě v rámci demokratických systémů, autoritářských systémů a střídavě pod nadvládou jiných mocností. V podstatě se většina střeoevropských zemí přibližně od poloviny 19. století snažila o zavedení a rozvoj určité formy demokracie. Tyto snahy ale byly v určitých obdobích historického vývoje narušeny, a to většinou v důsledku vnější intervence jiného státu. Posledním takovým případem je právě éra komunismu, která trvala téměř po celou druhou polovinu 20. století. Opětovné snahy o liberalizaci, a později demokratizaci, se ve střední Evropě objevily v 80. letech 20. století, tedy v době, kdy komunistické režimy začaly oslabovat a ztrácet svou legitimitu. (Ágh 1998: 140–141; Jasiewicz 2003: 173)⁴⁵

V historicko-kulturním kontextu transformace se pak střední Evropa vyznačuje skutečností, že pád komunismu byl v podstatě zapříčiněn střetem komunistické a předkomunistické kulturní tradice. V tomto regionu byl totiž společně komunistus vnucen Sovětským svazem jako důsledek geopolitické situace po druhé světové válce. Tato skutečnost pak umožnila přežití některých předkomunistických politických subkultur – tedy hodnotových a názorových vzorců, sociálních identit, forem subjektivního vyjadřování a idejí. (Ágh 1998: 74–75; Staniszkis 2006: 36, 38) Kulturní složka pak v důsledku toho také sehrála velmi podstatnou úlohu v případě pádu komunistických režimů v této oblasti, protože „*kultura poskytuje zdroje, které podporují spontánní sebeorganizování a pokusy o racionalizaci vládních struktur.*“ (Staniszkis 2006: 35)⁴⁶ Přejchod k demokracii byl tak nakonec v jednotlivých zemích poměrně rychlým a nekomplikovaným procesem, a to právě díky uchování občanskodemokratické tradice střeoevropských společností.⁴⁷ Přeživší prvky předkomunistických politických

⁴⁵ Krzysztof Jasiewicz uvádí dva mechanismy, jež umožnily komunistům legitimizovat svoji nadvládu ve střední Evropě a které se v 80. letech 20. století zhroutily. Zaprvé slib, že bude vytvořen bohatý stát, ze kterého budou všichni občané profitovat. Zadruhé to byla přítomnost vojenských tanků. (Jasiewicz 2003: 173–174)

⁴⁶ V postkomunistických společnostech tak můžeme pozorovat „*proces obnovy potlačených politických kultur, které se po demokratickém zvratu rozvíjejí v návaznosti na vlastní národní tradice politického myšlení, na zahraniční politické proudy a formují se zejména jako odpovědi na nově vzniklé situace.*“ (Strmiska 2010)

⁴⁷ Poměrně rychlý a nekomplikovaný proces přechodu k demokracii, kdy se již po prvních svobodných volbách v roce 1990 politické moci ujala komunistická opozice, proběhl v Československu, Polsku i Maďarsku. Více problematický byl celý proces alternace politické moci v Bulharsku a Rumunsku. V Bulharsku vyhráli první svobodné volby v roce 1990 bývalí komunisté, jež se přejmenovali na Socialisty,

subkultur byly ovšem nejvíce viditelné u intelektuálů, kteří se také stali po revoluci členy nových politických elit, méně už byl tento jev spatřován u běžných obyvatel či společnosti jako takové. (Ágh 1998: 74–75, 140–141)

Na počátku 90. let 20. století bylo téměř nemožné charakterizovat politickou kulturu jednotlivých postkomunistických zemí, jelikož ta byla v této době velmi nestálá a obsahovala směsici mnoha různých prvků a hodnot z dílčích subkultur – předkomunistické, komunistické i nové demokratické. Hodnotové systémy těchto protichůdných dílčích kultur se vzájemně prolínaly a nebylo možné s určitostí říci, která z nich je ve společnosti tou dominantní. (Schöpflin 1993: 16) George Schöpflin se na počátku 90. let zabýval politickou kulturou a identitou v postkomunistické Evropě. V důsledku roztržičnosti politické kultury a prolínání několika hodnotových systémů dochází k tomu, že společnost v postkomunistických zemích je rozdělena do tří vertikálních segmentů, které disponují vzájemným nepochopením či dokonce antagonismy a nekomunikují mezi sebou. Prvním segmentem je tradiční společnost, která může být zjednodušeně charakterizována jako venkovská společnost, jež přežila komunistickou modernizaci a snahy o násilnou transformaci. Hodnoty této společnosti jsou silně kolektivistické, egalitářské, hierarchické a antiintelektuální. Vyznačuje se také nedůvěrou v politiku, ale zároveň má sklony podléhat manipulaci ze strany populistických demagogů. Nízká úroveň politické gramotnosti vede tuto společnost k závislosti na státu, jehož postavení je velmi silné. Druhým segmentem je společnost, která vznikla až za komunismu a byla formována komunistickým režimem. Tato společnost je charakteristická pozitivními postoji k závislosti na státu, který vnímá jako toho nejlepšího garanta individuálního i kolektivního blaha. Komunistický systém je i přes svou nedokonalost zdrojem společenského postavení, úspěchů a identity. Modernizace a jakékoliv jiné změny musí být řízeny seshora, aby byly efektivní. Třetím segmentem je liberální neboli občanská společnost. Tato společnost se vyznačuje otevřeností k novým idejím, trhu, iniciativám, technologickým změnám, rozvoji ekonomiky a nebojí se riskovat. Požaduje, aby byl politický systém flexibilní, byl založen na kompromisu a nebránil novým aktérům vstoupit do politiky. (Schöpflin 1993: 28–33; Vajdová 1996: 345–346) Uvedená klasifikace společenských segmentů je pouze

což ovšem vedlo k politické nestabilitě. V důsledku této nestability byly v roce 1992 uspořádány nové volby, v nichž konečně získala moc opozice. Ještě delší byl však proces alternace moci v Rumunsku, kde první volby v roce 1990 vyhrála Fronta národní spásy v čele s Ionem Iliescu, bývalým aktivním komunistou. Ten si dokázal udržet moc až do voleb v roce 1996, jež podle odborníků teprve přinesly skutečnou alternaci moci v Rumunsku. (Pittaway 2007: 33–34)

teoretickým konceptem a v jednotlivých zemích nabývá různých podob. Velmi dobře však ilustruje roztržitost a nestálost subjektivních hodnotových a názorových systémů, kterými se postkomunistická politická kultura vyznačovala.⁴⁸

Jak už bylo uvedeno na začátku této kapitoly, postkomunistické země musely čelit v procesu demokratické transformace zejména třem hlavním výzvám – politické, ekonomické a sociální přeměně. Mnoho otázek vzbuzovala po přechodu k demokracii změna institucionálních struktur, případně jejich přizpůsobení demokratickému politickému systému. Po velmi dlouhém období, kdy byly postkomunistické společnosti doslova utlačovány státními institucemi, není překvapením, že důvěra občanů v tyto instituce byla na počátku 90. let 20. století velmi nízká. Komunistické instituce byly celkově vnímány negativně, jakožto výplod systému, který byl středoevropským společností zcela cizí. To vedlo později k obecnému přesvědčení, že politické instituce jsou falešné a nepoctivé a jsou ovládány prolhanou politickou elitou. Tyto předsudky však byly znamením nepochopení skutečné role demokratických institucí jako stabilizujících aktérů bránících tomu, aby byla moc soustředěna pouze v rukou vládnoucí menšiny. (Schöpflin 1993: 26) Obrovská nedůvěra provázela zejména nově vznikající politické strany. Demokratizace ve střední Evropě byla mimo jiné charakteristická výrazným zapojením různých sociálních či občanských hnutí, které se formovaly již v době komunismu a staly se v rámci komunistické opozice vůdčími aktéry středoevropských revolucí.⁴⁹ Tato hnutí disponovala v procesu demokratizace masovou podporou veřejnosti, její podpora však začala následně velmi upadat ve chvíli, kdy se z těchto hnutí začaly formovat politické strany. Termín politická strana vyvolával u veřejnosti velmi negativní konotace spojené s minulostí, kdy v každé zemi jedna komunistická strana řídila celou společnost. Vedly se také spekulace o tom, zda mohou být nové politické strany vůbec demokratické. (Corrin 1993: 190–191)⁵⁰ Extrémně nízká důvěra v politické strany pak přetrvává v postkomunistické Evropě až do současnosti, jak bude ukázáno dále ve čtvrté kapitole.

⁴⁸ Je potřeba na tomto místě zmínit, že Schöpflin ve své studii z roku 1993 nevyužívá politickou kulturu jako analytický nástroj. Politickou kulturu se snaží charakterizovat za pomoci dat a informací, které jsou o postkomunistických společnostech v té době dostupné. Na základě neúplných, dílčích informací se poté snaží předpovědět budoucí vývoj politické kultury v těchto společnostech. (Vajdová 1996: 347)

⁴⁹ Jako typické příklady těchto hnutí uvedme sociální hnutí Solidarita v Polsku nebo občanské hnutí Občanské fórum v Československu. (Corrin 1993: 190)

⁵⁰ V důsledku rychlého přechodu k demokracii měly některé země v 90. letech 20. století problémy s tím, že demokracie byla brzděna autoritativními prvky. Příkladem může být na tomto místě Slovensko a politika řízená Vladimírem Mečiarom v letech 1993 až 1998, jež se vyznačovala autoritativními praktikami, nacionalismem namířeným proti maďarské menšině a nedemokratickým jednáním s politickou opozicí. (Pittaway 2007: 34)

Společně s novými nebo reformovanými politickými institucemi se v rámci sociální transformace objevuje také nová politická elita. Z hlediska sociální přeměny společnosti musíme brát v potaz skutečnost, že v komunistickém režimu byla nejsilnější sociální sítí nomenklatura, tedy komunistická vládnoucí třída. Právě sama nomenklatura se pak v důsledku narůstající nedůvěry a úpadku vzájemné sociální soudržnosti stala příčinou rozpadu sociální struktury společnosti. (Nosál 2000: 188) V procesu demokratizace se však ukázaly ještě další silné sociální skupiny – jednu skupinu tvořili disidenti a opoziční hnutí (většina pocházela z uměleckých kruhů a inteligence), druhá byla tvořena technokraty (ekonomicky či technicky vzdělaná elita působící v rámci komunistického režimu, ale připravená tento režim kdykoliv zradit). Tyto dvě sociální skupiny měly být alternativou k vládnoucí nomenklatuře, ovšem v průběhu transformace se ukázalo, že ani jedna z nich není zcela připravená převzít politickou moc. Vzniklo tak jakési mocenské vakuum. V první fázi se pak dostávají k politické moci hlavní představitelé opozice, kteří však z povahy svého uměleckého zaměření neměli většinou žádnou zkušenost s praktickou politikou, což se projevilo zejména v politickém rozhodování. Proto dochází velmi rychle k praktickému spojení právě se skupinou technokratů, z nichž většina pocházela ze struktur komunistické nomenklatury. V politické elitě jsou tak postupně intelektuálové a opoziční disidenti odsouváni spíše do pozadí a k moci se dostávají technokraté, jež se prosadili mimo politiku také v rámci ekonomiky a kteří nabízeli praktické řídicí a rozhodovací schopnosti.⁵¹ Ne vždy se však zástupci bývalé opozice a technokracie shodovali na způsobu řízení politiky, protože právě manažerský způsob řízení státu byl umělcům a disidentům cizí. (Tamtéž: 189–193) Výrazné zapojení technokratů se rovněž nesetkalo s přílišnou podporou běžných občanů.

Sociální přeměna společnosti tedy v postkomunistických zemích začala seshora a na rozdíl od politické a ekonomické transformace trvala o mnoho déle. Igor Nosál uvádí, že sociální změny byly navíc v postkomunistických společnostech doprovázeny neustálým „*napětím mezi otevřenou společností (liberálními hodnotami individualismu a*

⁵¹ Technokraticko-manažerskou povahu prvního českého parlamentu vzešlého z voleb v roce 1992 ukazuje například studie Sociologického ústavu Akademie věd České republiky *Poslanci prvního českého parlamentu (1992–1996)*. Nejčastějším povoláním poslanců před vstupem do parlamentu byli právě úředníci pocházející z předchozí státní administrativy na lokální úrovni (12,5 %), manažeři (12,5 %) a technickohospodářští pracovníci (11,7 %). Na rozdíl od prvních porevolučních poslanců z let 1990–1992 se tedy už nejednalo o bývalé disidenty a umělce, ale o poslance, kteří měli v mnohem větší míře předchozí zkušenost s politikou, třebaže tato zkušenost pramenila u některých z působení v komunistické nomenklatuře (uvedená studie uvádí, že pouze 15 % mělo zkušenost s politikou z éry komunismu). Právě tato změna ve složení parlamentu byla podle autorů studie jedním z prvků konsolidace nového politického systému v České republice. (Brokl, Mansfeldová, Kroupa 1998: 17–18) V případě České republiky byl například vůdcem nové technokratické elity Václav Klaus. (Nosál 2000: 193)

občanské společnosti) a leninským dědictvím (dědictvím ideokratického autoritarismu).“ (Nosál 2000: 187) I v současnosti pak můžeme v rámci společnosti vidět dva názorové proudy ohledně praktického výkonu politiky, vycházející právě z původního disidentského a technokratického proudu.

Nejzásadnější výzvou však byla pro nové politické elity přeměna centrálně plánované ekonomiky řízené Sovětským svazem k tržní ekonomice západního typu. V důsledku ropné krize v roce 1973 a následného vzrůstu cen energií se světové ekonomiky dostaly do hluboké krize. Radikální reforma středoevropských ekonomik byla v důsledku těchto změn nezbytná, avšak Sovětský svaz i nadále veškeré zásadní změny odmítal. Země střední Evropy se tak dostaly do hluboké ekonomické krize, která trvala až do konce komunistického režimu. (Pittaway 2007: 23–24)⁵² Teprve v průběhu tranzice začala pod vedením ekonomických technokratů ekonomická modernizace středoevropských zemí, v níž stěžejními kroky byla privatizace státních podniků, vytvoření konkurenceschopného prostředí a zaměření zahraničního obchodu na výměnu se Západem. Většina odborníků se shodovala na tom, že nejlepším způsobem změny ekonomiky bude takzvaná šoková terapie – tedy rychlé provedení těch nejdůležitějších přeměn v důsledku obav, že pomalý postup by mohl znamenat promeškání příležitosti tyto změny uskutečnit. Od té se obecně očekávalo, že přinese rapidní růst hrubého domácího produktu (HDP), životních standardů, spotřebních standardů a celkový růst hospodářství. Namísto toho však musely všechny postkomunistické země čelit ekonomické recesi, v jejímž důsledku došlo mimo jiné k nárůstu nezaměstnanosti či nerovnosti v příjmech. (Nutí 2007: 254–256, 258; Strmiska 2010)⁵³

Ekonomika byla navíc stále řízena politickými elitami a běžnému občanovi tak byla velmi vzdálena. Byla vnímána spíše elitisticky, což bylo důsledkem zejména privatizace prováděné v ústraní. (Strmiska 2010) Komunistický stát navíc nevychoval své občany k samostatnosti a odpovědnosti, běžní občané byli takzvaně osvobozeni od břemena zásadního rozhodování, což se později projevilo v systému tržní ekonomiky.

⁵² Střední Evropa tak čelila od 70. let 20. století neustálému zhoršování stavu ekonomiky, zhoršovala se fiskální situace, narůstaly dluhy jednotlivých zemí, které se dostaly do platební neschopnosti. Zhoršující stav ekonomiky se v běžném životě projevoval například stagnací platů, zhoršující se kvalitou veřejných služeb nebo rozsáhlou bující korupcí. Životní standardy a kvalita života se ve středoevropském regionu začala snižovat. (Pittaway 2007: 24–25)

⁵³ Státní komunistická politika byla jasná, a to investovat do uspokojení nejnižších potřeb lidí, aby byli ochotni vzdát se potřeb vyšších (jako seberealizace, svoboda a podobně). „*A tak se paternalistický stát staral o to, aby nejen guláš a pivo byly levné, ale aby potraviny všeobecně byly státem dotované... Podporováno bylo základní bydlení na sídlištích, byla poskytována všeobecná zdravotní péče, nebyla nouze o zaměstnání, pouliční kriminalita byla nízká a režim stabilní.*“ (Klicperová-Baker et al. 2007: 70)

(Klicperová-Baker et al. 2007: 70) Změny provázející ekonomickou přeměnu tak poznali nejvíce běžní občané, kteří vnímali namísto pozitiv spíše její negativa. Občané mají navíc sklony posuzovat moderní tržní ekonomiku na základě jejího výkonu, který je kolísavý. S tímto kolísáním však kolísá také občanská podpora ekonomice a vládním činitelům, kteří ji řídí. Stát navíc přestal plnit roli garanta nejen ekonomických jistot, na kterou byli občané z doby komunismu zvyklí.

Poslední problém současných středoevropských společností, který na tomto místě zmíním, souvisí s jejich začleňováním do struktur Evropské unie. Přestože by se mohlo zdát, že uplynula již dostatečně dlouhá doba od přechodu k demokracii a demokratický systém se stal dostatečně stabilním a zakořeněným ve společnosti, ve skutečnosti to není úplná pravda. Jadwiga Staniszkis je přesvědčena, že současná globalizace tlačí postkomunistické země nikoli k demokracii, ale k jakési formě post-demokratického řádu, který se vyznačuje omezenou státní suverenitou, jež bude rozptýlena v mocenských sítích. Tento proces ovšem naprosto odporuje pojetí suverénního národního státu, který byl po pádu komunismu v jednotlivých zemích výrazně akcentován. Z pohledu veřejnosti se tak zejména v 90. letech 20. století jedná o demokracii, která vlastně nemá význam a vede pouze k apatii mas. (Staniszkis 2006: 140–141) I to je pravděpodobně jedním ze současného odmítání evropské integrace velkou částí společnosti v postkomunistických zemích. Nedůvěra k nadnárodní organizaci je pak pravděpodobně spojena se zkušeností se Sovětským svazem.

3.2.1 Myšlenka kulturního zpoždění, totalitní a posttotalitní syndrom

Na závěr této kapitoly zmíním dva zásadní faktory, které významným způsobem ovlivnily nejen způsob, jakým byly přijímány ekonomické, politické a sociální změny v průběhu demokratizace, ale jež ovlivňují postkomunistické společnosti i mnoho let po pádu komunistických režimů. Jedná se o myšlenku takzvaného kulturního zpoždění⁵⁴ a totalitní neboli posttotalitní syndrom.

⁵⁴ Původním autorem myšlenky kulturního zpoždění je William Fielding Ogburn, který se již v roce 1922 zabýval skutečností, že některé složky kultury se vyvíjejí rychleji než jiné. Přestože si Ogburn později vysloužil rozsáhlou kritiku sociologů zejména za skutečnost, že metodologické využívání myšlenky kulturního zpoždění (konkrétně jím zvolené měřitelné indikátory prokazující kulturní zpoždění) zcela odporuje jeho původní definici, stal se tento koncept neodmyslitelnou součástí sociologických teorií. (Schneider 1945: 787–789)

Myšlenka kulturního zpoždění spočívá ve skutečnosti, že „jednou již internalizované subjektivní postoje a kulturní rámec vnímání se v průběhu času mění pomaleji, než se mohou proměňovat vnější strukturální podmínky... V současné společnosti se tak stále vyskytují postoje a hodnoty ovlivněné minulými kulturními vlastnostmi společnosti, které jsou často v rozporu se současnou politickou či společenskou strukturou.“ (Skovajsa 2006: 48–49) Takovou strukturální změnou může být politická revoluce nebo plynulý vývoj politických institucí a struktur, jež probíhá rychleji než změna zažitých názorů, postojů a hodnot, tedy kulturních vzorců dané společnosti. (Tamtéž: 48–49)⁵⁵ Toto kulturní zpoždění pak vede k nesouladu mezi kulturou a strukturou politického systému, což se může v případě postkomunismu projevovat zejména v odmítání politických institucí a aktérů nebo nespokojeností s ekonomikou, kdy stát už neplní roli jakéhosi garanta životních jistot.

Totalitní a posttotalitní syndrom je označení pro určité charakteristiky v chování a jednání některých jednotlivců, které se objevily v důsledku dlouhodobého systematického totalitního útlaku. Tyto charakteristiky se postupem času staly součástí lidské osobnosti, jež byla deformována právě represivními mechanismy komunistických režimů. *Totalitní syndrom* se projevoval především potlačením individuality člověka, sníženým sebevědomím, konformitou, submisivitou, pesimismem, závistí. Nedůvěra ve vlastní úspěch byla doprovázena obecným přesvědčením, že okolní svět je řízen vnějšími vlivy a nikoli vlastní vůlí jednotlivých občanů. Zřeknutí se vlastní individuální vůle pak mnoho lidí dovedlo k depresivním stavům, úzkostem a naučené bezmocnosti, zároveň jim však umožnilo vzdát se odpovědnosti za sebe sama a své rozhodování. Celospolečenská atmosféra nedůvěry vedla k opatrnosti a nedostatečně rozvinutému smyslu pro jakoukoliv větší pospolitost než byla nejbližší rodina, mezilidské vztahy se velmi zhoršily. (Klicperová-Baker et al. 2007: 71–72)

Mnohé symptomy totalitního syndromu však vykristalizovaly teprve až po přechodu k demokracii, tedy za podmínek znovunabyté svobody. V této souvislosti už hovoříme o *posttotalitním syndromu* (respektive *postkomunistickém syndromu*). Mezi

⁵⁵ Stejně jako po zavedení komunistických režimů ve střední Evropě přetrvávaly ve společnostech kulturní vzorce z předkomunistické doby, které nebyly v souladu se strukturou komunistického politického systému, tak po pádu komunismu přetrvávaly kulturní vzorce vytvořené pod vlivem komunistické ideologické indoktrinace, které nebyly zcela v souladu s demokratickou politickou strukturou. Podstatou myšlenky kulturního zpoždění je tedy skutečnost, že změna kulturních vzorců z časového hlediska vždy zaostává za strukturálními změnami. Na jednu stranu tak pomohlo kulturní zpoždění při zachování občanskodemokratických kulturních vzorců po nastolení komunismu, na druhou stranu pak přetrvávání komunistických kulturních vzorců v určitých směrech brzdilo v postkomunistických zemích plnohodnotný rozvoj demokracie.

hlavní symptomy posttotalitního syndromu patří zejména poruchy optimálního rozvoje identity a individuality (potlačení vlastní individuality, nízké sebevědomí, submisivita, komplex méněcennosti, upnutí se k rodinnému kruhu, chybějící identifikace s širší komunitou), převaha negativních emocí (úzkostnost, pesimismus, nostalgie, nedůvěra k ostatním lidem, závist, lhostejnost a apatie), poznávací vývojové poruchy (rigidita, černobílé myšlení, klamání sebe sama i druhých, nepochopení širší komunity, předsudky, netolerance k jiným skupinám, podléhání demagogickému populismu), pasivita a poruchy aktivity (naučená bezmocnost, hledání bezpečí, nedůvěra ve vlastní úspěch, nezodpovědnost, podvádění, neúčast na komunitním životě, diskriminace, podléhání autoritářským tendencím), morální omezení (poruchy charakteru, nespolehlivost, nepoctivost, hulvátství, absence občanských ctností a společného řešení problémů, netolerantní nacionalismus). Uvedené symptomy se vztahují zejména k jednotlivcům, mezilidským vztahům a občanské společnosti.

Symptomy posttotalitního syndromu můžeme ovšem nahlížet také na úrovni státních institucí a politického systému či politické kultury. V souvislosti s institucemi a politickým systémem se projevuje například odcizeným postojem k režimu, který je vnímán jako neprůhledný a korumpující, nepochopením funkce politických institucí, pasivní neschopností a strachem z politického systému nebo naopak zneužíváním tohoto systému, odcizením a anomii. Ve spojitosti s politickou kulturou se pak projevuje například viděním společnosti jako my versus oni, paternalistickou závislostí na státu, úzkostí ze svobody, frustrací, černobílým myšlením, neschopností vlastního úsudku, pasivitou, voláním po silném vůdci, vzdáváním se vlastní odpovědnosti, krizí identity, nostalgií, podezíravostí, rigidním viděním světa, požadováním návratu starých pořádků a nostalgií po komunismu. (Tamtéž: 72–73)

Jak bude ukázáno v následující kapitole, myšlenka kulturního zpoždění i totalitní a posttotalitní syndrom se v postkomunistických společnostech projevují i mnoho let po přechodu k demokracii. Jejich projevy můžeme nalézt zejména v obecné nedůvěře k politickým institucím a aktérům, nízké participaci na občanském i politickém životě, obviňování státu ze slabého ekonomického výkonu a nezajištění obyvatel nebo třeba v podléhání populistickým hnutím. V nejkrajnějším případě se posttotalitní syndrom projevuje jako úplné odcizení občanů od politického života.

4. Analýza politické kultury v postkomunistické střední Evropě

Již v předchozích kapitolách této práce bylo upozorněno na skutečnost, že zkoumat politickou kulturu postkomunistických středoevropských zemí jako jednoho komplexního celku je nemožné. Cílem této práce rovněž není podat charakteristiku politických kultur jednotlivých zemí. Záměr této kapitoly spočívá v tom, že se na základě vybraných indikátorů pokusíme podat představu o politické kultuře v postkomunistické společnosti, a to na vzorku šesti vybraných zemí – České republiky, Maďarska, Polska, Slovenska, Bulharska a Rumunska.

Když se po pádu komunistických režimů ve střední Evropě začali odborníci zabývat výzkumem politické kultury v této oblasti, jejich výstupy se setkávaly s velkou kritikou. Kritizovány byly ve velké míře zvláště data z výzkumů veřejného mínění, která byla v 90. letech 20. století využívána, jelikož byla založena spíše na krátkodobých proměnách v názorech a postojích veřejnosti, jež byly důsledkem změn v každodenním životě. Tato data navíc často pocházela z různých zdrojů, a proto nebyla vhodná pro komparaci jednotlivých zemí. (Plasser, Ulram 1996: 4–5) Pro analýzu politické kultury v této práci jsou proto použita data z takových mezinárodních databází, které všechny vybrané země – konkrétně se jedná o výstupy výsledků veřejného mínění v zemích Evropské unie (Standard Eurobarometer, Special Eurobarometer), ekonomická data z databáze Světové banky, data ohledně vnímání korupce od společnosti Transparency International. Z povahy těchto dat poté vychází i časový rámec analýzy, který začíná ve většině případů rokem 2004, kdy Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko vstoupily do Evropské unie a Bulharsko a Rumunsko se na vstup intenzivně připravovaly.

4.1 Analýza politické kultury na základě vybraných indikátorů

Pro analýzu byly na základě teoretických poznatků o postkomunistické politické kultuře zvoleny následující indikátory. Za první, důvěra občanů v politické instituce (národní vlády a národní parlamenty) a politické aktéry (politické strany a regionální a místní veřejné autority). Za druhé, vybrané ekonomické ukazatele mapující ekonomický růst a ekonomickou vyspělost zemí (hrubý domácí produkt, HDP – konkrétně roční procentuální růst HDP a HDP na obyvatele) a ekonomické ukazatele přímo ovlivňující

běžné občany (míra inflace a obecná míra nezaměstnanosti). Za třetí, korupce (index vnímání korupce a rozšířenost korupce). Tyto indikátory byly zvoleny na základě základních výzev uvedených ve třetí kapitole, se kterými se musely jednotlivé země vyrovnat v průběhu demokratizace. Jedná se o politickou, ekonomickou a sociální přeměnu společnosti a vnímání těchto změn běžnými občany. Na vybraných indikátorech lze navíc velmi dobře ilustrovat příklady přetrvávání posttotalitního syndromu v postkomunistických společnostech i mnoho let po přechodu k demokracii.

4.1.1 Důvěra ve vybrané politické instituce a politické aktéry

Téma důvěry se objevuje jako jeden z empirických nástrojů, pomocí nichž můžeme zkoumat demokracii v postkomunistických zemích střední Evropy. Na nepostradatelnost obecné sociální důvěry jako podmínky pro fungování demokracie už poukázali Almond a Verba, na něž poté navázali i další autoři. V případě důležitosti důvěry však nehovoříme pouze o důvěře v soukromých mezilidských vztazích, ale rovněž o důvěře ve veřejnou sféru. (Sedláčková 2012: 31–33) Právě ta je poměrně dobrým ukazatelem vyspělosti politické kultury národa. Piotr Sztompka se zabývá rolí důvěry v přechodu z autoritativního politického systému na systém demokratický. Politický systém chápe jako systém zakotvený v kultuře důvěry, což znamená, že důvěra je na jedné straně předpokladem určitého politického řádu a zároveň je i jeho produktem. Rozdíl mezi demokracií a autoritářským režimem je poté takový, že demokracie důvěru jednak plodí a zároveň ji potřebuje jako předpoklad pro své fungování. Autoritářství se naopak snaží důvěru institucionalizovat tím, že nahrazuje její funkce formálním požadavkem poslušnosti, omezením svobody a kontrolou, což v konečném důsledku vyústí v posilování kultury nedůvěry. (Sztompka in Sedláčková 2012: 34)

Z kulturalistického hlediska můžeme říci, že důvěra přispívá k veřejné podpoře demokratického režimu, zvyšuje příklon k demokratickým hodnotám a snižuje příklon k hodnotám nedemokratickým a pozitivně ovlivňuje politickou angažovanost. Pro výzkum politické kultury je pak vhodné rozlišovat důvěru interpersonální (důvěru k druhým lidem) a důvěru institucionální neboli systémovou (důvěru jedince k institucím).⁵⁶ V případě politických institucí vychází důvěra z oboustranného vztahu

⁵⁶ Anglická terminologie je rozlišuje označením *trust* pro interpersonální důvěru a *confidence* pro systémovou důvěru. (Sedláčková 2012: 58)

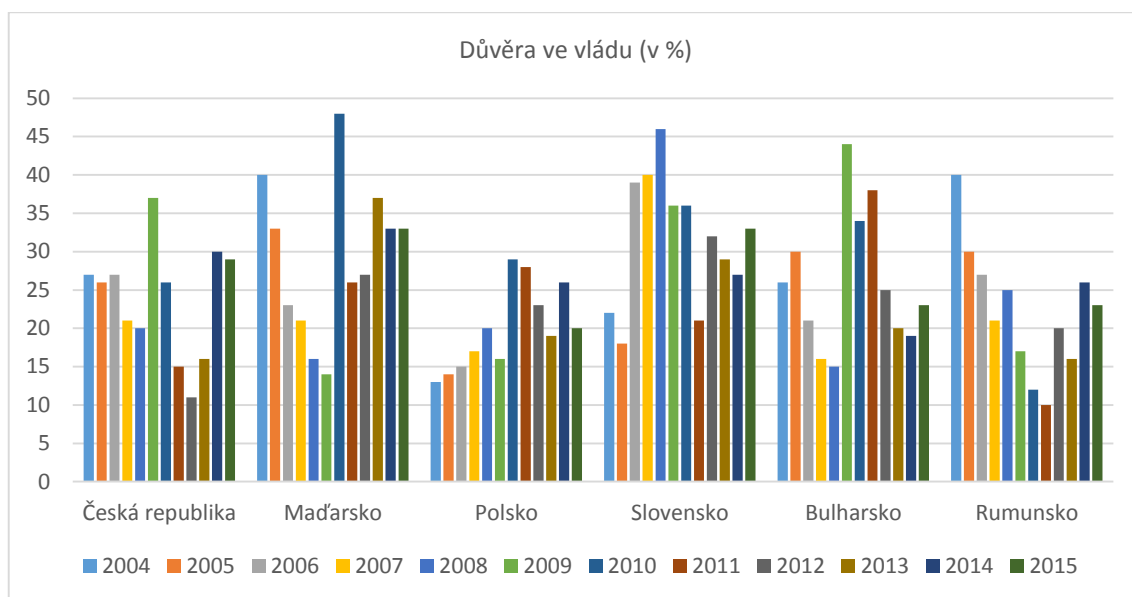
mezi těmito institucemi a občany. Víra v politické instituce se tak spíše odvíjí většinou od hodnocení fungování těchto institucí a jejich představitelů, tedy od jejich důvěryhodnosti. (Sedláčková 2012: 37, 58, 110–111)

Pro zhodnocení důvěry ve vybrané instituce byly pro tuto práci vybrány národní vlády a národní parlamenty jednotlivých zemí, které jsou zkoumány v letech 2004 až 2015.⁵⁷ Grafy č. 1 a 2 zobrazují proměnlivost důvěry ve vládu. Tato důvěra je obecně poměrně nízká a v žádné ze zkoumaných zemí nedosahuje v žádném roce ani 50 %. Důvěra ve vládu se zpravidla zvyšuje pokaždé s vytvořením nové vlády, přičemž v průběhu vládního období postupně klesá. Nejnižších hodnot dosáhla důvěra ve vládu v Rumunsku v roce 2011 (10 %) a v České republice v roce 2012 (11 %) – v Rumunsku se jednalo o konec druhé vlády Emila Boca, v případě České republiky zase o konec období úřednické vlády Jana Fischera, po níž následovaly předčasné volby. (www.gov.ro; www.vlada.cz) Nejvyšších hodnot naopak dosáhla v Maďarsku v roce 2010 (48 %), na Slovensku v roce 2008 (46 %) a Bulharsku v roce 2009 (44 %) – v případě Slovenska se zde jedná o první vládu Roberta Fica, v Maďarsku se jedná o období krátce po volbách a první vládu Viktora Orbána, v případě Bulharska rovněž o období krátce po volbách a vládu Boyko Borisova. (www.vlada.gov.sk) Tyto údaje odpovídají výše uvedené teorii a napříč zkoumanými zeměmi se nijak neliší.

Pokud se podíváme na průměr za všechny zkoumané roky, tak nejnižší průměrnou důvěrou ve vládu se vyznačuje Polsko (20 %) a nejvyšší Slovensko (31,58 %). Výrazné výkyvy v důvěře ve vládu pak můžeme vidět mimo Polsko u všech vybraných zemí.

⁵⁷ Data o důvěře ve vybrané instituce pochází z průzkumů veřejného mínění pod záštitou Evropské komise, kdy je v každé zemi dotazováno přibližně 1 000 respondentů.

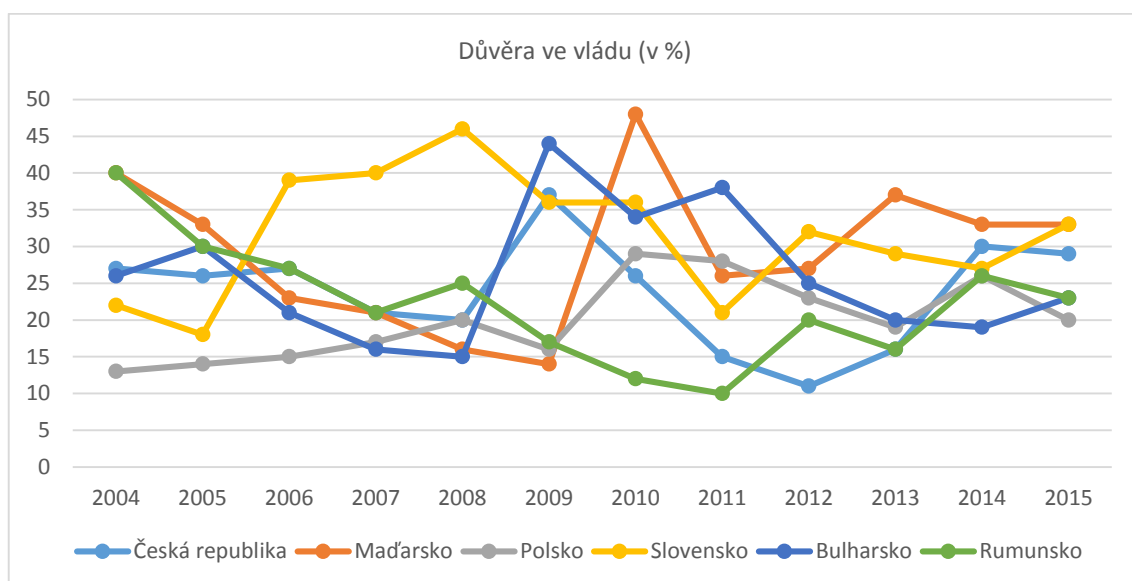
Graf č. 1: Důvěra ve vládu ve vybraných zemích (2004–2015)

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit vaší národní vládě?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit vládě“

Graf č. 2: Důvěra ve vládu ve vybraných zemích (2004–2015)

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

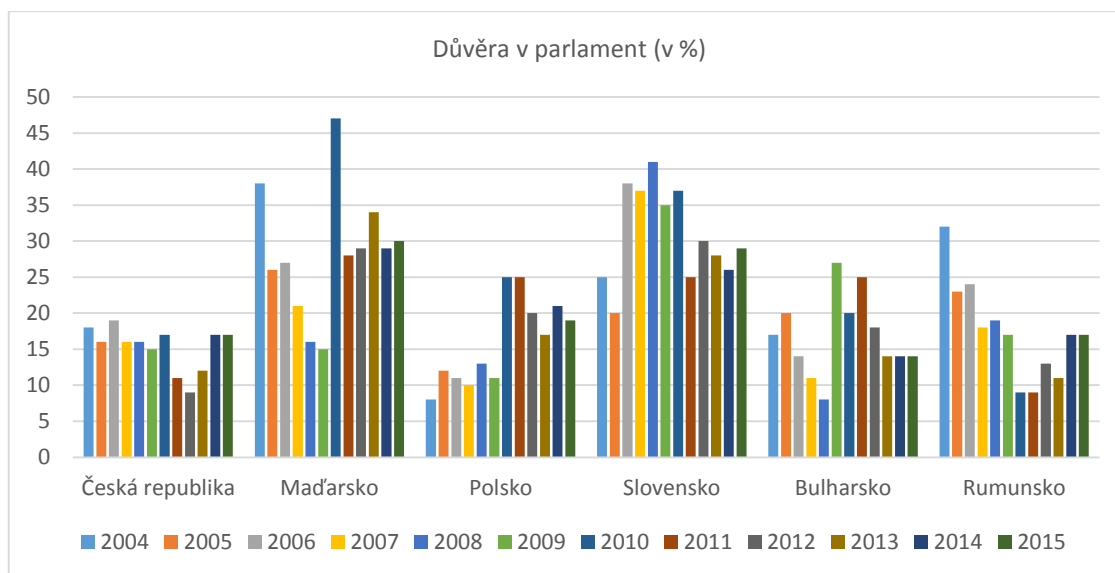
Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit vaší národní vládě?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit vládě“

V případě důvěry v parlament, která je znázorněna na Grafech č. 3 a 4, můžeme u většiny vybraných zemí pozorovat v čase spíše stabilní nedůvěru. Nejviditelnější je tento jev v případě České republiky, kde ve zkoumaném období důvěra občanů v parlament ani

jednou nepřekročila hranici 20 %. Mírné zlepšení můžeme vidět pouze u Polska, kde od roku 2010 důvěra mírně stoupla a tento trend se zde daří udržet (jednalo se přibližně o polovinu období vlády Donalda Tuska). Nejvyšší důvěra byla zaznamenána v případě Maďarska rovněž v roce 2010 (47 %), tedy s nástupem Viktora Orbána. Důvěra v parlament se poté celkově v Maďarsku po několika letech opět navýšila a v posledních letech je stabilní. Sestupnou tendenci pak můžeme vidět v případě Bulharska a Slovenska, které však v průměru za sledované období stále disponuje nejvyšší mírou důvěry v národní parlament. Naopak nejnižší průměrnou důvěrou disponuje Rumunsko (14,42 %) a v těsném závěsu za ním Česká republika (15,25 %).

Národní vlády a parlamenty vybraných postkomunistických zemí byly v této analýze vybrány pro ilustraci fenoménu systémové důvěry (respektive nedůvěry) v demokratické instituce. Velmi nízká důvěra se dala očekávat ve všech zemích v důsledku přetrvávajícího vlivu komunistické minulosti a charakteristickým projevům posttotalitního syndromu. Analýza však ukázala, že tento trend se v čase výrazně nemění, vliv minulosti zde působí i po 25 letech demokracie a mezi zkoumanými zeměmi nelze vypožorovat zvláště výrazné rozdíly.

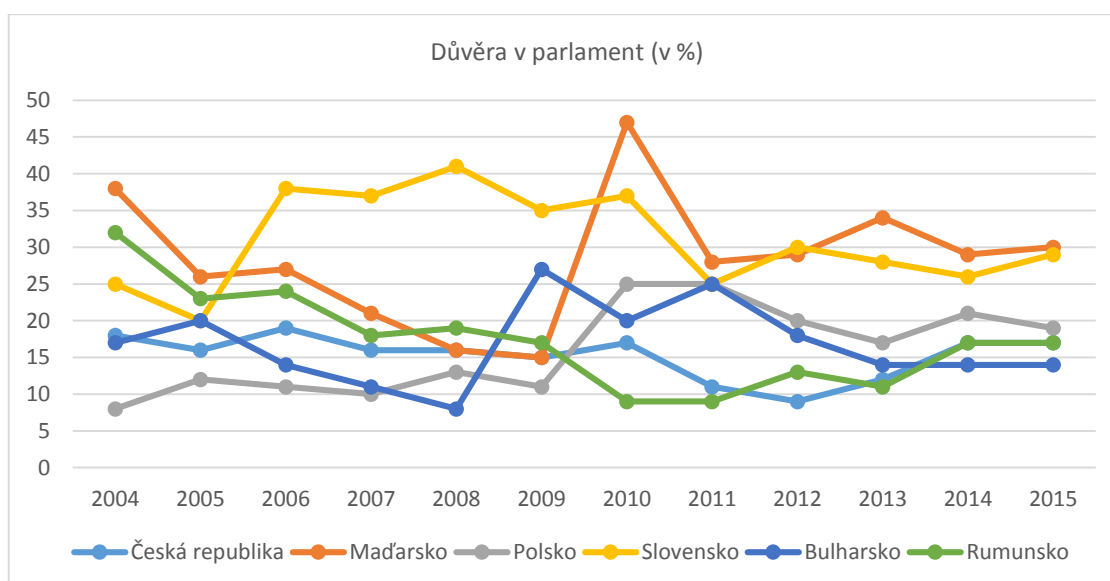
Graf č. 3: Důvěra v parlament ve vybraných zemích (2004–2015)

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit vašemu národnímu parlamentu?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit parlamentu“

Graf č. 4: Důvěra v parlament ve vybraných zemích (2004–2015)

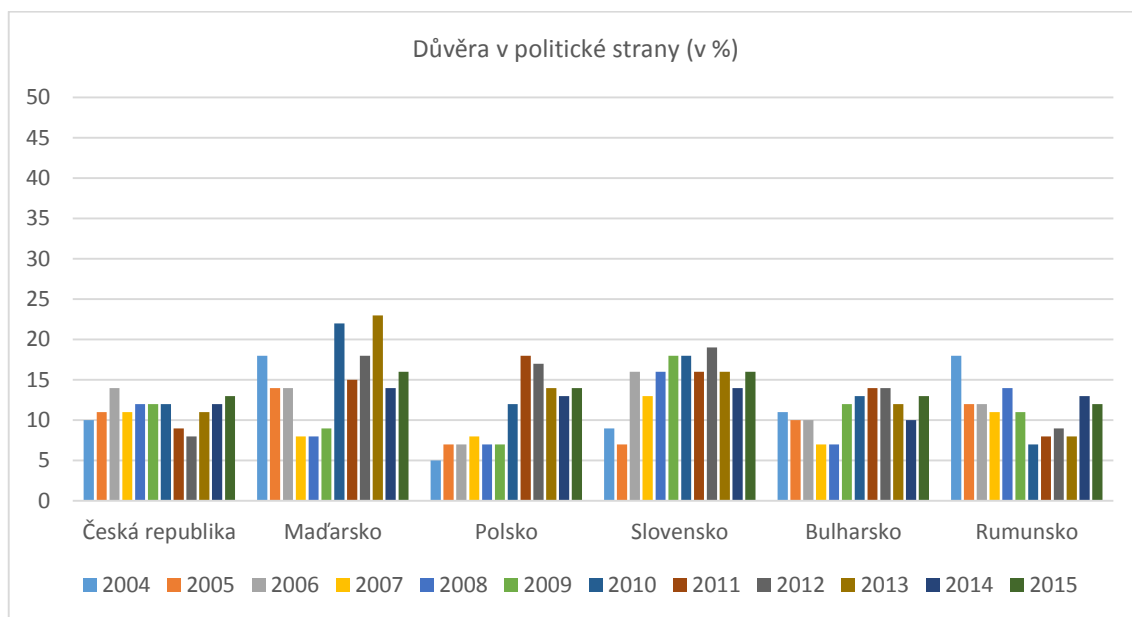
Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit vašemu národnímu parlamentu?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit parlamentu“

Pro názorné ukázání důvěry v politické aktéry, a nikoli už politické instituce, byla zvolena míra důvěry v politické strany a následně v regionální a místní veřejné autority (tedy představitele místní veřejné správy). Politické strany jsou ve všech zkoumaných zemích hlavními aktéry na politické scéně, proto jsou vhodným příkladem pro prezentaci důvěry občanů v politické činitele. Vývoj podpory politických stran v období let 2004 až 2015 ve vybraných zemích můžeme vidět na Grafech č. 5 a 6. Jak už bylo nastíněno ve třetí kapitole, politické strany se v nových demokraciích střední Evropy setkávají s velkou nedůvěrou občanů, což je pravděpodobně důsledkem zkušenosti s komunistickou stranou, jež ovládala veškeré aspekty života. Negativní vnímání politických stran se v rámci vybraných zemí v čase opět výrazně nemění, stabilně se jejich podpora pohybuje kolem 10 %, maximálně 20 %. Výraznější změnu můžeme vidět pouze v případě Maďarska, kde se důvěra od roku 2010 o několik procentních bodů zvýšila, a v případě Polska, kde došlo k téměř zdvojnásobení důvěry v letech 2010 a 2011 – v případě Maďarska se opět jedná o nástup Viktora Orbána a v případě Polska o vládu Donalda Tuska.

Pokud se podíváme na průměrnou důvěru v politické strany za celé sledované období, tak nejvyšším stupněm důvěry disponuje Maďarsko (14,92 %) a těsně za ním Slovensko (14,83 %), naopak nejnižší mírou důvěry disponuje Polsko (10,75 %). Česká republika, Bulharsko a Rumunsko se vyznačují podobnou mírou důvěry kolem 11 %.

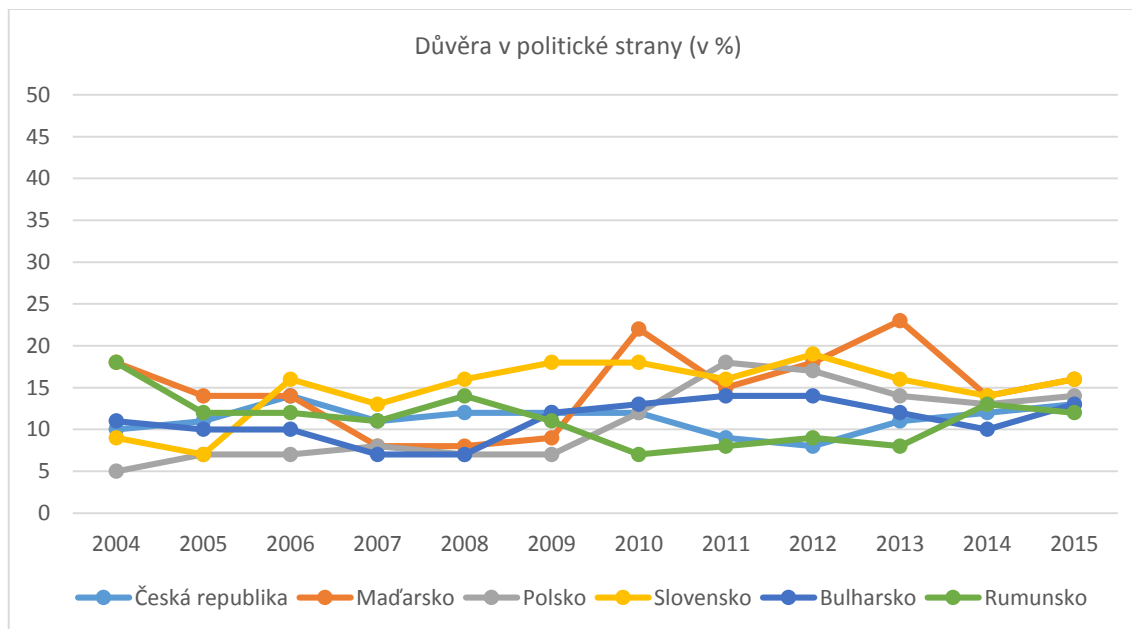
Graf č. 5: Důvěra v politické strany ve vybraných zemích (2004–2015)

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit politickým stranám?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit politickým stranám“

Graf č. 6: Důvěra v politické strany ve vybraných zemích (2004–2015)

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84 (2004–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit politickým stranám?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit politickým stranám“

Pro srovnání důvěry občanů v politické aktéry na tomto místě uvedme ještě příklad důvěry v regionální a místní veřejné autority (tedy představitele místní veřejné správy) v letech 2008 až 2015, které je uvedeno v Tabulce č. 1. Na rozdíl od celostátní politiky, která je pro běžné občany poměrně odcizenou záležitostí, jak můžeme usuzovat z důvěry v celostátní politické instituce a aktéry, komunální politika je ve většině vybraných zemí občanům blíže a nepovažují ji za natolik zkaženou. Místní političtí aktéři rovněž nejsou obviňováni ze špatného výkonu státní ekonomiky, což je v případě důvěry velmi důležitá proměnná. V České republice, Maďarsku, Polsku a Slovensku se průměrná důvěra za sledované období pohybuje mezi 42 % (Polsko) až 50 % (Maďarsko). Nejnižší mírou důvěry v místní autority se pak vyznačuje Bulharsko (31,29 %). Ve všech vybraných zemích se však procentuálně tato důvěra pohybuje přibližně o deset procentních bodů výše, než je tomu u národních vlád a parlamentů i u celostátních politických stran.

Tabulka č. 1: Důvěra v regionální a místní veřejné autority ve vybraných zemích (2008–2015)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Průměr
Česká republika	49	54	-	45	44	47	44	40	46,14
Maďarsko	45	53	-	50	55	57	48	44	50,29
Polsko	41	45	-	47	46	47	37	37	42,86
Slovensko	45	47	-	48	46	44	39	38	43,86
Bulharsko	31	34	-	35	32	33	27	27	31,29
Rumunsko	39	41	-	33	39	37	39	32	37,14

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 70, 72, 76, 78, 80, 82, 84 (2008–2015)

Poznámka: Otázka: Máte tendenci spíše věřit nebo spíše nevěřit regionálním a místním veřejným autoritám?; uvedeny hodnoty pro odpověď „mám tendenci věřit regionálním a místním veřejným autoritám“; hodnoty z roku 2010 nejsou dostupné, hodnoty jsou uvedeny v %

4.1.2 Vybrané ekonomické ukazatele

Jak už bylo nastíněno ve třetí kapitole věnující se mimo jiné problematice ekonomické transformace postkomunistických zemí, výkon a efektivita ekonomiky výrazným způsobem podmiňují názory a postoje občanů ohledně politických institucí i aktérů, stejně jako důvěru nebo podporu demokratickému režimu. Obecným předpokladem je, že míra důvěry v instituce a aktéry (a potažmo tedy i celý politický systém), stejně jako podpora celého demokratického režimu jsou velmi úzce spjaty s aktuální ekonomickou situací. V době ekonomického růstu by tedy měla být důvěra občanů vyšší, naopak v době ekonomické recese se důvěra snižuje. (Broderick 2000: 24–

25; Sedláčková 2013: 105; Plasser, Ulram 1996: 10) Kristin Broderick uvádí, že ekonomické faktory jsou těmi nejdůležitějšími, které ovlivňují podporu demokracie ve střední Evropě. (Broderick 2000: 30) Na základě studií z 90. let 20. století, které se věnovaly vlivu ekonomiky na politickou kulturu postkomunistických zemí,⁵⁸ byly pro tuto práci zvoleny následující indikátory – hrubý domácí produkt (HDP), a to konkrétně roční procentuální růst HDP a HDP na obyvatele, dále procentuální míra inflace (případně deflace) a obecná míra nezaměstnanosti. Růst HDP a HDP na obyvatele byly zvoleny pro porovnání míry vyspělosti a ekonomického růstu jednotlivých zemí, míra inflace a obecná míra nezaměstnanosti pak byly vybrány jako doplňkové indikátory, jejichž změny pociťují zejména běžní občané a na jejichž základě poté často hodnotí politické představitele.

Roční procentuální růst HDP odráží tempo ekonomického růstu, je tedy měřítkem dynamiky ekonomického vývoje jednotlivých zemí. Čím je jeho hodnota vyšší, tím rychleji se ekonomika dané země rozvíjí. Tabulka č. 2 a Graf č. 7 zobrazují procentuální roční růst HDP v letech 2004 až 2014 ve všech vybraných zemích. Z uvedených dat je patrné, že až do celosvětové finanční a ekonomické krize, která ve střední Evropě naplno vypukla v roce 2009, se téměř všem zemím dařilo udržovat poměrně vysokou stabilní míru růstu HDP (výjimkou je zde Maďarsko, které začalo zaostávat již v roce 2007). Do roku 2008 by se tak téměř všechny země měly vyznačovat nárůstem důvěry v politické instituce a aktéry, přičemž v roce 2009 by měl následovat výrazný propad (s výjimkou Polska, které se na základě růstu HDP dokázalo vyrovnat nejlépe s prvotními dopady krize). Případ Polska pak uvedenou teorii o vztahu mezi ekonomickou výkonností a důvěrou také jako jediný v rámci zkoumaných zemí potvrzuje, jelikož na všech výše uvedených grafech mapujících důvěru ve vládu, parlament i politické strany můžeme vidět od roku 2010 výrazný nárůst důvěry. Jako paradoxní příklad pak můžeme uvést Maďarsko, kde rovněž důvěra ve všechny vybrané instituce a politické strany v roce 2010 výrazně vzrostla i navzdory špatné ekonomické situaci. V tomto případě pak můžeme pravděpodobně hovořit o společenském optimismu a víru v lepší budoucnost spojenou s nástupem Viktora Orbána,

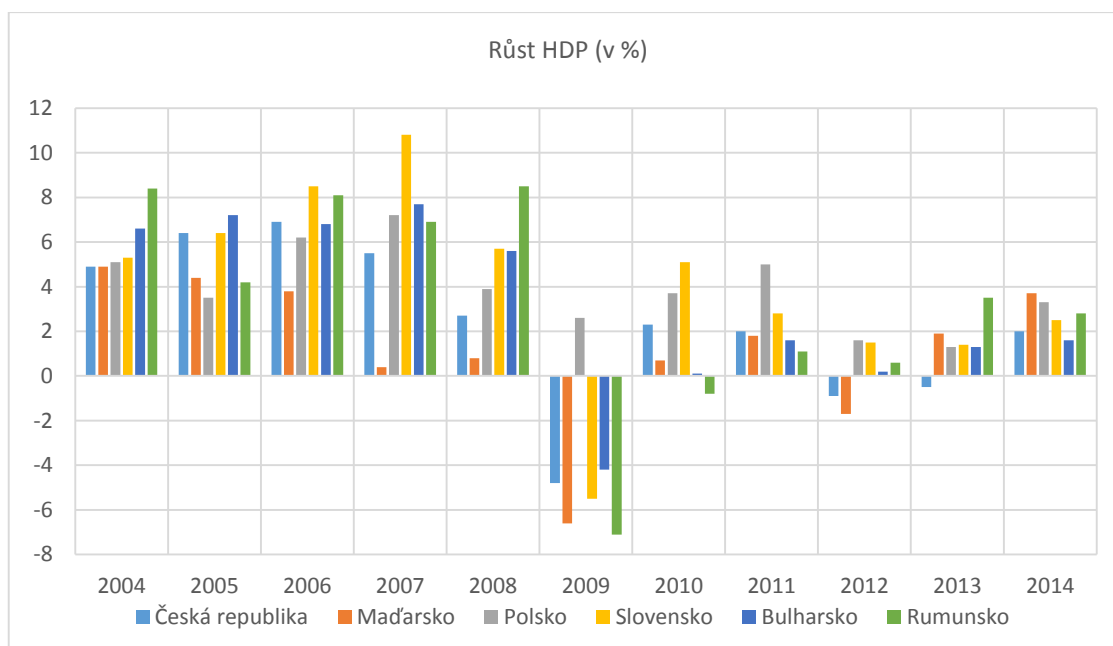
⁵⁸ (Plasser, Ulram 1996: 7–15; Broderick 2000: 30).

Tabulka č. 2: Roční procentuální růst HDP v jednotlivých zemích (2004–2014)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Česká republika	4,9	6,4	6,9	5,5	2,7	-4,8	2,3	2	-0,9	-0,5	2
Maďarsko	4,9	4,4	3,8	0,4	0,8	-6,6	0,7	1,8	-1,7	1,9	3,7
Polsko	5,1	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	5	1,6	1,3	3,3
Slovensko	5,3	6,4	8,5	10,8	5,7	-5,5	5,1	2,8	1,5	1,4	2,5
Bulharsko	6,6	7,2	6,8	7,7	5,6	-4,2	0,1	1,6	0,2	1,3	1,6
Rumunsko	8,4	4,2	8,1	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,5	2,8

Zdroj: Autorka na základě dat Světové banky (2004–2014)

Graf č. 7: Roční procentuální růst HDP v jednotlivých zemích (2004–2014)

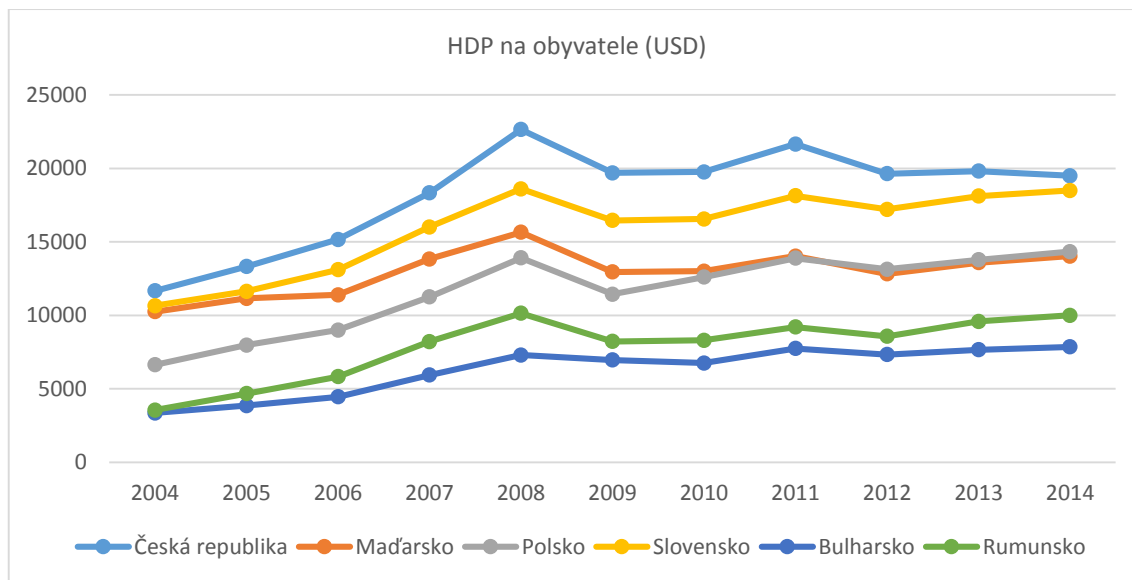

Zdroj: Autorka na základě dat Světové banky (2004–2014)

HDP na obyvatele bývá využíváno jako měřítko ekonomické úrovně, respektive ekonomické vyspělosti země. Čím vyšší je jeho hodnota, tím je daná země ekonomicky vyspělejší. Z Grafu č. 8 snadno vyčteme pořadí ekonomické vyspělosti jednotlivých zemí – na prvním místě je Česká republika, následuje Slovensko, Maďarsko a Polsko, Rumunsko a Bulharsko. Na základě této posloupnosti by se poté měla také vyvíjet důvěra v politické instituce a aktéry v jednotlivých zemích, přičemž v České republice by měla být tato důvěra nejvyšší a v Bulharsku nejnižší. Stejně tak by měla důvěra v letech 2004 až 2008 narůstat, přičemž od roku 2008 by měl následovat propad. Pokud se však podíváme na výše uvedené grafy důvěry v jednotlivých zemích, zjistíme, že tento trend se zde téměř nevyskytuje. Nárůst důvěry ve vládu, parlament i politické strany můžeme vidět pouze v případě Slovenska, velmi mírný nárůst důvěry ve vládu pak také v Polsku.

Ve všech ostatních zemích má důvěra v případě vlády, parlamentu i politických stran buď výrazně sestupnou tendenci, nebo zůstává stabilní.

Graf č. 8: HDP na obyvatele v jednotlivých zemích (2004–2014)

Zdroj: Autorka na základě dat Světové banky (2004–2014)

Poznámka: hodnoty uvedeny v měně USD (americký dolar), zaokrouhleny na celé hodnoty

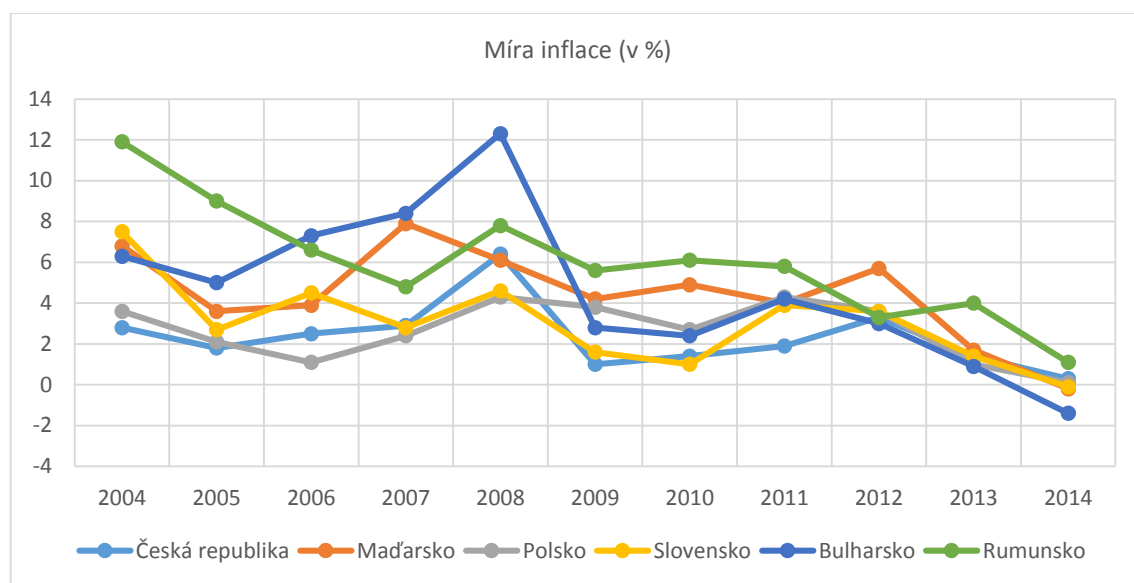
Míra inflace a obecná míra nezaměstnanosti byly zvoleny jako doplňkové indikátory ovlivňující důvěru občanů v politické instituce a aktéry.⁵⁹ Procentuální míru inflace ukazuje Graf č. 9. I přes několik výrazných výkyvů je ve sledovaném období ve všech zemích zřetelná sestupná tendence, poměrně stabilní míru inflace se daří udržovat po celé období v Polsku. Inflace byla zvolena jako jeden z indikátorů z toho důvodu, že přímo ovlivňuje každodenní život občanů, jelikož v důsledku rostoucí inflace stoupá cena spotřebního zboží. Žádoucí je tedy udržovat míru inflace nízko, s čímž také souvisí předpoklad, že čím vyšší je míra inflace, tím nižší podporu politického systému poté můžeme očekávat. (Broderick 2000: 33) Na základě tohoto předpokladu by se měla důvěra občanů mírně zvyšovat, a to alespoň od roku 2009, kdy se jednotlivé země začaly postupně dostávat z ekonomické a finanční krize. Tento trend můžeme však pozorovat v případě politických stran, vlády i parlamentu pouze u Bulharska, kde došlo ve všech případech ke skokovému nárůstu důvěry. Tento příklad tak podporuje uvedený

⁵⁹ Inflace zjednodušeně vyjadřuje změnu cenové hladiny zboží a služeb v ekonomice dané země. Když vzroste míra inflace, tak si občané za stejné množství peněz mohou koupit méně zboží a služeb. Čím vyšší je míra inflace, tím více se tedy zvýší spotřebitelské ceny. U míry inflace je tedy žádoucí, aby se držela nízko – ekonomové uvádějí jako optimální roční nárůst inflace mezi dvěma až třemi procenty.

předpoklad, jelikož od roku 2009 došlo v Bulharsku k výraznému snížení inflace o téměř 10 %.

K nárůstu důvěry došlo také v Polsku, jak už bylo uvedeno výše, což by mohlo být důsledkem toho, že i během krize se dařilo udržovat stabilní míru inflace. Paradoxním příkladem je opět Maďarsko, kde došlo ke skokovému nárůstu důvěry od roku 2010 i přes to, že k výrazným změnám v inflaci v této době nedošlo. Míra inflace tedy nemá ve všech zemích identické důsledky.

Graf č. 9: Míra inflace v jednotlivých zemích (2004–2014)

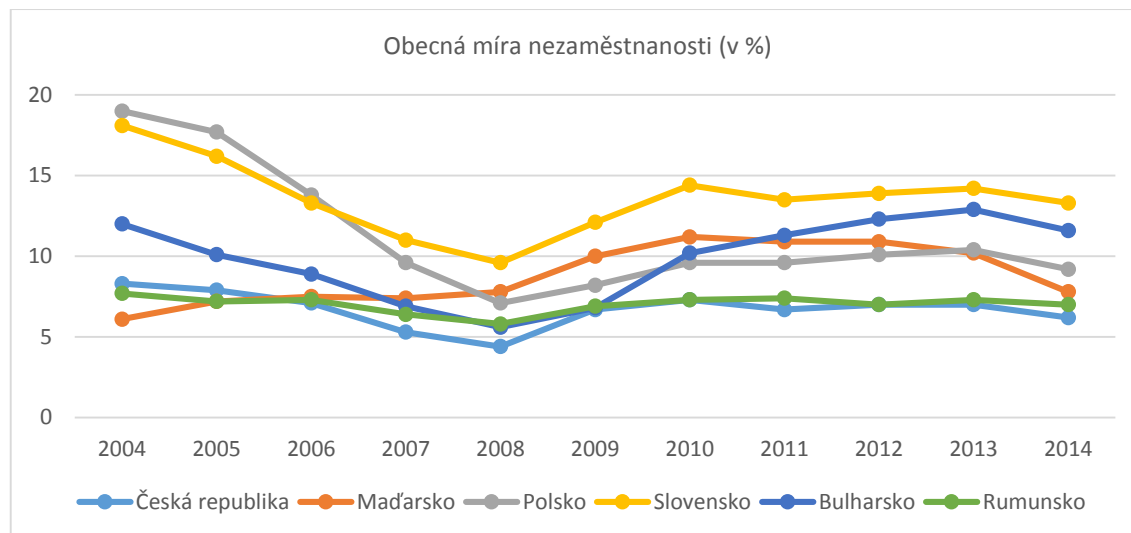
Zdroj: Autorka na základě dat Světové banky (2004–2014)

Posledním indikátorem je obecná míra nezaměstnanosti, jež byla zvolena rovněž jako indikátor, který je významně pocíťován mezi běžnými občany. Obecnou míru nezaměstnanosti zobrazuje Graf č. 10. Obecným předpokladem je opět skutečnost, že se snižující se mírou nezaměstnanosti by se měla zvýšit důvěra. Nejvyšší důvěrou by tak měly všechny země disponovat v roce 2008 až 2009, s výjimkou Rumunska (jehož míra nezaměstnanosti je po celé období stabilní) a Maďarska (kde v tomto období nezaměstnanost spíše narůstá). Tomuto předpokladu odpovídá skokový nárůst důvěry ve vládu v České republice, Slovensku a Bulharsku a v případě důvěry v parlament nárůst na Slovensku a v Bulharsku.

U míry inflace a obecné míry nezaměstnanosti pak vidím jako stěžejní nárůst důvěry právě ve vládu, jelikož ta je považována běžnými občany za hlavního aktéra, který utváří ekonomiku dané země. Analýza ekonomických indikátorů ovšem ukázala, že vztah

mezi ekonomickým výkonem a důvěrou není tak jednoznačný, jak bychom mohli předpokládat. V mnoha případech nebyly obecné předpoklady potvrzeny.

Graf č. 10: Obecná míra nezaměstnanosti v jednotlivých zemích (2004–2014)

Zdroj: Autorka na základě dat Světové banky (2004–2014)

4.1.3 Vnímání korupce

Korupce je vnímána jako jeden z největších problémů současného světa a současně jedna z největších výzev, kterým čelí postkomunistické země střední Evropy. Korupce podněcuje trestní činnost, ovlivňuje negativně vnitrostátní i mezinárodní vyjednávání či ekonomiku. Proč je však korupce a její vnímání občany důležité pro výzkum politické kultury? Korupce totiž může zásadním způsobem podkopat důvěru v demokratické instituce a oslabit zodpovědnost politického vedení. Na základě mnoha předchozích průzkumů týkajících se korupce můžeme říci, že mnoho občanů zemí Evropské unie je přesvědčeno, že korupce je jedním z hlavních problémů v jejich zemi a vyskytuje se v politických institucích na všech úrovních. (European Commission 2014: 2) Korupce je však velmi obtížně měřitelnou proměnnou, jelikož se ze své podstaty jedná o činnost, která je záměrně utajována. Pokud bychom pak zkoumali korupci na základě empirických dat vycházejících například z počtu svědectví o uplácení nebo počtu případů prošetřovaných u soudu, neměřili bychom rozšířenost korupce jako takové. (Transparency International)⁶⁰

⁶⁰ Takovým postupem bychom měřili spíše efektivitu vyšetřovatelů, soudů či médií ve vyšetřování a odhalování korupčních praktik. Údaje by tak byly velmi zkreslené. (Transparency International)

Ve světovém měřítku se dlouhodobě zabývá výzkumem korupce mezinárodní nevládní organizace Transparency International. K tomu využívá takzvaný index vnímání korupce (Corruption Perceptions Index, CPI), který srovnává jednotlivé země na základě vnímání míry zkorumpovanosti veřejného sektoru. CPI definuje korupci jako zneužívání veřejné pravomoci k osobnímu prospěchu a v současnosti je nejužívanějším indikátorem rozšířenosti korupce. (Transparency International)⁶¹ V Tabulce č. 3 jsou uvedeny hodnoty CPI pro vybrané postkomunistické země v letech 2005 až 2015, tento časový úsek byl vybrán jako dostatečně dlouhý na to, aby ukázal změny ve vnímání korupce. Maximální hodnota CPI odpovídá 100, což značí přesvědčení respondentů o tom, že se v dané zemi nevyskytuje korupce.⁶² U postkomunistických zemí tak můžeme vidět poměrně alarmující hodnoty pro vnímání korupce, přičemž nejvíce je přítomnost korupce vnímána v Rumunsku a Bulharsku. Poměrně stabilní je vnímání korupce v Maďarsku a na Slovensku. Na Grafu č. 11 pak můžeme vidět lineární vzrůstající tendenci pouze u Polska, kde lidé stále méně považují veřejný sektor za zkorumpovaný. V grafu můžeme vidět také celkové mírné zlepšení u všech zkoumaných zemí ve vybraném časovém rozmezí.

Tabulka č. 3: Index vnímání korupce (CPI) v letech 2005–2015

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Česká republika	43	48	52	52	49	46	44	49	48	51	56
Maďarsko	50	52	53	51	51	47	46	55	54	54	51
Polsko	34	37	42	46	50	53	55	58	60	61	62
Slovensko	43	47	49	50	45	43	40	46	47	50	51
Bulharsko	40	40	41	36	38	36	33	41	41	43	41
Rumunsko	30	31	37	38	38	37	36	44	43	43	46

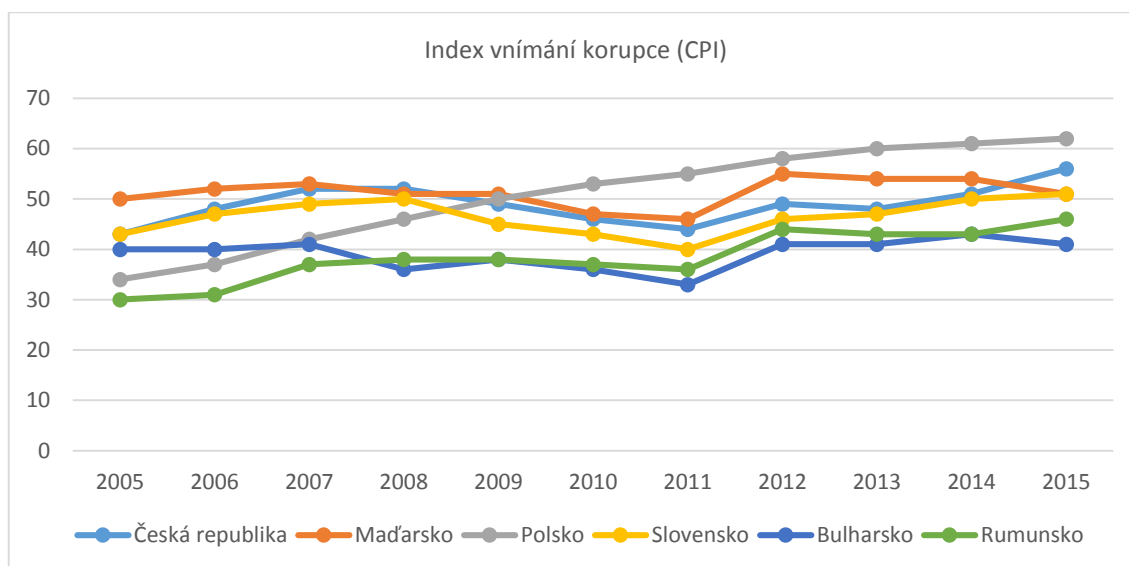
Zdroj: Autorka na základě dat Transparency International, 2005–2015

Poznámka: Stupnice hodnot 0–100, kde 0 = nejvyšší stupeň vnímání korupce, 100 = nejnižší stupeň vnímání korupce (žádná korupce). Hodnoty z let 2005–2011 byly upraveny na stejnou škálu, která se využívá od roku 2012.

⁶¹ CPI přitom není osobitým indexem, ale je výsledkem kombinace různých průzkumů měřících korupci v každé zemi, které jsou prováděny renomovanými agenturami. Pro každou zemi musí být provedeny alespoň tři různá šetření, ze kterých se následně vypočítá hodnota CPI. (Transparency International 2015)

⁶² Každý rok je CPI zveřejňován přibližně pro 180 zemí z celého světa, přičemž ani jedna z těchto zemí nedosahuje hodnoty 100. Nad hodnotou 90 se stabilně pohybují jen dvě země – Nový Zéland a Dánsko.

Graf č. 11: Index vnímání korupce (CPI) v letech 2005–2015

Zdroj: Autorka na základě dat Transparency International, 2005–2015

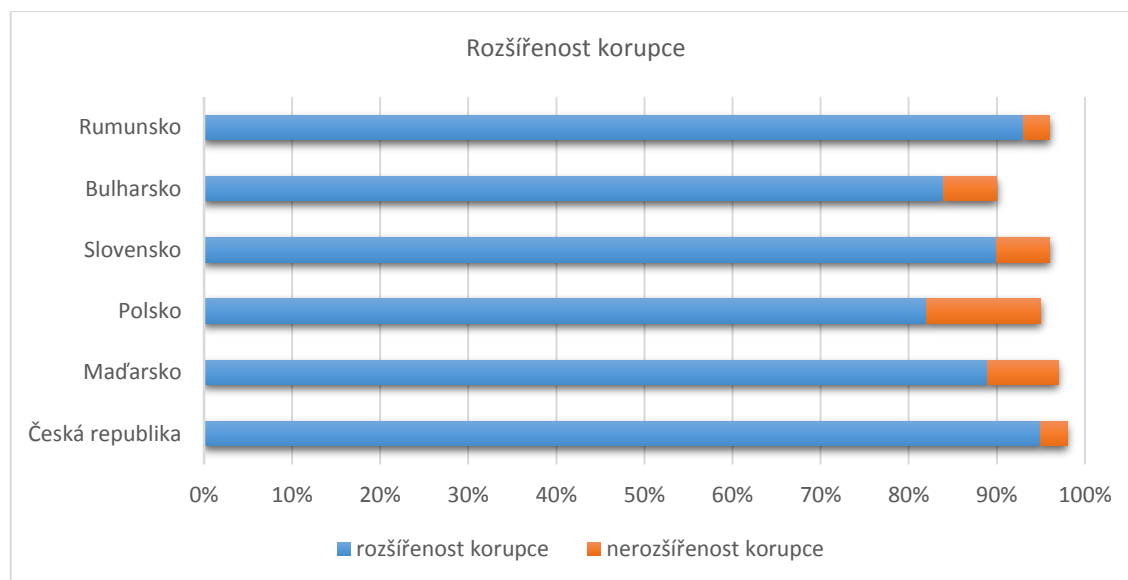
Poznámka: Stupnice hodnot 0–100, kde 0 = nejvyšší stupeň vnímání korupce, 100 = nejnižší stupeň vnímané korupce (žádná korupce)

Rozsáhlý výzkum ohledně vnímání korupce v členských zemích Evropské unie byl proveden v měsících únoru a březnu 2013.⁶³ Od předchozích průzkumů na téma korupce se tento lišil hned v několika ohledech – zejména ve skutečnosti, že kromě vnímání korupce ze strany občanů zjišťoval také to, zda se respondenti přímo setkávají s korupčními praktikami nebo které korupční praktiky považují za akceptovatelné (typicky například drobné úplatky nebo dárky pro nižší úředníky). (European Commission 2014: 3–4) V průzkumu se zřetelně ukázalo, že nové členské státy (země, které vstoupily do Evropské unie v letech 2005 a 2007 a tedy i země vybrané pro tuto analýzu) mají na rozdíl od starších členských států větší sklony k přesvědčení, že korupce je v jejich zemích rozšířená. (European Commission 2014: 18) Nejvíce respondentů je přesvědčeno o rozšířenosti korupce mezi zkoumanými zeměmi v České republice (95 %) a Rumunsku (93 %), nejméně naopak v Polsku (82 %). Můžeme rovněž vidět, že drtivá většina respondentů je celkově přesvědčena o tom, že v jejich zemi se vyskytuje rozsáhlá korupce. Tato zjištění jsou znázorněna v Grafu č. 12. Z průzkumu dále vyplynulo také zjištění, že velké procento respondentů je přesvědčených o tom, že korupce za poslední tři roky ještě vzrostla – konkrétně se v České republice jedná o 76 %, v Rumunsku o 65

⁶³ Dotazování prováděla agentura TNS Opinion & Social network na žádost Evropské komise ve všech 27 členských zemích Evropské unie a v Chorvatsku. Téměř 28 000 respondentů bylo dotazováno osobně v domácím prostředí, ve svém rodném jazyce. (European Commission 2014: 3)

%, Slovensku 53 %, Maďarsku 52 %, Bulharsku 41 % a Polsku 38 %. (European Commission 2014: 37)

Graf č. 12: Rozšířenost korupce v roce 2013

Zdroj: Autorka na základě dat Special Eurobarometer 397

Poznámka: Otázka: Jak rozšířený je podle vašeho mínění problém korupce ve vaší zemi?; rozšířenost = zahrnuje odpovědi velmi rozšířená a poměrně rozšířená, nerozšířenost = zahrnuje odpovědi vzácně rozšířená a velmi vzácně rozšířená

Vnímání korupce je samozřejmě hodnoceno také u jednotlivých politických a veřejných institucí. Nejvíce jsou ve vybraných postkomunistických zemích podle respondentů zkorumpované politické strany, a to v Rumunsku, České republice a Maďarsku. Dále pak systém soudnictví, konkrétně v Bulharsku a na Slovensku. Jako nejméně zkorumpované jsou pak vnímány náboženské orgány v České republice, Maďarsku a Rumunsku, dále armáda v Bulharsku a Rumunsku a nevládní organizace na Slovensku.⁶⁴ (Transparency International 2013: 17) Celkem 89 % respondentů z České republiky, 83 % z Rumunska, 81 % ze Slovenska, 79 % z Bulharska, 75 % z Polska a 74 % z Maďarska souhlasí s tvrzením, že korupce se vyskytuje v lokálních a regionálních veřejných institucích. Dále celkem 94 % respondentů z České republiky, 86 % ze Slovenska, 82 % z Bulharska a Rumunska, 78 % z Polska a 72 % z Maďarska souhlasí s tvrzením, že korupce se vyskytuje ve státních veřejných institucích.⁶⁵ Mezi 80 až 90 %

⁶⁴ Tato zjištění pochází z Globálního korupčního barometru z roku 2013, kde chybí údaje za Polsko, které do tohoto srovnání nebylo zahrnuto.

⁶⁵ Uvedená procenta jsou součtem všech souhlasných odpovědí na otázku: Souhlasíte nebo nesouhlasíte s tvrzením, že korupce se vyskytuje v lokálních a regionálních veřejných institucích/státních veřejných institucích? (European Commission 2014: 43, 46)

respondentů ve všech vybraných zemích si rovněž myslí, že úzké spojení mezi politikou a byznys sférou vede ke korupci. (European Commission 2014: 43, 46, 55) Na základě uvedených dat nemůžeme hodnotit skutečný stupeň korupce v jednotlivých zemích. Tato data však velmi dobře ilustrují názory a postoje občanů ohledně korupce v postkomunistických zemích střední Evropy, které mimo jiné na první pohled koreluje s nedůvěrou v politické instituce i aktéry uvedenou výše.

4.2 Shrnutí výsledků

Na základě výše uvedené dílčí analýzy postkomunistických zemí střední Evropy nyní můžeme učinit některé závěry o politické kultuře postkomunistických společností. Stejně jako většina jiných výzkumů zabývajících se fenoménem důvěry i tato analýza potvrdila skutečnost, že postkomunistické společnosti se vyznačují nízkou mírou důvěry na všech úrovních politického systému. Tato nedůvěra je pozůstatkem zejména komunistické minulosti, která je stále v živé paměti velké části národa a mladším generacím je usilovně připomínána. (Sedláčková 2012: 171) Všechny zkoumané země se podle očekávaného předpokladu vyznačují nízkou důvěrou v národní vládu, která sice v určitých momentech skokově narůstá (většinou se jedná o období krátce po volbách), ale zvýšená důvěra není v čase stabilní. Nízkou důvěrou se vyznačují rovněž národní parlamenty, vyšší stabilní stupeň důvěry zde můžeme vidět pouze v případě Slovenska. Naopak Česká republika se vyznačuje stabilní nízkou důvěrou bez ohledu na změny ve složení parlamentu po volbách. V případě politických aktérů pak můžeme sledovat stabilní velmi nízký stupeň důvěry, a to ve všech zkoumaných zemích. Politické strany, které jsou v soudobých demokraciích vnímány jako hlavní aktéři na politické scéně, disponují nejvyšším stupněm nedůvěry ze strany občanů. Naopak oproti politickým stranám občané více důvěřují regionálním a místním veřejným autoritám (tomuto tvrzení mohou odporovat pouze Bulharsko a Rumunsko). Na základě tohoto srovnání tak můžeme dojít k závěru, že občané postkomunistických zemí střední Evropy mají obecně velmi nízkou důvěru v politické instituce i aktéry působící v celostátní vysoké politice, nikoli už však v politiky na místní a regionální úrovni. Odcizení od politiky je tak spíše spojeno s politikou celostátní.

Důvěra v politické instituce a politické aktéry pak bývá velmi často důsledkem hodnocení výkonu těchto institucí. Nejčastěji je výkon hodnocen na základě ekonomické výkonnosti. V 90. letech 20. století procházela ekonomika výraznou recesí, proto byla nedůvěra občanů v politické instituce pochopitelná. V této době byl navíc ekonomický sektor velmi propojen s politickou elitou a příliš se nehledělo na etiku podnikání. Po přechodu k tržní ekonomice se také začaly zřetelně projevovat ekonomické a sociální nerovnosti mezi občany, na které nebyli z doby komunismu zvyklí, a v jejichž důsledku narůstala nedůvěra k politické i ekonomické sféře. Tyto nerovnosti však mohou zapříčinit také narůstání nacionalismu a podléhání populistickým hnutím, což bylo velmi dobře viditelné v posledních parlamentních volbách v roce 2013 například v České republice. (Sedláčková 2012: 172–174)

Proměny důvěry pak byly sledovány za pomoci vybraných ekonomických ukazatelů, výsledky analýzy však nebyly natolik jednoznačné, jak se obecně předpokládá. Vztah mezi růstem HDP a důvěrou se potvrdil pouze v případě Polska, naopak v případech České republiky, Slovenska, Bulharska a Rumunska tento vztah potvrzen nebyl. Maďarsko je v tomto ohledu specifickým příkladem, kdy došlo k nárůstu důvěry současně s nárůstem HDP, ale v tomto případě se jednoznačně jedná o fenomén spojený s nástupem Viktora Orbána. Vztah mezi HDP na obyvatele a důvěrou se rovněž podařilo potvrdit pouze u dvou zemí, a to v případě Polska a Slovenska. U České republiky, Maďarska, Bulharska a Rumunska se vzájemný vztah nepodařilo jednoznačně potvrdit. Zvolené makroekonomické ukazatele tak nepotvrdily jednoznačnost vztahu mezi ekonomickou vyspělostí země, dynamikou ekonomického vývoje a důvěrou.

Kristin Broderick dochází ve své knize k závěru, že občané hodnotí vlastní ekonomickou či finanční situaci, která přímo ovlivňuje jejich každodenní život spíše, než celkový stav ekonomiky státu. (Broderick 2000: 53) V případě indikátorů míry inflace a obecné míry nezaměstnanosti tedy bylo očekáváno, že výkyvy u těchto proměnných budou doprovázeny změnou v důvěře výrazněji než HDP. Tento předpoklad se potvrdil pouze v případě míry nezaměstnanosti u většiny zemí, v případě inflace se potvrdil pouze v případech Bulharska a Polska. Vliv ekonomických indikátorů na důvěru v politické instituce a aktéry tak nelze jednoznačně určit, ve zkoumaném období ho můžeme pozorovat ve větší míře pouze v případě Polska. Ekonomické faktory tedy na základě provedené analýzy nelze přímo spojovat s politickou odcizeností, kterou se postkomunistické země vyznačují.

Poslední zkoumanou proměnnou bylo vnímání korupce. Korupce se ukazuje jako problém postkomunistických společností zejména v té souvislosti, že je spojována téměř výhradně s vysokou politickou a ekonomickou sférou. (Sedláčková 2012: 175) Korupce je v postkomunistických společnostech viděna jako velký problém, přičemž drtivá většina občanů si myslí, že korupce je v jejich zemi velmi rozšířená. Na základě indexu vnímání korupce pak byla ukázána zlepšující se tendence pouze v případě Polska, které vykazuje stabilní nárůst hodnot (což znamená nižší stupeň vnímání korupce). Nejvíce zkorumpovaná je pak veřejná sféra v Rumunsku a Bulharsku. Právě přesvědčení občanů o zkorumpovanosti veřejné sféry je pak často příčinou nízké důvěry v politické instituce a aktéry, přičemž může vést až k úplnému odcizení občanů od politiky, kteří ji v důsledku korupce začnou vnímat jako nečistou a zkaženou.

Projevy tohoto odcizení se pak v postkomunistických společnostech mohou projevovat také nespokojeností s fungováním demokratického režimu jako takového. Celková spokojenost s demokracií je pravděpodobně utvářena na základě mnoha dílčích podnětů, jako hodnocení ekonomického výkonu, politického chování či veřejném obrazu politických elit. (Plasser, Ulram 1996: 22) Jedná se tedy o faktory použité v této kapitole. Jak ukazuje Tabulka č. 4 v letech 2011 až 2015, nespokojenost, která sahá v některých případech až k 80 %, je pro budoucí vývoj poměrně alarmující. Přesto pravděpodobně nevychází z přesvědčení, že by měla být demokracie nahrazena jiným typem politického režimu, ale je spíše důsledkem obecně rozšířené nespokojenosti s politikou.

Tabulka č. 4: Spokojenost s fungováním demokracie ve vybraných zemích (2011–2015)

	2011		2012		2013		2014		2015	
	spokojený	nespokojený	spokojený	nespokojený	spokojený	nespokojený	spokojený	nespokojený	spokojený	nespokojený
Česká republika	31	68	30	70	34	65	47	51	49	49
Maďarsko	30	68	29	70	39	61	35	64	45	54
Polsko	59	37	48	47	55	38	59	31	62	31
Slovensko	33	66	29	70	29	69	27	71	35	63
Bulharsko	27	71	24	74	14	84	21	76	28	69
Rumunsko	22	76	13	85	15	84	25	73	34	64

Zdroj: Autorka na základě dat Standard Eurobarometer 76, 78, 80, 82, 84 (2011–2015)

Poznámka: Otázka: Jste spokojeni s fungováním demokracie ve vaší zemi?; hodnoty jsou uvedeny v procentech

Na základě provedené analýzy můžeme uvést závěr, že politická kultura se podle vybraných indikátorů ve středoevropských postkomunistických společnostech v čase

výrazně nemění. Spíše naopak, i mnoho let po pádu komunistických režimů a přechodu k demokracii bychom mohli říci, že zde stále přetrvávají určité kulturní vzorce, které mají původ v době komunismu – jako například nedůvěra v politické instituce a aktéry nebo odcizenost od politiky. Právě tyto a mnohé další charakteristiky jsou zřetelným projevem posttotalitního syndromu. V době, kdy uplynulo již 25 let od pádu komunistických režimů je však na místě se zamyslet nad otázkou, jak vysvětlit ony projevy posttotalitního syndromu u mladší generace, která komunismus nezažila? Posttotalitní syndrom se bezpochyby projevuje u mnoha lidí z generace, jež prožila výraznou část svého života v komunistickém režimu. V současnosti je však potřeba zamyslet se nad tím, jaké faktory způsobují obdobné projevy u mladších generací a zda je možné tyto projevy vysvětlit za pomoci konceptu politické kultury.

Závěr

Práce je věnována tématu politické kultury, konkrétně pak politické kultuře v prostoru postkomunistické střední Evropy, a charakteristickým rysům politické kultury postkomunistické společnosti. Politická kultura je samostatnou subdisciplínou politické vědy od 50. let 20. století, kdy se rovněž začal rozvíjet systematický výzkum v této oblasti. V současnosti je politická kultura nejčastěji používána při hodnocení politické reality, případně při snaze charakterizovat a vzájemně odlišit jednotlivé země nebo národy na základě kulturních vzorců pro ně typických. Politická kultura je však pojmem velmi obsáhlým a rozmanitým, s obrovským množstvím nejrůznějších definic a teoretických konceptualizací. Nachází se rovněž na pomezí několika vědních disciplín, zejména na pomezí politologie, sociologie, antropologie, psychologie a historie. Při výzkumu politické kultury si tak nejprve musíme určit úhel pohledu, z jakého budeme politickou kulturu zkoumat.

První kapitola této práce je proto věnována teoretickému vymezení nejen pojmu politické kultury, ale především pak jeho obsahu. Vymezení pojmu politické kultury pak vychází z původní definice Gabriela A. Almonda a Sidneyho Verby, kterou uvedli v roce 1963 v přelomové studii *The Civic Culture*. Politickou kulturu národa tito autoři definovali jako specifické rozložení vzorců orientací k politickým objektům u příslušníků národa. Takové vymezení je ovšem pro současný výzkum nedostačující, proto je politická kultura pro tuto práci doplněna o další dimenze, zejména pak o důraz na oboustranný vztah mezi občany a politickým systémem včetně jeho představitelů. Upozorněno je na tomto místě také na proměnlivost politické kultury v čase a množství faktorů, které politickou kulturu ovlivňují (nejčastěji se jedná o historickou tradici, ekonomickou aktivitu či sociální strukturu).

Druhá kapitola je poté věnována mezinárodnímu výzkumu politické kultury. Nejprve je v krátkosti vymezena historie konceptu politické kultury, jehož kořeny můžeme najít již v dílech antických myslitelů. Souvislost mezi strukturou společnosti a charakteristickými hodnotami, postoji, ale také například politickou socializací či výkonností dané společnosti jsou tak součástí myšlení o politice již od dob, kdy vznikla veřejná politická činnost. Největší vliv měla na výzkum politické kultury sociologie rozvíjející se od 19. století, jež přináší důležitost subjektivní stránky lidského jednání a kulturních vzorců společnosti. Následně se kapitola věnuje studii *The Civic Culture* od

autorů Gabriela A. Almonda a Sidneyho Verby. Tato studie přinesla mimo první ucelenou definici a konceptualizaci politické kultury také první rozsáhlou komparaci politických kultur pěti zemí. S využitím dat získaných za pomoci metody dotazníkového šetření se tato studie stala přelomovou rovněž v metodice výzkumu, založeném na veřejném mínění. Almond a Verba tedy vnesli do politologického výzkumu novou vysvětlující proměnnou – politickou kulturu. To je také důvod, proč je jim věnována značná část této kapitoly. I přes rozsáhlou kritiku je navíc studie *The Civic Culture* i nadále styčným bodem pro výzkum politické reality z kulturalistického hlediska.

Třetí kapitola je zaměřena na politickou kulturu v prostoru střední Evropy. Střední Evropa se z hlediska historické i kulturní tradice velmi liší od západních společností, a to zejména v důsledku zkušenosti s komunistickým režimem. Komunistický režim se v rámci ideologické indoktrinace pokusil násilně změnit kulturní i hodnotové vzorce střeoevropských společností. Pro snazší pochopení vlivu komunistické minulosti je pak nejprve představen výzkum a odlišné pojetí politické kultury v komunistických zemích a rovněž problémy, se kterými se museli autoři v rámci *communist studies* potýkat. Zejména se jednalo o nedostupnost veřejných dat ohledně subjektivních názorů, hodnot a postojů obyvatel, jež by umožnily provést výzkum politické kultury stejným způsobem jako v západních demokraciích. Následně se kapitola věnuje politické kultuře v postkomunistických společnostech, upozorněno je na roztříštěnost společností vyznačující se několika protichůdnými hodnotovými systémy a na výzvy, se kterými se musely jednotlivé země vyrovnat v procesu demokratizace. V této kapitole je rovněž uveden předpoklad o dlouhodobosti a přetrvávání kulturních vzorců společnosti, které odolávají strukturálním změnám. V této souvislosti je akcentována zejména myšlenka kulturního zpoždění a posttotalitní syndrom.

Čtvrtá kapitola tvoří analytickou část této práce a na základě vybraných indikátorů hodnotí politickou kulturu současných střeoevropských postkomunistických společností tak, že jsou hledány společné rysy i rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Pro tento záměr byly zvoleny vybrané postkomunistické země – Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko, Bulharsko a Rumunsko. Jedná se o země Visegrádské čtyřky a rovněž lídry při přechodu k demokracii, u nichž však existuje obecný předpoklad o podobnosti politických kultur. Proto byly do analýzy zahrnuty také Bulharsko a Rumunsko jakožto země, u nichž se očekávají větší pozorovatelné rozdíly, a to zejména v důsledku pozdějšího vstupu do Evropské unie a zaostávání v procesu demokratizace. Pro analýzu poté byly na základě teoretické části zvoleny následující indikátory – důvěra ve vybrané

politické instituce a aktéry, vybrané ekonomické ukazatele a vnímání korupce. Tyto indikátory bývají běžně spojovány s politickou kulturou v postkomunistických společnostech a vzájemně se ovlivňují, proto byly zvoleny také v této práci. Pro komparaci poté byla zvolena veřejně dostupná data z výzkumů veřejného mínění, které provádí Evropská komise, dále ekonomická data z veřejné databáze Světové banky a data měřící korupci od Transparency International.

V úvodu práce bylo stanoveno několik dílčích výzkumných otázek, které byly nápomocné při ověřování zvolených hypotéz. První výzkumná otázka zněla: *Jak se liší výzkum politické kultury v postkomunistických zemích od výzkumu v západních demokraciích?* Odpovědi se věnuje třetí kapitola, která mapuje výzkum politické kultury v komunistických zemích a následně i po pádu komunistických režimů v těchto zemích. Je upozorněno především na skutečnost, že autoři věnující se výzkumu komunistické politické kultury nemohli vycházet čistě z behavioralistického proudu typického pro výzkum v západních demokraciích, a to v důsledku nedostupnosti dat z výzkumů veřejného mínění a ideologické indoktrinace. Výzkumy tak byly založeny na využívání historie nebo na pozorování chování občanů v těchto zemích, případně dedukcích vycházejících z mediálních zpráv, politických prohlášení a podobně. Oficiální komunistická ideologie však vedla občany k předstíranému jednání a odkazy na projevy politické kultury v době komunismu jsou tudíž odkazem na objektivně pozorované jednání občanů, nevychází tedy ze skutečných subjektivních hodnot a postojů. Metodologický přístup uplatňovaný v západních demokraciích je tedy možné v postkomunistických zemích použít teprve po pádu komunistických režimů a nastolení demokracie. Výzkumné metody založené na datech z výzkumů veřejného mínění a různých názorových šetření jsou tedy v postkomunistických zemích časově omezené. Výzkum politické kultury je v důsledku přechodu k tržní ekonomice a rozsáhlým ekonomickým reformám často měřený v souvislosti s vlivem ekonomiky a také korupce. Závěrem lze tedy říci, že metody používané pro výzkum politické kultury v západních demokraciích již od 60. let 20. století lze použít také v případě postkomunistických zemí, ovšem až po přechodu k demokracii, tedy od počátku 90. let 20. století.

Následovala otázka: *S jakými metodologickými problémy se odborníci v případě výzkumu politické kultury v postkomunistických zemích setkávají?* Odpověď najdeme rovněž ve třetí kapitole. Mimo časovou ohraničenost veřejně dostupných dat z výzkumů veřejného mínění se museli odborníci zejména v 90. letech 20. století potýkat s problémem prolínání několika hodnotových a kulturních systémů (nejčastěji se jednalo

o subkulturu utvářenou komunistickou ideologií a subkulturu demokratických hodnot). Průzkumy veřejného mínění z počátku 90. let 20. století mohou být rovněž vnímány jako nerelevantní, jelikož jsou často ovlivněny nadšením a optimismem ohledně budoucího demokratického rozvoje, provázeného očekávaným ekonomickým růstem. Velmi často jsme poté již několik let po přechodu k demokracii svědky například extrémního propadu ve volební účasti nebo v důvěře v politické aktéry. Přetrvávající vliv komunismu se pak projevuje jako posttotalitní syndrom, jež se vyznačuje například odcizením od politiky a nedůvěrou. Tento syndrom musíme brát v potaz při charakterizování politické kultury v postkomunistických společnostech. Z metodologického hlediska by tedy bylo nevhodnější začínat s výzkumem politické kultury v postkomunistických zemích teprve po několika letech fungování demokracie, která se mezitím stane konsolidovanou a stabilní.

Další otázka zněla: *Lze teoretická východiska o politické kultuře, jež vycházejí z výzkumné tradice Západu, použít pro výzkum v postkomunistických společnostech?* Odpověď nalezneme srovnáním druhé a třetí kapitoly. Přestože lze použít ve výzkumu politické kultury v postkomunistických společnostech metody vycházející ze západní tradice, v případě teoretických východisek musíme být opatrnější. Můžeme vycházet z teoretických konceptualizací, které jsou utvářeny v rámci západních demokracií, rovněž můžeme využít obecné principy a kauzality (typicky například vztah kulturních vzorců na strukturní podobu politického systému, důležitost občanské kultury v demokracii a podobně). Ovšem musíme mít vždy na paměti, že v případě postkomunistických zemí musíme brát v potaz výrazný vliv historické zkušenosti s komunismem. Závěrem tedy můžeme říci, že teoretická východiska o politické kultuře vycházející ze západní tradice lze v obecné rovině použít také při zkoumání postkomunistických společností. Je ovšem žádoucí sledovat současně také působení ekonomických a sociálních faktorů vycházejících z procesu demokratizace.

Následující otázka pak byla spíše doplňková: *Přetrvává ve střední Evropě stále vliv komunistické minulosti, jenž utváří charakteristiku současné politické kultury v této oblasti?* Tato otázka byla zodpovězena částečně v průběhu třetí a čtvrté kapitoly, zejména v souvislosti s odkazem na myšlenku kulturního zpoždění, jež spočívá v přetrvávání kulturních vzorců ve společnosti i navzdory strukturním změnám, a posttotalitního syndromu. Ve třetí kapitole pak byly uvedeny zejména faktory vycházející z procesu politické, ekonomické a sociální přeměny po pádu komunismu. Upozorněno tak bylo například pouze na částečné obměnění politických elit, zapojení technokratů do politiky,

netransparentní ekonomické reformy (privatizace) či narůstání sociálních nerovností. Právě z této doby pak ve velké míře pramení nedůvěra v politické instituce a aktéry, stejně jako nedůvěra k vysoké ekonomice a vnímání korupce. Posttotalitní syndrom se poté projevuje nejčastěji jako neschopnost převzít zodpovědnost za své jednání a rozhodování, touha po paternalistickém státu, touha po ekonomické a sociální rovnosti, nedůvěra k politice, neaktivita ve veřejných záležitostech, apatie či úplné odcizení od politiky. V postkomunistických společnostech tedy můžeme pozorovat přetrvávající vliv komunistické minulosti, a to zvláště u starší generace, jež prožila velkou část v komunistickém režimu a nejvíce strádala právě v průběhu demokratizace v 90. letech 20. století.

Dále se nabízela následující otázka: *Lze zkoumat politickou kulturu postkomunistické střední Evropy jakožto jednoho geografického prostoru nebo můžeme mezi jednotlivými zeměmi pozorovat výrazné rozdíly?* Ve třetí kapitole je uvedeno, že geografický prostor střední Evropy zahrnuje z hlediska historie, kultury i tradice mnoho rozdílných národů. Pokud bychom tedy chtěli zkoumat politickou kulturu zemí nacházejících se v tomto prostoru, museli bychom se nejdříve zaměřit na podrobnou charakteristiku jednotlivých zemí. Přesto se však středoevropské země vyznačují společnou historickou zkušeností s komunismem. Právě na základě této společné zkušenosti zde vycházím z předpokladu, že můžeme určit charakteristické rysy postkomunistické společnosti, a to napříč zeměmi střední Evropy. Některé z těchto společných charakteristik jsou uvedeny už ve třetí kapitole, další poté v kapitole čtvrté. Jako příklad uveďme typicky nízkou důvěru v politické instituce a politické strany, kterou se postkomunistické společnosti vyznačují, a jež byla dokázána právě ve čtvrté kapitole.

Na závěr jsem si pak položila otázku: *Ovlivnil vstup do Evropské unie politickou kulturu v jednotlivých zemích?* Tento předpoklad byl stanoven na základě skutečnosti, že Bulharsko a Rumunsko vstoupily do Evropské unie o tři roky později (tedy v roce 2007), než ostatní zkoumané země. Evropská unie je v mnoha ohledech běžnými občany vnímána negativně. V případě důvěry v politické instituce a aktéry, ekonomických ukazatelů, vnímání korupce či spokojenosti s demokracií si Bulharsko a Rumunsko vedou hůře, než země Visegrádské čtyřky. Pokud se ovšem podíváme na jednotlivé země, zjistíme, že často si vede hůře než tyto dvě země například Česká republika (typicky v průměrné důvěře v národní parlament či ve vnímání rozšířenosti korupce). Na základě zvolených indikátorů ve čtvrté kapitole tedy nemůžeme spolehlivě určit, že by měl rok vstupu do Evropské unie přímý vliv na politickou kulturu zkoumaných zemí. Analýza

v této práci však sleduje pouze omezenou část faktorů utvářejících a ovlivňujících politickou kulturu národa, její závěry proto nemohou být v tomto ohledu definitivní (vhodné by bylo tyto indikátory dále doplnit například analýzou vyšší míry podléhání autoritářským tendencím, případně důkladnou analýzou občanské společnosti v Bulharsku a Rumunsku).

Na základě uvedených výzkumných otázek se poté podařilo potvrdit některé hypotézy stanovené v úvodu práce, naopak některé se potvrdit nepodařilo. To však neznamená, že nepotvrzené hypotézy apriorně neplatí. Pro jejich spolehlivé potvrzení nebo naopak vyvrácení bude potřeba další rozsáhlý výzkum v oblasti politické kultury. První hypotéza zněla: *Teoretické konceptualizace politické kultury a výzkumné metody využívané v západních společnostech lze použít také pro charakteristiku a výzkum politické kultury v postkomunistických zemích.* Tato hypotéza byla potvrzena, jak je uvedeno již výše u dílčích výzkumných otázek. Teoretické koncepty vytvořené v západních demokraciích lze použít také pro výzkum v postkomunistických zemích, ovšem je potřeba akcentovat historickou zkušenost komunismu v těchto zemích.

Druhá hypotéza poté zněla: *Ekonomicky vyspělejší země se vyznačují vyšším stupněm demokratické politické kultury, pro kterou je charakteristická mimo jiné vysoká důvěra občanů v politické instituce i aktéry a vysoká míra politické participace.* Tato hypotéza naopak na základě zvolených indikátorů potvrzena nebyla. Zaznamenány byly pouze dílčí vztahy mezi ekonomickým výkonem a důvěrou v politické instituce a aktéry. Skokový nárůst důvěry byl v souvislosti s růstem ekonomiky zaznamenán pouze v případě Polska, kdy se jednalo téměř o zdvojnásobení. I přesto je ovšem míra důvěry v Polsku velmi nízká.

Následovala třetí hypotéza: *Vliv komunismu je v postkomunistických zemích střední Evropy patrný i 25 let po pádu komunistických režimů. Tento vliv se projevuje jako posttotalitní syndrom a je překážkou pro plnohodnotný rozvoj demokratické politické kultury v těchto zemích.* Tato hypotéza byla na základě teoretických poznatků i na základě analýzy důvěry v politické instituce, aktéry a spokojenosti s demokracií potvrzena. V současnosti, kdy uběhlo již 25 let od přechodu k demokracii je však na místě zamyslet se nad tím, jak můžeme vysvětlit projevy posttotalitního syndromu u mladší generace, která se narodila již v době demokracie. Je pochopitelné, že generace, která prožila velkou část svého života v komunistickém režimu, vnímá intenzivněji některé aspekty demokracie i tržní ekonomiky (typicky například ekonomickou a sociální nerovnost nebo politické strany). Tato generace se v důsledku zkušenosti s komunismem odcizila od

politiky jako takové, kterou vnímá jako nečistou a zkaženou, současně nemá zájem aktivně participovat a politiku ovlivňovat. Je však zarážející, že takové projevy můžeme pozorovat také u mladších generací. V tomto případě bychom ovšem už neměli hovořit o posttotalitním syndromu, ale měli bychom pro tento jen hledat alternativní vysvětlení.

Na závěr byla uvedena tato hypotéza: *Mezi zeměmi, které vstoupily do Evropské unie dříve (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko) a zeměmi, které vstoupily do Evropské unie později (Bulharsko a Rumunsko), existují na základě zkoumaných indikátorů významné rozdíly v politické kultuře.* Jak už bylo uvedeno u odpovědi na dílčí výzkumné otázky, tato hypotéza nebyla v rámci analýzy vybraných postkomunistických zemí potvrzena. Zjištěny byly opět pouze dílčí charakteristiky, například to, že korupce je nejvýrazněji vnímána v Rumunsku nebo že se Bulharsko a Rumunsko v průměru vyznačují o několik procentních bodů nižší mírou důvěry v politické instituce a aktéry. Tento závěr ovšem nepovažuji za definitivní, jelikož je potřeba provést další výzkum, který tuto hypotézu definitivně vyvrátí nebo ji naopak potvrdí.

Celou práci hodnotím kladně z hlediska teoretického uchopení tématu politické kultury v rámci mezinárodního výzkumu i v kontextu postkomunistické střední Evropy. Kladně hodnotím také zodpovězení dílčích výzkumných otázek, čímž byly naplněny základní cíle této práce. Určité nedostatky však spatřuji v části analytické, která neumožnila s jistotou potvrdit některé hypotézy podle původních očekávání. Rovněž si uvědomuji nedostatky způsobené zvolením omezeného množství indikátorů pro měření a porovnání politických kultur vybraných postkomunistických společností, které se v mnoha ohledech zaměřily pouze na provázanost vztahu mezi ekonomickou a politickou sférou a vnímání těchto vztahů občany. Mezi základní zjištění patří zejména skutečnost, že postkomunistické společnosti se vyznačují nízkým stupněm důvěry v politické instituce (demonstrováno na příkladu národních vlád a národních parlamentů) i politické aktéry celostátní politiky (demonstrováno na příkladu politických stran). Další zjištění je v rozporu s obecným předpokladem o vlivu ekonomického rozvoje postkomunistických zemí na míru důvěry. Tento vztah nebyl v rámci zkoumaných zemí výhradně potvrzen v žádné zemi mimo Polsko. Polsko bylo jediným případem, kde se souběžně s ekonomickou stabilitou skokově navýšila důvěra v politické instituce i aktéry, rovněž se ve sledovaném období mírně zlepšilo vnímání veřejné sféry jako zkorumpované. Korupce se pak ukázalo jako výzva, které v současnosti čelí postkomunistické společnosti a která je také pravděpodobně jednou z hlavních příčin nespokojenosti s fungováním demokracie ve všech zkoumaných zemích. Další nedostatek spatřuji ve skutečnosti, že se

na základě vybraných indikátorů nepodařilo spolehlivě určit vliv data vstupu do Evropské unie. V tomto případě můžeme sledovat pouze nespokojenost s fungováním demokracie, která je alarmující ve všech vybraných zemích, ovšem v Bulharsku a Rumunsku dosahuje stabilně nejvyšších hodnot.

Většina studií věnujících se politické kultuře v postkomunistických zemích zůstává pouze v deskriptivní teoretické rovině, případně se věnuje dílčím aspektům vývoje těchto zemí. Jako možný způsob, jak dále posunout výzkum politické kultury pak vidím inspiraci v konceptu sociálního kapitálu. Politická kultura se v současnosti vyznačuje tím, že je velmi obtížně měřitelná a uchopitelná. Často pak dochází k problémům s interpretací výsledků vycházejících z výzkumu politické kultury a k problematickému uchopení politické kultury jako konceptu, který pomáhá vysvětlit politickou realitu. Navrhuji proto, aby byl dále podpořen výzkum založený na kvantitativně měřitelných a vzájemně srovnatelných indikátorech na podobném principu, jako byl zkonstruován koncept sociálního kapitálu (který je v mnoha ohledech podobně jako politická kultura pojmem velmi abstraktním). Vhodnými indikátory by mohla být důvěra v politické instituce a aktéry, vybrané ekonomické ukazatele, vnímání korupce a spokojenost s fungováním demokracie (tedy indikátory politické kultury využívané v této práci). Doplněny by poté byly o další měřitelné indikátory, jež jsou nápomocné při hodnocení občanské společnosti, kterou demokratická politická kultura vyžaduje – například volební účast, členství v politických stranách a nevládních organizacích, počet nevládních či neziskových organizací a zájmových skupin, demokratické inovace a další.

Z takto zvolených indikátorů by mohl být následně vytvořen index politické kultury, který by se vyznačoval konkrétními měřitelnými indikátory. Tento index by poté nabýval konkrétních hodnot, jež by umožnily komparaci politické kultury různých zemí na základě jednotné metodologie. Index politické kultury by byl rovněž vhodným doplněním teoretického rámce politické kultury a samotná politická kultura by už nadále nebyla pojmem natolik abstraktním.

Prameny a literatura

Ágh, Attila. 1998. *The Politics of Central Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Almond, Gabriel A. 1956. „Comparative Political Systems.“ *The Journal of Politics* 18 (3): 391–409.

Almond, Gabriel A. 1980. „The Intellectual History of the Civic Culture Concept.“ Pp. 1–36 in Gabriel A. Almond, Sidney Verba (eds.). *The Civic Culture Revisited*. Boston, Toronto: Little, Brown and Company.

Almond, Gabriel. 1983. „Communism and Political Culture Theory.“ *Comparative Politics* 15 (2): 127–138.

Almond, Gabriel A., Sidney, Verba. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: SAGE Publications, Inc.

Berg-Schlosser, Dirk, Theo, Stammen. 2000. *Úvod do politické vědy*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu.

Broderick, Kristin J. 2000. *The Economy and Political Culture in New Democracies: An analysis of democratic support in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Burlington: Ashgate Publishing.

Brokl, Lubomír, Zdenka Mansfeldová, Aleš Kroupa. 1998. *Poslanci prvního českého parlamentu (1992–1996)*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Brown, Archie H. 1974. *Soviet Politics and Political Science*. London: The Macmillan Press.

Brown, Archie, Jack, Gray (eds.). 1979. *Political culture and political change in communist states*. London, Basingstoke: The Macmillan Press.

Corrin, Chris. 1993. „People and Politics.“ Pp. 186–204 in Stephen White, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in East European Politics*. Basingstoke, London: The Macmillan Press.

Dittmer, Lowell. 1977. „Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis.“ *World Politics* 29 (4): 552–583.

European Commission. 2004. „Standard Eurobarometer 62. Autumn 2004.“ *Eurobarometer*, October–November 2004. (pdf) Dostupné z: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/455> (10. 4. 2016)

European Commission. 2005. „Standard Eurobarometer 64. Autumn 2005.“ *Eurobarometer*, October–November 2005. (pdf) Dostupné z: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/833> (10. 4. 2016)

European Commission. 2006. „Standard Eurobarometer 66. Autumn 2006.“ *Eurobarometer*, September–October 2006. (pdf) Dostupné z: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/584> (10. 4. 2016)

European Commission. 2007. „Standard Eurobarometer 68. Autumn 2007.“ *Eurobarometer*, September–November 2007. (pdf) Dostupné z: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/664> (10. 4. 2016)

European Commission. 2008. „Standard Eurobarometer 70. Autumn 2008.“ *Eurobarometer*, October–November 2008. (pdf) Dostupné z: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/832> (10. 4. 2016)

European Commission. 2010. „Standard Eurobarometer 72. Autumn 2009.“ *Eurobarometer*, October–November 2009. (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/831> (10. 4. 2016)

European Commission. 2011. „Standard Eurobarometer 74. Autumn 2010.“ *Eurobarometer*, November–December 2010. (pdf) Dostupné z:
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_en.htm (10. 4. 2016)

European Commission. 2012. „Standard Eurobarometer 76. Autumn 2011.“ *Eurobarometer*, November 2011. (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/1020> (10. 4. 2016)

European Commission. 2012. „Standard Eurobarometer 78. Autumn 2012.“ *Eurobarometer*, November 2012. (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/1069> (10. 4. 2016)

European Commission. 2013. „Standard Eurobarometer 80. Autumn 2013.“ *Eurobarometer*, November 2013. (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/1123> (10. 4. 2016)

European Commission. 2014. „Corruption.“ Special Eurobarometer 397. *Eurobarometer*, February–March 2013 (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/1076> (13. 4. 2016)

European Commission. 2014. „Standard Eurobarometer 82. Autumn 2014.“ *Eurobarometer*, November 2014. (pdf) Dostupné z:
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/2041> (10. 4. 2016)

European Commission. 2015. „Standard Eurobarometer 84. Autumn 2015.“ *Eurobarometer*, November 2015. (pdf) Dostupné z:

<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetails/instruments/STANDARD/yearFrom/1973/yearTo/2016/surveyKy/2098> (10. 4. 2016)

Formisano, Ronald P. 2001. „The Concept of Political Culture.“ *Journal of Interdisciplinary History* XXXI (3): 393–426.

Inglehart, Ronald. 1988. „The Renaissance of Political Culture.“ *The American Political Science Review* 82 (4): 1203–1230.

Jackmann, Robert W, Miller, Ross A. 1996. „A Renaissance of Political Culture?“ *American Journal of Political Science* 40 (3): 632–659.

Jasiewicz, Krzysztof. 2003. „Electing and Voting Behaviour.“ Pp. 173–189 in White, Stephen, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in Central and East European Politics 3*. Basingstoke: PALGRAVE MACMILLAN.

Kim, Young C. 1964. „The Concept of Political Culture in Comparative Politics.“ *The Journal of Politics* 26 (2): 313–336.

Klicperová-Baker, Martina, Ivo K. Feierabend, Siyka Kovacheva, Larissa Titarenko, Jaroslav Košťál, C. Richard Hofstetter. 2007. *Demokratická kultura v České republice. Občanská kultura, étos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu*. Praha: Academia.

Laitin, David D, Wildavsky, Aaron. 1988. „Political Culture and Political Preferences.“ *The American Political Science Review* 82 (2): 589–597.

Lehman, Edward W. 1972. „On the Concept of Political Culture: A Theoretical Reassessment.“ *Social Forces* 50 (3): 361–370.

Maříková, Hana, Miloslav Petrusek, Alena Vodáková. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Mudde, Cas. 2007. „Civil Society.“ Pp. 213–228 in White, Stephen, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in Central and East European Politics 4*. Basingstoke, New York: PALGRAVE MACMILLAN.

Navrátilová, Alena. 2014. *Současná politická kultura v České republice. Bakalářská diplomová práce*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Nosál, Igor. 2000. „Zrození nové politické třídy a její politické kultury: mezi otevřenou společností a dědictvím leninismu.“ *Sociální studia* 5: 185–201.

Nuti, Mario D. 2007. „Managing Transition Economies.“ Pp. 245–263 in White, Stephen, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in Central and East European Politics 4*. Basingstoke, New York: PALGRAVE MACMILLAN.

Pateman, Carole. 1971. „Political Culture, Political Structure and Political Change.“ *British Journal of Political Science* 1 (3): 291–305.

Pecka, Emanuel, Aleš Lisa, Vladimír Prorok, Jan Rataj, Jan Škaloud. 2000. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE.

Pecka, Emanuel. 2010. *Sociologie politiky*. Praha: Grada Publishing.

Pehe, Jiří. 1997. „Politická kultura v České republice.“ *Pehe.cz*, 27. 10. 1997 (online). Dostupné z: <http://www.pehe.cz/clanky/1997/politicka-kultura-v-ceske-republice> (15. 3. 2014)

Pittaway, Mark. 2007. „From Communist to Post-Communist Politics.“ Pp. 20–36 in White, Stephen, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in Central and East European Politics 4*. Basingstoke, New York: PALGRAVE MACMILLAN.

Plasser, Fritz, Peter, Ulman. 1996. „Measuring Political Culture in East Central Europe. Political Trust and System Support.“ Pp. 3–33 in Fritz Plasser, Andreas Pribersky (eds.). *Political Culture in East Central Europe*. Aldershot: Avebury.

Prorok, Vladimír, Aleš, Lisa. 2003. *Politologie*. Dobrá Voda u Pelhřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

Pye, Lucian W. 1965. „Introduction: Political Culture and Political Development.“ Pp. 3–26 in Lucian W. Pye, Sidney Verba (eds.). *Political Culture and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press.

Sedláčková, Markéta. 2012. *Důvěra a demokracie. Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevilla po transformaci v postkomunistických zemích*. Praha: SLON.

Sedláčková, Markéta. 2013. „Důvěra v instituce a sociální důvěra.“ Pp. 96–110 in Klára Vlachová (ed.). *Česká republika 2002–2012: hodnoty, postoje, chování. Sociální report projektu European Social Survey*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Seznam vlád České republiky (online). Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/> (11. 4. 2016)

Seznam vlád Rumunska (online). Dostupné z: <http://gov.ro/en/prime-ministers-in-history> (11. 4. 2016)

Seznam vlád Slovenska (online). Dostupné z: <http://www.vlada.gov.sk/historia-vlad/> (11. 4. 2016)

Schneider, Joseph. 1945. „Cultural Lag: What Is It?“ *American Sociological Review* 10 (6): 786–791.

Schöpflin, George. 1993. „Culture and Identity in Post-Communist Europe.“ Pp. 16–34 in Stephen White, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in East European Politics*. Basingstoke, London: The Macmillan Press.

Skovajsa, Marek. 2005. „Klasická koncepce politické kultury v díle Gabriela A. Almonda.“ *Politologická revue* 2: 3–26.

Skovajsa, Marek. 2006. *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum.

Staniszki, Jadwiga. 2006. *Postkomunismus: zrod hádanky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Strmiska, Zdeněk. 2010. „Socio-politické kultury a postoje v podmínkách ekonomické přeměny ve střední a východní Evropě.“ (online) Dostupné z:

http://www.cefres.cz/IMG/pdf/strmiska_1993_socio_politicke_kultury.pdf (5. 4. 2016)

Šiklová, Jiřina. 2004. „Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace.“ *Sociologický časopis* 40 (5): 673–679.

Šilerová, Zdena. 2005. „Politická kultura v České republice.“ *Politologická revue* 1: 145–161.

The World Bank. „World Data Bank. World Development Indicators.“ (online). Dostupné z:

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on> (13. 4. 2016)

Transparency International. „Corruption Perceptions Index 1995–2015.“ (online) Dostupné z: <http://www.transparency.org/research/cpi/> (13. 4. 2016)

Transparency International. 2013. „Global Corruption Barometer.“ (pdf) Dostupné z: <http://www.transparency.org/gcb2013/report> (13. 4. 2016)

Transparency International. „Corruption Perceptions Index 2015: Short Methodology Note.“ (pdf) Dostupné z: <https://www.transparency.org/cpi2015/> (13. 4. 2016)

Tucker, Robert C. 1971. „Communism and Political Culture.“ *Newsletter on Comparative Studies of Communism* 6: 3–12.

Tucker, Robert C. 1973. „Culture, Political Culture and Communist Society.“ *Political Science Quarterly* 88 (2): 173–190.

Vajdová, Zdenka. 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32 (3): 339–351.

Welch, Stephen. 1987. „Issues in the Study of Political Culture – the Example of Communist Party States.“ *British Journal of Political Science* 17 (4): 479–500.

White, Stephen. 1984. „Political Culture in Communist States: Some Problems of Theory and Method.“ *Comparative Politics* 16 (3): 351–365.

White, Stephen. 1993. „Eastern Europe after Communism.“ Pp. 2–15 in Stephen White, Judy Batt, Paul G. Lewis (eds.). *Developments in East European Politics*. Basingstoke, London: The Macmillan Press.

Abstrakt

Práce se zabývá problematikou politické kultury. Nejprve je za pomoci již existujících definic a teoretických konceptualizací vymezen pojem a obsah politické kultury tak, jak je využíván v politické vědě i v této práci. Vymezení politické kultury přitom vychází z původního vymezení Gabriela Almona a Sidneyho Verby, které definuje politickou kulturu jako soubor subjektivních orientací k politickým objektům u příslušníků národa. Tato prvotní definice je poté rozšířena o další dimenze politické kultury. Následně se práce věnuje mezinárodnímu výzkumu politické kultury, přičemž důraz je kladen na přelomovou studii *The Civic Culture* z roku 1963, která odstartovala systematický výzkum v oblasti politické kultury. Dále se práce věnuje politické kultuře ve střední Evropě. Nejprve je ve stručnosti uveden výzkum politické kultury v komunistických zemích. V této souvislosti je upozorněno na odlišné chápání tohoto pojmu a také na metodologické problémy, se kterými se museli autoři potýkat – zejména nedostupnost dat z výzkumů veřejného mínění, která jsou pro výzkum politické kultury stěžejní. Poté je kladen důraz na důsledky, které zanechal komunismus na podobě politické kultury v zemích střední Evropy. Zmíněna je tak například roztržitost postkomunistické společnosti, která se skládá z několika dílčích subkultur s odlišnými hodnotovými systémy, nebo myšlenka kulturního zpoždění a posttotalitní syndrom. Závěrečná část práce je zaměřena na analýzu politické kultury vybraných postkomunistických zemí střední Evropy – konkrétně České republiky, Maďarska, Polska, Slovenska, Bulharska a Rumunska. Cílem však není podat charakteristiku politických kultur vybraných zemí, ale ověřit některé teoretické předpoklady o charakteristice politické kultury postkomunistických společností. Na základě zvolených indikátorů (důvěra v politické instituce a aktéry, ekonomické indikátory, korupce) jsou hledány společné rysy, ale i rozdíly napříč politickými kulturami jednotlivých zemí. Data jsou pro tuto analýzu získávána z průzkumů veřejného mínění či z veřejně dostupných internetových databází.

Klíčová slova: politická kultura, teoretické konceptualizace, mezinárodní výzkum, *The Civic Culture*, communist studies, postkomunismus, střední Evropa, posttotalitní syndrom, veřejné mínění, důvěra, ekonomika, korupce.

Abstract

The thesis presents issues connected to political culture. Firstly, it defines political culture and its contents the way it is used in both political science and this thesis, using pre-existing definitions and theoretical outlines. The definition of political culture is based on original definition by Gabriel Almond and Sidney Verba who characterize political culture as a set of subjective orientations presented by the state residents to political objects. This original definition is later extended by other dimensions of political culture. Following this, the thesis centres on an international research of political culture, mainly on a critical study called *The Civic Culture* published in 1963 which started the systematic research into political culture. Then it follows the political culture in central Europe. Firstly, it shortly introduces research into political culture in communist states. In connection to this, it points out the different understanding of this concept and also the methodological problems the authors were dealing with – especially the inaccessibility of results of public opinion polls which are crucial to political culture research. Then it presents consequences of communism on the form of political culture in central Europe states. It mentions for example the fragmentation of post-communist society which consist of several individual subcultures with different value systems, or the thought of cultural delay, and post-totalitarian syndrome. The final part of the thesis offers analysis of political culture in selected post-communist countries in central Europe – specifically the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Bulgaria, and Romania. However, the main goal is not to provide characterization of political cultures in these countries but to verify theoretical assumptions about characterization of political culture in post-communist society. Based on selected indicators (trust in political institutions and parties, economic indicators, corruption) both the similarities and differences throughout political culture in those countries are targeted. The data used in this analysis are provided by public opinion research or internet databases available to public.

Keywords: political culture, theoretical concepts, international research, The Civic Culture, communist studies, post-communism, central Europe, post-totalitarian syndrome, public opinion research, trust, economics, corruption.